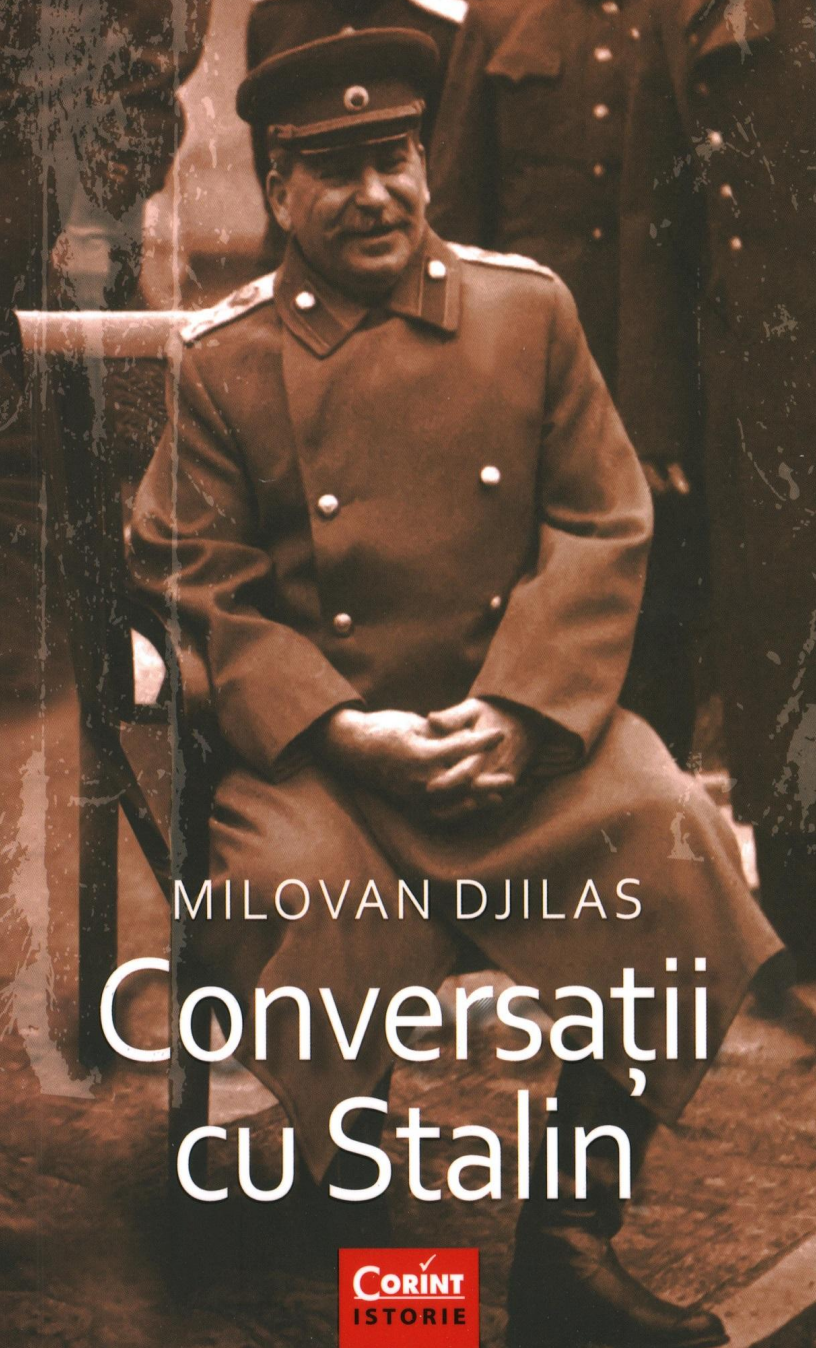

MILOVAN DJILAS

Conversații cu Stalin

CORINT
ISTORIE

MILOVAN DJILAS

Conversații cu Stalin

MILOVAN DJILAS

Conversații cu Stalin

Traducere din limba engleză de Sorin Șerb

Cuvânt-înainte de Adrian Cioroianu

CORINT
ISTORIE

MILOVAN DJILAS (1911–1995), scriitor și om politic iugoslav, a scris *Conversații cu Stalin* (*Sureti na Staljiom*) în perioada în care a fost eliberat condiționat pentru 15 luni (1961–1962), după mai bine de patru ani de închisoare, sub acuzația de „defăimare” și opinii „ostile poporului și statului iugoslav”. Era, din 1931, membru al Partidului Comunist, pe atunci în ilegalitate, și fusese arestat de guvernul regal, torturat și închis. După ce germanii au ocupat Iugoslavia, în 1941, Djilas a devenit unul dintre liderii mișcării de partizani. În 1944, în calitate de general al partizanilor, a condus Misiunea militară iugoslavă la Moscova. Anul următor, ca ministru în cabinetul postbelic al lui Tito, a făcut o nouă vizită la Moscova, pentru a se întâlni cu Stalin, Molotov și alți lideri sovietici. În 1947, a luat parte la constituirea Cominform, care, la insistențele lui Stalin, și-a stabilit sediul la Belgrad. În 1948, a mai condus o delegație iugoslavă la Moscova în încercarea zadarnică de a preîntâmpina ruptura dintre cele două state care se va petrece chiar în acel an. Despre aceste vizite este vorba în cartea de față. În aprilie 1962, Djilas a fost din nou arestat. Eliberat condiționat în 1966, a rămas un personaj controversat până la moartea sa, în 1995.

Redactare: Lia Decei

Tehnoredactare computerizată: Mihaela Ciufu

Design copertă: Dan Mihalache

Ilustrație copertă: I. V. Stalin la Ialta, februarie 1945.

MILOVAN DJILAS

Conversations with Stalin

Copyright © Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*

All rights reserved.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin
GRUPULUI EDITORIAL CORINT.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DJILAS, MILOVAN

Conversații cu Stalin / Milovan Djilas ; trad. de Sorin Șerb;
cuvânt-înainte de Adrian Cioroianu. - București : Corint Books, 2015

ISBN 978-606-8623-70-2

I. Șerb, Sorin (trad.)

II. Cioroianu, Adrian (pref.)

94(47)"19" Stalin, I. V.

Cuvânt-înainte

Un om, un vis și desvrăjirea

În primăvara anului 1944, primul dintre încăpățânații (și adesea eroicii) comuniști iugoslavi care acasă la ei erau încă prinși într-un război pe viață și pe moarte cu armata lui Hitler ajungea în fața lui Stalin, la Moscova.

Admirația lui pentru conducătorul sovietelor era imensă. „Stalin reprezenta nu doar incontestabilul conducător de geniu, ci și incarnarea deplină a ideii și visului despre o nouă societate”, va scrie el mai târziu, adăugând: „el era (...) transfigurat în mințile comuniste în idee pură și astfel în ceva fără de păcat și prihană”. Totuși, prima impresie pe care Stalin o va face acestui brav partizan, intelectual și comunist iugoslav nu a fost una spirituală, ci materială cu totul: oaspetele a fost frapat de un detaliu anatomic – anume corpul diform al adulatului generalisim de la Kremlin. În anii următori, Djilas îl va mai întâlni de câteva ori pe Stalin: va călători în mașina acestuia, va mânca alături de el la festinurile nocturne prin care Stalin își trata intimii și musafirii, va discuta acolo subiecte de importanță mondială sau va plăvrăgi pe seama unor bârfe minore. Peste câțiva ani, într-una din ultimele ore petrecute împreună, oaspetele iugoslav este martor cum Stalin, conducătorul absolut și nedisputat al unei jumătăți de Europă, le propune comesenilor un joc aflat la granița dintre copilărie, viclenie și stupiditate: fiecare (cu excepția stăpânului,

se înțelege) să-și dea cu părerea despre câte grade Celsius sunt afară și să bea un pahar de vodcă pentru fiecare grad pus în plus sau în minus. Oaspetele privește și nu-i vine a crede. În jurul lui Stalin sunt câțiva dintre cei mai puternici oameni din Uniunea Sovietică. Ei au câștigat cel mai mare război din istoria omenirii și acum sunt pe cale să culeagă toate țările Europei central-orientale ca pe un fruct pârguit. Cealaltă jumătate a lumii tremură de spaima lor. Și totuși, acești oameni se comportă ca niște petrecăreți pe jumătate diabolici, pe jumătate oligofreni, dând peste cap pahare de vodcă, spre bucuria și amuzamentul perverse ale celui care îi păstorește și în fața căruia se gudură cu toții, fiecare după firea sa.

Numele stăpânului suprem, cel care știe câte grade sunt afară și vrea doar să-i audă pe ceilalți greșind, este Iosif Vissarionovici Stalin. Numele oaspetelui său, iugoslavul ajuns la Moscova în numele unei credințe pe care treptat o va vedea fisurată, este Milovan Djilas. Iar întâlnirile dintre cei doi au dat naștere uneia dintre cele mai adevărate cărți care s-au scris despre istoria regimurilor comuniste din Europa.

Credința și lupta

Asemenea multor tineri din Iugoslavia sau din Europa anilor 1930, Milovan Djilas (născut la 4 iunie 1911, în Muntenegru) a crezut în valoarea și în noblețea ideilor de stânga – *social-democratice*, cum le numeau unii, sau *comuniste*, în limbajul altora. La drept vorbind, cei doi termeni nu se suprapuneau – dar, la vârsta tinereții, Djilas și cei asemenea lui erau mai atenți la promisiunile zilei de mâine decât la nuanțele semantice ale prezentului. Speranța, din această perspectivă, a unei lumi mai drepte și mai bune poate fi greu de înțeles astăzi, când știm cum s-a terminat experimentul comunist; dar în anii 1930 acel univers uman

și politic în teorie superior părea încă a avea un viitor – cu atât mai mult cu cât lumea reală a capitalismului interbelic era departe de a fi în vreun fel perfectă. Intrat în mișcarea comunistă studențească în anul 1932, Djilas va deveni repede un deținut politic al regimului – vreme de aproape trei ani, între 1933 și 1936. În acea epocă, un astfel de „stagiu” valora mai mult decât un șir de medalii – și astfel tânărul Djilas ajungea din 1940 în Biroul Politic conducător al comuniștilor iugoslavi.

Au urmat anii războiului. Atacat de Germania hitleristă și de Italia mussoliniană, regatul Iugoslaviei părea sortit dezmembrării, poate chiar pieirii. Și totuși, în ciuda sorțurilor potrivnici, o mână de oameni vor ridica, plini de curaj, steagul luptei – și vor duce lupta atât de bine și de eroic încât, spre surpriza tuturor, vor scrie unele dintre cele mai incredibile (și frumoase) pagini ale antifascismului și antinazismului european. Ulterior, propaganda comunistă va susține că la începutul războiului partidul avea în jur de 10 000 de membri, dintre care doar 2 000 au mai apucat finalul și victoria. Indiferent de cifre, Milovan Djilas a fost unul dintre aceștia. Alături de neînduplecatul Iosip Broz – pe numele său conspirativ Walter, ulterior devenit Tito, un personaj de anvergură mondială –, partizanii Iugoslaviei, comuniști și necomuniști, au scris un senzațional capitol în istoria (scurtă, dar atât de tumultuoasă) a acestei țări. Apoi, în toamna anului 1944, ceea ce părea a fi un miracol s-a produs: armata sovietică a ajuns la granițele țării lui Tito (cum vă puteți imagina, România era și ea parte din aceeași nouă paradigmă geopolitică). În acel moment, nu știa nimeni că probele viitorului vor fi cel puțin la fel de mari ca probele trecutului. A fi „prieten” cu Uniunea Sovietică, pentru Tito și ai lui, se va dovedi la fel de periculos cu a fi inamic al Germaniei naziste.

Întâlnirile. Noaptea. Și trezirea

Începând cu luna martie a anului 1944, Milovan Djilas este trimisul excepțional la Moscova al acelei noi Iugoslavii pe cale de-a se naște. Cartea vorbește despre întâlnirile sale cu Stalin din următorii ani (nu foarte dese sau multe, dar consistente), despre iluziile și speranțele celor care priveau la Stalin ca la un zeu și, mai ales, despre *desvrăjirea* lor treptată – una asemenea trezirii bruște dintr-un vis ce părea uluitor de frumos.

Iar această carte a lui Djilas, gândită încă de la mijlocul anilor 1950, scrisă în anul 1961 și publicată pentru prima dată (în Occident, nu și acasă) în anul 1962, a reprezentat motivul pentru care autorul ei a fost pentru a doua oară arestat și condamnat – chiar de către foștii tovarăși (printre care, evident, și Tito). Penalizat de colegi și arestat prima dată după revoluția anticomunistă din Ungaria (1956) și după publicarea (tot în Occident) a unei cărți în care afirma că nomenklatura comunistă a devenit un fel de „nouă clasă” ce nu mai avea nimic în comun cu idealurile începuturilor, Milovan Djilas a fost unul dintre comuniștii atipici ai secolului al XX-lea: sincer, integru, idealist la granița cu naivitatea, dar și realist până la a înțelege, într-un final, zădărnicia căutării utopiei.

Dintre toate cărțile sale, Djilas a rămas mai atașat de cea pe care o aveți în față. Motivele? Le veți înțelege după ce o veți citi. La o bine-venită nouă ediție în limba română (o primă și modestă ediție, dar cu o bună traducere, a apărut la începutul anilor 1990, la Craiova), acest volum, ca parte din moștenirea intelectuală a „secolului iluziilor”, mi se pare important din cel puțin trei motive:

1. Cartea lui Djilas este o mărturie despre Stalin și stalinism a unui om care a crezut în comunism ca într-un

proiect intelectual și politic și și-a dedicat o bună parte din viață acestuia. Cu alte cuvinte, iată o mărturie în numele unei ideologii care atunci părea pe cale de a cuceri jumătate din lume (la propriu!), iar astăzi mai este doar eventuala rațiune de nostalgie a unei minorități discutabile ca medie de vârstă sau medie de educație.

2. Cartea lui Djilas este, într-un fel, rodul unei țări care atunci chiar exista, dar astăzi nu. La începutul anilor 1960, când autorul traversa propriile crize fratricide în relația cu regimul de la Belgrad, Iugoslavia lui Tito era o țară cu o legendă din ce în ce mai pozitivă. Comunistă fără a fi stalinistă, de stânga și totodată *nealinată* în ochii multora, multietnică și multiconfesională și totuși pacificată după război, autoritară în interior, dar cu porțile și granițele deschise spre exterior pentru propriii cetățeni, slavofilă, dar favorabilă comerțului cu Occidentul ș.a.m.d., Iugoslavia părea a fi un tărâm paradoxal: mozaicul de succes al unei convergențe între ce promitea mai bun comunismul și parte din libertățile occidentale. Ei bine, volumul lui Djilas prezintă, în parte, și cronică începutului acestei țări – o țară care astăzi, cum lesne se poate observa privind harta, a dispărut din vecinătatea noastră.

3. Dar, în egală măsură, cartea lui Djilas vorbește despre o altă țară care nu mai există (deși umbra sa, mentală și politică, încă mai bântuie prin regiune): Uniunea Sovietică. Desigur, ar fi fost de domeniul absurdului ca un comunist precum Djilas să fi putut vreo clipă bănuși, în primăvara anului 1944, la momentul primei sale vizite, că uriașa superputere pe care o vedea (re)născând din război nu va mai supraviețui, ca atare, următorilor 50 de ani. Colosul avea să se rupă sub propria greutate – iar Djilas, privindu-l pe Stalin,

a fost unul dintre primii care au intuit acest lucru, temându-se însă să-l gândească măcar.

Dacă acceptăm ideile de mai sus, vom avea surpriza de a vedea, în cele ce urmează, uluitoarea paradă a unor detalii, oameni și întâmplări pe care, în anii 1944-1948, doar câțiva inițiați sau norocoși le puteau vedea cu propriii ochi. Personaje precum comunistul bulgar Dimitrov (la apusul umil și umilit al carierei), Tito și floarea comunismului iugoslav sau incredibili (fiecare în parte) sovietici Manuilski, Jukov, Jdanov, Beria, Molotov – culminând cu Stalin însuși, *deus ex machina* pentru tot ce se vorbește, se gândește sau se face în uriașul spațiu controlat de sovietici. Vom vedea ce însemna o vizită la Moscova în anii 1940 – o lungă așteptare, de peste o lună, pentru ca apoi, pe negândite, o mașină cu însemne oculte să te ia și să te lase în pragul biroului (modest) al lui Stalin. Vom vedea ce însemnau celebrele sale mese de noapte – la care, ca pe vremea țarului Petru cel Mare, erau decise din două vorbe destinele a zeci și sute de milioane de ruși și/sau europeni. Vom vedea câteva dintre mașinațiunile propagandistice ale Kremlinului sau vom medita la prefigurarea unor probleme pe care azi, după șapte decenii, încă le găsim nerezolvate: pasivitatea ucrainenilor de a împărtăși aceleași bucurii cu rușii (!), concurența dintre sârbi și albanezi în privința kosovarilor, divergențele dintre sârbi și bulgari în privința macedonenilor sau, pe alt plan, cam ce însemna „uniune vamală” în limbajul și gândirea lui Stalin. În fine, deloc în treacăt, vom întâlni și câteva paragrafe despre situația ingrată a României în primii ani ai comunizării: de la figura impenetrabilă a Anei Pauker și până la colinele Iașiului, oraș în care vom vedea că nu toți ofițerii sovietici se simțeau bine, deși într-un fel erau la ei acasă...

Scris acum 50 de ani despre o realitate de acum șapte decenii, acest volum al lui Djilas este, în opinia mea, una dintre cele mai valoroase mărturii directe ale unui om care s-a intersectat dramatic cu Istoria despre care ne vorbește. Cartea lui Djilas – cu subiectivismul său, inerent oricărei opere memorialistice – rămâne un popas intelectual obligatoriu pentru oricine dorește să pătrundă mai adânc în universul lui Stalin și să înțeleagă cum partidele comuniste din această zonă a Europei (și din toată lumea, de fapt) nu au fost decât instrumente ale hegemoniei sovietice. Pe de altă parte, acest volum este unul lămuritor într-o „durată mai lungă” a Istoriei: fără să vrea și vorbindu-ne doar despre Stalin, Djilas ne lasă peste timp o mărturie despre istoria imperială a Rusiei de ieri și de azi. Când le spunea că „Acest război (al Doilea Război Mondial) nu se poartă ca războaiele trecutului; cine ocupă un teritoriu își impune, de asemenea, propriul sistem social”, Stalin le prefigura comilitonilor și comesenilor o teorie geopolitică în măsură să domine a doua jumătate a secolului trecut. Dar oare numai atât? Mă întreb pentru că am avut, iată, ocazia de a reciti cartea lui Djilas – și de a scrie aceste rânduri – în contextul în care, de aproape un an, Rusia hărțuiește armat pe unul dintre vecinii săi, până mai ieri stat-frate, Ucraina. În condițiile negocierilor de armistițiu, mediate de occidentali, între Ucraina și Rusia (prima rundă în septembrie 2014, iar ultima, la data la care scriu, în februarie 2015), acea frază a lui Stalin pare a reverbera în reînnoite ecouri; ca și cum istoria Rusiei și a acestui spațiu ar face volte largi, valsuri în spirală și rime neașteptate.

Milovan Djilas a fost unul dintre oamenii care au crezut în visul frumos al unei lumi mai bune și au suferit parte din consecințele ce decurgeau din asemenea naivitate. Întâlnirile

cu Stalin au fost preambulul trezirii și ieșirii de sub vrajă. Rândurile sale erau adevărate atunci când au fost scrise și rămân uluitor de actuale astăzi, când acea Rusie – altădată a țărilor, mai apoi a secretarilor generali și, în zilele noastre, a altor oameni cu mână de fier – rămâne la fel de vulnerabilă în puterea ei de paradă și totodată mereu puternică, în ciuda slăbiciunilor sale.

Dinspre Istorie către prezent, iată o carte care va face istorie pe mai departe.

ADRIAN CIOROIANU

În memoria lui Aneurin Bevan

Prefață

Stă în natura memoriei umane să se descotorosească de cele de prisos pentru a reține doar ceea ce se dovedește mai important în lumina evenimentelor ulterioare. Iar asta este, în egală măsură, și slăbiciunea ei. Având prejudecăți, nu se poate opri să nu potrivească realitățile trecute la nevoile prezente și la speranțele viitoare.

Conștient de asta, m-am străduit să prezint faptele pe cât posibil întocmai cum s-au petrecut. Chiar și așa, dacă din această carte nu lipsesc punctele mele de vedere de azi, acest fapt nu se petrece din rea-voință și nici din pricina credinței politice a vreunuia dintre protagoniști, ci mai degrabă din pricina naturii memoriei însăși și a efortului meu de a lumina întâlnirile trecute pe baza informațiilor pe care le-am căpătat între timp.

Nu sunt multe în această carte pe care cititorul avizat să nu le cunoască deja din memoriile publicate sau din alte lucrări. Oricum, de vreme ce un eveniment devine mai de înțeles și mai palpabil odată ce-l explici mai amănunțit, nuanțându-i perspectivele, am considerat că nu este cu totul fără folos să-mi spun și eu versiunea. Cred că oamenii și relațiile umane sunt mai importante decât faptele seci, astfel că le-am dat mai multă atenție primelor. Și de va răzbate în această carte orice ar putea fi etichetat drept literatură, pasajele cu pricina ar trebui atribuite mai puțin

stilului meu de exprimare și mai degrabă dorinței mele de a face mai atrăgător, clar și adevărat subiectul cărții.

Pe când lucram la autobiografia mea, prin 1955 sau 1956, mi-a venit ideea să consemnez separat, într-o altă lucrare, întâlnirile mele cu Stalin, pentru a fi publicate mai degrabă într-o carte de sine stătătoare. Oricum, am ajuns la închiisoare și nu mi-a fost la îndemână, pe vremea detenției, să mă angajez la un asemenea efort literar, de vreme ce, chiar dacă paginile mele se refereau la trecut, nu aveau cum să nu interfereze cu relațiile politice din prezent.

Doar după ce am fost eliberat din pușcărie, în ianuarie 1961, am revenit la mai vechea mea idee. Pentru a fi sigur, de astă dată, având în vedere condițiile care se schimbaseră și evoluția propriei viziuni, a trebuit să abordez acest subiect dintr-o perspectivă ceva mai diferită. Pentru început, am acordat o mai mare atenție dimensiunii psihologice, omenеști a acestor evenimente istorice. Mai mult, povestirile despre Stalin sunt încă pline de contradicții, iar imaginea sa este încă atât de vie, încât am considerat necesar să ofer la final, pe baza propriilor observații și experiențe, concluziile mele în legătură cu această personalitate cu adevărat enigmatică.

Mai presus de orice, mă simt condus de necesitatea launtrică de a nu lăsa nespuse amănunte care le pot folosi celor care scriu istoria și, în special, celor care luptă ca oamenii să fie mai liberi. Oricum, amândoi, cititorul și cu mine, ar trebui să fim mulțumiți dacă adevărul răzbate la suprafață, chiar dacă învăluit în pasiunile și judecățile mele. Pentru că trebuie să acceptăm că, indiferent cât de mult îl dezvăluim, adevărul despre oameni și relațiile omenеști nu va putea fi niciodată altceva decât adevărul despre niște oameni anume, oameni prinși în miezul unui timp anume.

Belgrad,
noiembrie 1961

Partea întâi
ÎNCÂNTĂRI

Capitolul 1

Prima misiune militară străină acreditată la Comandamentul Suprem al Armatei de Eliberare Națională și la unitățile de partizani din Iugoslavia a fost cea britanică. A fost parașutată în luna mai 1943. Misiunea sovietică a ajuns nouă luni mai târziu, în februarie 1944.

Îndată după venirea Misiunii sovietice s-a pus problema trimiterii unei misiuni militare iugoslave la Moscova, mai cu seamă că o asemenea misiune fusese desemnată deja pentru Comandamentul britanic. La Comandamentul Suprem, adică printre membrii Comitetului Central al Partidului Comunist din Iugoslavia care lucrau în cartierul general la acea oră, creștea dorința fierbinte de a trimite o misiune la Moscova. Cred că Tito i-a vorbit despre aceasta șefului Misiunii sovietice, generalul Korneev. Oricum, este aproape sigur că problema cu pricina a fost lămurită printr-o telegramă adresată guvernului sovietic. Trimiterea unei misiuni la Moscova avea, pentru iugoslavi, multiple semnificații, iar misiunea în sine avea un caracter diferit și un aproape cu totul alt scop decât cea desemnată pe lângă Comandamentul britanic.

După cum prea bine se știe, Partidul Comunist din Iugoslavia a organizat partizanii și mișcarea de insurgență din Iugoslavia împotriva forțelor de ocupație germane și italiene și a colaboratorilor lor interni. În timp ce-și rezolva problemele naționale printr-un război din cale-afară de nemilos, a continuat să se considere un membru al mișcării comuniste mondiale, indisolubil legat de Uniunea Sovietică – „patria socialismului”. De-a lungul întregului război, cel mai important organ al partidului, Biroul Politic, mult mai cunoscut publicului sub forma abreviată de Politburo, a reușit să țină legătura cu Moscova prin radio. Strict vorbind, legătura era cu Internaționala Comunistă – Comintern –, dar în același timp presupunea deopotrivă un contact cu guvernul sovietic.

Condițiile speciale impuse de război și de supraviețuirea mișcării revoluționare duseseră deja, în câteva ocazii, la neînțelegeri cu Moscova. Printre cele mai semnificative am s-o menționez pe următoarea.

Moscova nu a reușit să înțeleagă niciodată pe deplin realitățile revoluției din Iugoslavia, adică faptul că în Iugoslavia, în paralel cu rezistența în fața forțelor de ocupație, se desfășura o revoluție internă. Baza acestei neînțelegeri era teama guvernului sovietic că Aliații occidentali, în principal Marea Britanie, ar putea să considere că Moscova profită de nenorocirile produse de război în țările ocupate pentru a răspândi revoluția și influența comunistă. Ca în cazul multor alte noi fenomene, lupta comuniștilor iugoslavi nu era în acord cu

punctele de vedere negociate și cu interesele de nediscutat ale guvernului și statului sovietic.

Moscova nu înțelegea nici particularitățile războiului din Iugoslavia. Nu conta imboldul dat de lupta iugoslavilor armatei, care se bătea pentru a proteja poporul sovietic de invazia germanilor naziști, și deopotrivă cercurilor oficiale sovietice, acestea din urmă ridiculizându-le efortul, fie și prin simpla comparație cu propriii partizani și cu metodele acestora de luptă. Partizanii din Uniunea Sovietică erau o forță auxiliară mai degrabă neimportantă a Armatei Roșii și nu s-au transformat niciodată în armată regulată. Din pricina propriei experiențe, liderii sovietici nu puteau înțelege că partizanii iugoslavi erau capabili să devină armată regulată și guvern și că vor ajunge să aibă o identitate și interese care vor diferi de cele sovietice – pe scurt, propriul model de existență.

În această privință, un incident mi se pare peste măsură de semnificativ, poate chiar decisiv: pe parcursul ofensivei a patra, cum a fost numită, în martie 1943, au avut loc negocieri între Comandamentul Suprem și comandantii germani. Pretextul dialogului era un schimb de prizonieri, însă în esență negocierile își propuneau să-i determine pe nemți să accepte că partizanii erau și ei combatanți astfel ca omorârea celor răniți sau luați ostatici de o parte și de alta să înceteze. Această negociere se petrecea într-o perioadă în care Comandamentul Suprem, grosul armatei revoluționare și mii dintre răniții

noștri se aflau în pericol de moarte și aveam nevoie de orice ajutor posibil. Moscova ar fi trebuit informată de toate acestea, dar știam prea bine – Tito întrucât cunoștea Moscova, Ranković mai degrabă instinctiv – că era mai bine să nu spunem chiar totul sovieticilor. Moscova știa pur și simplu că negociam cu germanii preluarea răniților. Oricum, cei de la Moscova nici măcar nu au încercat să se pună în situația noastră, ci ne priveau cu suspiciune – în ciuda râurilor de sânge pe care le vărsasem deja – și ne-au răspuns pe un ton foarte aspru. Îmi amintesc – ne aflam într-o moară de pe râul Rama, în ajunul bătăliei de pe Neretva, în februarie 1943 – cum a reacționat Tito la toate acestea: „Întâia noastră datorie este să avem grijă de armata și oamenii noștri”.

A fost prima dată când cineva din Comitetul Central vorbea pe față despre faptul că interesele noastre erau diferite de cele ale Moscovei. A fost, de asemenea, prima dată când mi-am dat seama, independent de spusele lui Tito, dar nu fără legătură cu acestea, că deosebirea era esențială dacă voiam să supraviețuim acestei lupte pe viață și pe moarte între lumi adverse.

Un alt exemplu datează din 29 noiembrie 1943. La Jajce, unde a avut loc a doua sesiune a Consiliului Anti-fascist, au fost adoptate rezoluții care duceau, de fapt, la legalizarea unei noi ordini sociale și politice în Iugoslavia. Tot atunci s-a format un Comitet Național care să acționeze ca un guvern provizoriu al Iugoslaviei. În timpul discuțiilor pe marginea acestor rezoluții în întrunirile

Comitetului Central al Partidului Comunist, s-a adoptat hotărârea ca Moscova să nu fie informată decât după încheierea lucrărilor. Știam din relațiile de până atunci cu Moscova și din propaganda sa că nu ne-ar putea înțelege. Și adevărul este că reacția Moscovei la aceste rezoluții a fost negativă până într-atât încât unele fragmente nici nu au fost transmise de postul de radio *Iugoslavia Liberă*, care avea sediul în Uniunea Sovietică și susținea mișcarea de rezistență din Iugoslavia. Astfel, guvernul sovietic nu a reușit să priceapă cel mai important document al revoluției iugoslave, cel care a transformat această revoluție într-o nouă ordine și a propulsat-o pe scena internațională. Doar când a devenit clar că Occidentul privește cu înțelegere rezoluțiile de la Jajce, Moscova a catadicsit să-și schimbe poziția și să accepte realitatea.

Totuși, comuniștii iugoslavi, în ciuda întregii amărăciuni provocate de experiențe ale căror semnificații nu le vor pricepe decât după ruptura de Moscova în 1948 și în ciuda faptului că principiile după care se călăuzeau erau diferite, se considerau legați ideologic de Moscova, fiind adepții ei cei mai fideli. Deși comuniștii iugoslavi erau separați ireconciliabil și în întregime de Moscova prin realități revoluționare vitale și nu numai, ei considerau tocmai aceste realități, în special propriile succese revoluționare, drept dovada legăturilor cu Moscova și cu programele ideologice emenate de acolo. Pentru iugoslavi, Moscova nu era numai un nucleu politic și spiritual, ci și materializarea unui ideal abstract – „societatea fără

clase” – ceea ce făcea ca sacrificiul și suferința lor să devină ușoare și plăcute pe de o parte și pe de alta dădea sens existenței în propriii ochi.

Partidul Comunist din Iugoslavia nu era doar la fel de unificat ideologic ca și cel sovietic, dar încrederea în conducerea sovietică era unul dintre elementele esențiale ale dezvoltării și activității sale. Stalin reprezenta nu doar incontestabilul conducător de geniu, ci și incarnarea deplină a ideii și visului despre o nouă societate. Această idolatrizare a personalității lui Stalin, ca și adulara a cam tot ce avea legătură cu Uniunea Sovietică au căpătat forme și proporții iraționale. Toate acțiunile guvernului sovietic – de pildă, atacarea Finlandei – și fiecare trăsătură negativă a Uniunii Sovietice – de pildă procesele și epurările – erau apărate și justificate. Ceea ce era și mai ciudat, comuniștii au reușit să se convingă de corectitudinea și oportunitatea unor asemenea acțiuni și să-și cenzureze faptele neplăcute din propria minte.

Printre noi, comuniștii, erau unii care aveau un simț estetic dezvoltat și o considerabilă cunoaștere a literaturii și filosofiei și, cu toate acestea, trăncăneau entuziasmați nu doar despre punctele de vedere ale lui Stalin, ci și despre modul „perfect” în care erau formulate acestea. Eu însumi m-am referit nu o dată în discuțiile purtate la claritatea de cristal a stilului său, la logica sa pătrunzătoare și la comentariile sale competente, ca și cum ar fi fost expresia celei mai înălțătoare înțelepciuni. Dar nu mi-ar fi fost greu, nici chiar pe vremea aceea, să observ

că alți autori de aceeași teapă avea un stil lipsit de culoare, anemic, un amestec pur de jurnalism vulgar și versete biblice. Uneori, idolatria atingea proporții ridicole: credeam cu sinceritate că războiul se va termina în 1942, pentru că așa spusese Stalin, iar când acest lucru nu s-a întâmplat, profeția a fost uitată, fără ca profetul să piardă ceva din supraputerile sale. De fapt, ce s-a întâmplat cu comuniștii iugoslavi este ce li s-a întâmplat tuturor celor care, de-a lungul întregii istorii umane, și-au subordonat destinul lor individual și pe cel al omenirii unei singure idei: fără să-și dea seama, ei descriau Uniunea Sovietică și pe Stalin în termenii ceruți de lupta lor și de justificarea acesteia.

Tocmai de aceea, Misiunea militară iugoslavă s-a dus la Moscova, pe de o parte, cu o imagine idealizată a guvernului și Uniunii Sovietice și, pe de alta, cu trebuințele sale practice. La o primă vedere, semăna cu misiunea trimisă la Comandamentul britanic, dar prin compoziție și concepție, era, de fapt, o interfață neoficială cu o conducere politică având aceleași viziuni și idealuri. Mai simplu spus: misiunea trebuia să aibă nu doar un caracter militar, ci și unul de partid.

Capitolul 2

Astfel că, nu din întâmplare, Tito m-a desemnat, alături de generalul Velemir Terzić, să fac parte din misiune, în calitate de membru important al partidului. (Eram deja de câțiva ani membru al nucleului de bază al partidului.). Ceilalți membri ai misiunii fuseseră selectați și ei pentru că ocupau poziții importante în partid sau în armată, printre ei aflându-se și un expert în finanțe. Din misiune făcea parte și fizicianul atomist Pavle Savić, pe care trebuia să-l ajutăm să-și poată continua cercetările științifice la Moscova. Se mai afla, de asemenea, printre noi Antun Augustinčić, sculptor căruia i se acorda astfel un răgaz să uite de ororile războiului pentru a-și putea vedea de arta sa. Eram, desigur, îmbrăcați cu toții în uniforme. Eu aveam rangul de general. Cred că fusesem selectat în parte pentru că știam bine limba rusă, pe care o învățasem în închisoare, în anii dinaintea războiului, și, în parte, pentru că nu mai fusesem niciodată în Uniunea Sovietică și nu aveam la dosar nicio tinichea sectară sau deviaționistă. Nici ceilalți membri ai misiunii nu mai

fuseseră în Uniunea Sovietică, dar niciunul dintre ei nu se prea descurca în rusă.

Era începutul lunii martie 1944.

Au trecut câteva zile până s-au adunat membrii Misiunii și s-au făcut pregătirile de plecare. Uniformele noastre erau vechi și pestrițe și, de vreme ce nu se găsea stofă, cele noi erau făcute din uniformele ofițerilor italieni capturați. Trebuia, de asemenea, să ne pregătim pașapoartele pentru a trece de zonele controlate de britanici și americani, astfel că acestea au fost tipărite în grabă. Erau primele pașapoarte ale noului stat iugoslav și aveau semnătura lui Tito.

Ne-a venit în gând, aproape de la sine, să-i ducem niște daruri lui Stalin. Dar ce și de unde? Comandamentul Suprem avea sediul pe atunci la Drvar, în Bosnia. Prin împrejurimi nu se găseau decât cătune mohorâte și orașele părăsite de locuitori și vandalizate. Oricum, am găsit o soluție: să-i facem cadou lui Stalin una dintre puștile confecționate în fabrica partizanilor din Užice, în 1941. Era un adevărat noroc să găsești una. Apoi începură să sosească diferite cadouri de prin cătune: traiste, prosoape, haine și încălțări țărănești. Le-am ales pe cele mai bune dintre ele – sandale din piele netăbăcită și alte lucruri sărmăne și primitive. Tocmai pentru că arătau astfel am decis că trebuie să i le ducem, ca semn al bunăvoinței oamenilor de rând.

Misiunea își propusese să obțină sprijinul sovietic pentru Armata de Eliberare Națională din Iugoslavia.

Cu această ocazie, Tito ne însărcină să obținem, fie cu ajutorul guvernului sovietic, fie prin alte canale, ajutorul UNRRA¹ pentru regiunile eliberate ale Iugoslaviei. Trebuia să cerem guvernului sovietic un împrumut de două sute de mii de dolari pentru a acoperi costurile misiunilor noastre din vest. Tito a subliniat faptul că trebuie să le promitem sovieticilor că, după ce țara întreagă se va elibera, vom restitui banii, precum și ajutoarele în arme și medicamente. De asemenea, misiunea trebuia să ducă la Moscova arhivele Comandamentului Suprem și ale Comitetului Central al Partidului Comunist.

Mai presus de toate, trebuia să aflăm dacă guvernul sovietic recunoaște Comitetul Național de Eliberare drept guvernul legal de tranziție al țării și, de asemenea, dacă e dispus să-i influențeze pe Aliații occidentali în această direcție. Misiunea urma să țină legătura cu Comandamentul Suprem prin Misiunea sovietică și putea folosi, de asemenea, vechiul canal de comunicații al Cominternului.

În afara acestor obiective ale misiunii, când ne-am luat rămas-bun, Tito mă însărcină să aflu de la Dimitrov sau de la Stalin, în cazul în care voi putea ajunge la el, dacă exista vreo nemulțumire în legătură cu activitatea partidului nostru. Această dispoziție a lui Tito era pur oficială – să atragă atenția cât de disciplinați eram

¹ *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, agenție umanitară înființată în 1943. Era dominată de Statele Unite ale Americii, dar reprezenta alte 44 de state. A devenit parte a Națiunilor Unite în 1945, dar și-a încetat activitatea în 1947 (n. trad.).

în relația noastră cu Moscova – pentru că el era absolut convins că Partidul Comunist din Iugoslavia trecuse testul cu brio ca nimeni altul. Au fost, de asemenea, unele discuții despre emigranții iugoslavi (comuniștii care pleaseră în URSS înainte de război). Tito era de părere că nu trebuie să începem să ne batem în acuzații cu acești emigranți, în special dacă aceștia au legături cu agențiile sau oficialitățile sovietice. Cu acel prilej, Tito accentuă asupra faptului că trebuie să mă păzesc de secretare, pentru că erau de toate felurile, iar eu am interpretat acest avertisment în sensul că nu trebuia doar să fim cu ochii-n patru la tradiționala moralitate a partidului, dar și să evităm orice ar putea pune în pericol reputația și onoarea partidului și a comuniștilor iugoslavi.

Fremătam din întreaga ființă, anticipând în extaz iminenta întâlnire cu Uniunea Sovietică, țărâmul care, primul în istorie – credeam eu, cu o credință mai presus de fire –, a dat înțeles visurilor vizionarilor, îndârjirii luptătorilor și suferinței martirilor, pentru că eu însumi mă chinuisem și suferisem tot felul de torturi în închisoare, și eu urăsem, și eu vărsasem sânge omenesc fără a-l cruța nici pe cel al fraților mei.

Pe de altă parte, eram și nefericit la gândul că-mi lăsam tovarășii în mijlocul luptei și patria într-o luptă pe viață și pe moarte, transformată în întregime într-un vast câmp de bătălie și într-o ruină fumegândă.

Despărțirea de la plecarea în misiunea sovietică a fost și mai afectuoasă ca de obicei. Mi-am îmbrățișat

tovarășii, care erau la fel de emoționați ca mine, apoi ne-am îndreptat către aeroportul improvizat lângă Bosanski Petrovac. Am petrecut toată ziua acolo, inspectând aeroportul și conversând cu personalul acestuia, care căpătase deja aerul și obiceiurile unei echipe profesionale și rutinate, și cu țăranii care se obișnuiseră deja cu noul regim și cu gândul că victoria acestuia era inevitabilă.

Avioanele britanice aterizau aici noaptea, până nu demult, dar nu în număr mare, cel mult două-trei curse pe noapte. Transportau răniții și pasagerii ocazionali și făceau aprovizionarea, cel mai adesea cu medicamente. Nu cu mult înainte, un avion adusese un jeep – cadou al Comandamentului britanic pentru Tito. Pe același aeroport, cu o lună mai devreme, la amiază, aterizase misiunea militară sovietică cu un avion pe schiuri. Având în vedere terenul și alte circumstanțe, isprava cu pricina era chiar o mare ispravă. Era, de asemenea, o paradă nemaivăzută, având în vedere escorta destul de impresionantă de avioane de luptă britanice.

Manevrele făcute la decolarea avionului meu mi s-au părut niște performanțe nemaivăzute – avionul trebuia să zboare la mică înălțime peste niște stânci ascuțite, să aterizeze pe un strat subțire și neregulat de gheață pentru ca apoi să-și ia zborul din nou.

Cât de tristă și întunecoasă era țara mea! Munții erau peticiți cu zăpadă și sfâșiați de crevase neguroase, în vreme ce văile erau înghițite de beznă, fără vreo

pâlpâire de lumină înspre mare și peste aceasta. Acolo jos se purta un război mai teribil ca oricare altul de până atunci, pe un pământ obișnuit cu tropăitul și răsuflarea grea a războiului și revoltei. Un popor încleștat de gâtul invadatorului, în vreme ce frații se măcelăreau unii pe alții într-o luptă și mai încrâncenată. Când va răsări din nou soarele peste câtunele și orașele țării mele? Va scoate el la lumină bucurie și pace sufletească după atâta ură și moarte?

Prima noastră oprire a fost la Bari, în Italia, unde se afla o mare bază a partizanilor iugoslavi – spitale și depozite, alimente și echipament. De acolo am zburat către Tunisia. Trebuia să facem un ocol din cauza bazelor germane din Creta și Grecia. Am făcut o oprire în Malta, ca oaspeți ai comandantului britanic, și am ajuns în Tobruk în acea noapte, la timp pentru a vedea cum întreg cerul este lins de limbile unui foc neguros care se ridica din deșertul arămiu de dedesubt.

În ziua următoare am ajuns la Cairo. Britanicii ne-au găzduit discret într-un hotel și ne-au pus o mașină la dispoziție. Comercianții și ajutorul nostru ne-au luat drept ruși datorită stelelor cu cinci colțuri de pe chipiele noastre, dar m-a umplut de bucurie să văd că, odată ce pomeneam în treacăt de faptul că suntem iugoslavi sau rosteam numele lui Tito, ei știau de lupta noastră. Într-un magazin am fost întâmpinați în limba noastră cu niște măscări spuse drept salut, vorbe pe care vânzătoarea le învățase candidă de la ofițerii emigranți. Un

grup de asemenea ofițeri, mistuiți de dorința de a lupta și de dorul după țara lor suferindă, s-au declarat susținători ai lui Tito.

Aflând că șeful UNRRA, Lehman, se afla în Cairo, i-am cerut ministrului sovietic să mă ia cu el pentru a-i putea prezenta cererile noastre. Americanul m-a primit fără întârziere, dar cu răceală, spunând că solicitările noastre vor fi discutate la următoarea întrunire UNRRA și că UNRRA nu tratează, din principiu, decât cu guverne legitime.

Concepția mea primitivă și dogmatică asupra capitalismului occidental ca inamic ireconciliabil al oricărui progres și al celor mici și oprimați și-a găsit justificarea în chiar această primă întâlnire cu reprezentanții acestuia: am observat că domnul Lehman ne-a primit stând pe scaun, pentru că avea piciorul în ghips și era preocupat de acesta și de căldură, ceea ce, în mod greșit, am interpretat drept plictiseală cauzată de vizita noastră, în vreme ce translatorul său de rusă, un uriaș cu părul în toate direcțiile și trăsături grosolane, era după părerea mea, imaginea vie a unuia dintre bandiții din filmele cu cowboy. Cu toate acestea, nu aveam de ce să fiu nemulțumit de vizita noastră la îndatoritorul domn Lehman: cererea noastră a fost primită și ni se promitea că va fi discutată.

Am profitat de șederea noastră de trei zile în Cairo pentru a vizita locurile istorice și, pentru că primul șef al Misiunii britanice în Iugoslavia, maiorul Deakin, se afla și el în oraș, am fost invitații lui la un dineu neoficial.

Din Cairo am plecat la baza britanică din Habbaniya, în apropierea Bagdadului. Comandamentul britanic a refuzat să ne ducă la Bagdad cu mașina, invocând faptul că drumul nu este într-un totu sigur, ceea ce noi am interpretat drept un fel de a ascunde terorismul lor colonial, pe care-l consideram nu mai puțin dur decât ocupația germană a țării noastre. În schimb, britanicii ne-au invitat la un eveniment sportiv organizat de militarii din bază. Am participat, ocupând locuri privilegiate lângă comandantul misiunii. Păream caraghioși, chiar și în propriii ochi, strânși în centuri și cu nasturii până la mărul lui Adam.

Eram întovărășiți de un maior, un domn în vârstă vesel și cumsecade, care se tot scuza pentru cunoștințele sale precare de rusă – învățase o brumă în timpul revoluției, când britanicii interveniseră în Arhanghelsk. Era încântat de ruși (delegațiile lor se opriseră, de asemenea, la Habbaniya), nu pentru sistemul lor social, ci pentru simplitatea lor și, mai presus de orice, pentru priceperea lor de a arunca pe gât uriașe pahare de votcă sau whisky dintr-o singură înghițitură „pentru Stalin, pentru Churchill!”

Maiorul vorbea calm, nu fără mândrie, despre luptele cu localnicii incitați de agenții germani și adevărul este că barăcile erau ciuruite de gloanțe. Cu felul nostru doctrinar de a interpreta lumea, nu puteam înțelege cum de este posibil, și cu atât mai puțin rațional, să-ți sacrifici viața pentru „imperialism” – pentru că aceasta

era viziunea noastră asupra implicării Occidentului în război –, dar în sinea noastră ne minunam de eroismul și îndrăzneala britanicilor, care se aventurau tot mai departe, triumfând în izolatele și toridele pustietăți asiatice, atât de puțini totuși ca număr și fără speranță să primească întăriri. Deși nu eram în stare pe atunci să trag de aici concluzii de mai largă amploare, toate acestea m-au ajutat să înțeleg mai târziu că nu exista un singur ideal și că pe acest pământ se află nenumărate sisteme umane interrelaționate.

Nu aveam încredere în britanici și eram rezervați față de ei. Temerile noastre erau alimentate, în special, de noțiunile noastre primitive referitoare la serviciul lor de spionaj – Intelligence Service. Atitudinea noastră era un amalgam de clișee doctrinare, influențe ale literaturii de senzație, și amețeala pe care o simt niște novici abia ieșiți în lumea mare.

Cu siguranță că temerile nu ar mai fi fost atât de mari dacă n-ar fi fost sacii plini cu arhivele Comandamentului Suprem, pentru că acolo se aflau și telegramele schimbate între noi și Comintern. Ne-a stârnit bănuiala, de asemenea, faptul că peste tot autoritățile britanice nu au dat mai multă importanță acestor saci decât dacă ar fi conținut pantofi sau conserve. Pentru a fi sigur, i-am ținut mereu aproape pe tot parcursul călătoriei și am evitat să stau singur peste noapte, astfel că Marko a dormit cu mine. Era din Muntenegru și intrase în partid

înainte de război, un om simplu, dar tocmai de aceea, curajos și devotat.

S-a întâmplat ca într-o noapte la Habbaniya cineva să deschidă fără zgomot ușa camerei mele. M-am trezit, chiar dacă ușa nu a scârțâit defel. Am descoperit conturul unui localnic în lumina lunii și, prins ca un pește în plasa împotriva țăntarilor, am țipat și am înșfăcat pistolul de sub pernă. Marko a sărit ca ars (dormea complet echipat), dar străinul a dispărut. Cel mai probabil, localnicul se rătăcise sau nu voia decât să fure ceva. Însă această apariție nesemnificativă a fost suficientă pentru a vedea în incident brațul lung al spionajului britanic, iar vigilența noastră deja încordată a crescut și mai mult. Am fost fericiți când, ziua următoare, britanicii ne-au pus la dispoziție un avion să plecăm la Teheran.

Teheranul, pe care l-am bătut cu pasul, de la Comandamentul Sovietic la Ambasada Sovietică, era deja o bucată de URSS. Ofițerii sovieticii ne întâmpinară cu o cordialitate relaxată, în care ospitalitatea tradițională rusească se amesteca deopotrivă cu solidaritatea luptătorilor pentru același ideal, chiar dacă în două zone diferite ale lumii. În Ambasada Sovietică am văzut masa rotundă la care s-a stat în timpul Conferinței de la Teheran¹ și, de asemenea, camera de la etaj unde a dormit

¹ Întâlnire între Winston Churchill, F.D. Roosevelt și I.V. Stalin (28 nov.–1 dec. 1943), în care s-a discutat necesitatea ca Aliații occidentali să deschidă un al doilea front și s-au luat decizii pentru perioada de după război (n. trad.).

Roosevelt. Nu mai era nimeni acolo și toate lucrurile erau așa cum le lăsase el.

În cele din urmă, un avion sovietic ne-a dus în Uniunea Sovietică – împlinindu-ni-se astfel visurile și speranțele. Cu cât străbăteam mai mult din imensitatea aceea verde-cenușie, cu atât eram mai cuprins de o nouă și până atunci greu de anticipat emoție. Era de parcă m-aș fi reîntors la patria dintru începuturi, numai mie cunoscută.

Eram străin de orice sentiment panslavist și nici nu vedeam la acea vreme în ideile panslaviste ale Moscovei decât o strategie de a mobiliza forțele conservatoare împotriva invaziei germane. Dar emoția care mă străbătea era o stare cu totul diferită, mai profundă, depășind granițele adeziunii mele comuniste. Mi-am reamintit ca prin ceață cum, vreme de trei veacuri, profeții și luptătorii, demnitarii și suveranii iugoslavi – în special acei nefericiți prinți-episcopi din mult încercatul Munte-negru – au făcut pelerinaje în Rusia, unde căutau înțelegere și izbăvire. Nu călcam și eu pe cărarea bătătorită de ei? Și nu aici se găsea patria strămoșilor noștri, pe care o neștiută avalanșă i-a aruncat în Balcanii bătuți de urgii? Rusia nu i-a înțeles nicicând pe slavii din sud și cu atât mai puțin aspirațiile lor. Eram convins că asta s-a petrecut pentru că Rusia era țaristă și feudală. Mult mai profundă însă era credința mea că, până la urmă, toate motivele de neînțelegere socială sau de alt fel dintre Moscova și alte

popoare dispăruseră. Pe atunci consideram că aceasta era întruparea înfrățirii universale. Dar, de asemenea, vedeam în ea și legătura mea personală cu ființa unei comunități slave preistorice. Nu era aceasta patria înaintașilor mei, dar și a luptătorilor care-și dădeau viața pentru înfrățirea finală a umanității și pentru înstăpânirea finală a omului asupra naturii?

M-am topit în undele nesfârșite ale Volgăi și în infinitele stepe cenușii și mi-am simțit eul primordial umplându-se cu până atunci necunoscute dorințe interioare. Îmi venea să sărut țărâna Rusiei, pământul sovietic pe care mergeam, și aș fi făcut-o dacă nu ar fi părut un gest religios sau, mai mult, teatral.

La Baku am întâlnit un general comandant, un gigant taciturn înăsprit de viața de cazarmă, de război și de serviciul militar – incarnare a marelui război și a unei mari țări opunându-se unei invazii distrugătoare. În cordialitatea sa aspră, era perplex văzând cumpătarea noastră timidă: „Ce oameni sunt ăștia? Nu beau, nu mănâncă! Noi, rușii, mâncăm bine, bem și mai bine și ne luptăm cel mai bine!”

Moscova era posomorâtă, sumbră și înțesată, în mod surprinzător, de clădiri scunde. Dar ce importanță avea asta față de primirea pe care ne-au organizat-o? Onoruri acordate rangului și unei prietenii care erau restrânse, cu bună știință, din pricina caracterului comunist al luptei noastre. Ce s-ar fi putut compara cu grandoarea

războiului care credeam noi că urma să fie ultima judecată a umanității, fiind în joc viața și destinul nostru? Nu era oare totul cenușiu și fără sens în afară de realitatea prezentă chiar acolo, în țara sovietică, de fapt, o țară care era deopotrivă a noastră și a omenirii, transformată dintr-un tărâm de coșmar în prezentul liniștit și fericit?

Capitolul 3

Ne-au încartiruit la sediul Armatei Roșii, TsDKA, un fel de hotel pentru ofițerii sovietici. Mâncarea și tot restul erau excelente. Ne-au pus la dispoziție o mașină condusă de un șofer pe nume Panov, bărbat destul de înaintat în vârstă, simplu și cumva umil, dar gândind cu capul lui. Mai aveam și un ofițer de legătură, căpitanul Kozovski, un flăcău tânăr și foarte chipeș, care era mândru de originile sale căzăcești, cu atât mai mult cu cât în acest război cazacii își spălaseră multe dintre trecutele păcate contrarevoluționare. Mulțumită lui eram siguri, la orice oră, că obținem bilete la teatru, cinema sau orice altceva ne trecea prin cap.

Însă nu reușisem să avem contacte serioase cu personajele importante din conducerea Uniunii Sovietice, deși cerusem să fiu primit de V.M. Molotov, pe atunci comisar pentru afaceri externe, și, dacă era posibil, de I.V. Stalin, secretar-general al Comitetului Central al partidului și comandant suprem al forțelor armate. Până în acel moment, toate manevrele de culise făcute

pentru a ne prezenta cererile și a vorbi despre cele necesare au fost zadarnice.

Mai presus de orice, nu ne puteam aștepta la ajutor de la Ambasada Iugoslaviei, care era încă regalistă, în ciuda faptului că ambasadorul Simić și mica sa echipă se declaraseră de partea mareșalului Tito. Deși se bucurau de onoruri oficiale, erau, de fapt, mai nesemnificativi și, prin urmare, mai lipsiți de influență ca noi.

Nici prin emigranții din Partidul Comunist din Iugoslavia nu puteam face nimic. Nici nu mai erau mulți – decimați cum fuseseră de epurări. Cel mai important dintre ei era Veljko Vlahović. Eram de-o vârstă, amândoi revoluționari provenind din mișcarea studentască a Universității din Belgrad declanșată împotriva dictaturii regelui Alexandru. Era veteran al Războiului Civil din Spania, în vreme ce eu veneam dintr-un război și mai teribil. Era integru, foarte educat, inteligent, fiind cu toate acestea un om extrem de disciplinat, care nu-și lua libertăți de gândire. Conducea postul de radio *Iugoslavia Liberă*, cooperarea sa era valoroasă, dar legăturile sale nu treceau dincolo de Gheorghi Dimitrov, care, de când fusese dizolvat Cominternul, împărțea cu D.Z. Manuiski conducerea Comitetului Central sovietic pentru partidele comuniste străine. Am fost bine tratați și primiți cu amabilitate, dar nu am putut face niciun pas înainte în legătură cu problemele pentru care veniserăm și de a căror rezolvare eram preocupați. Ca să respect adevărul, trebuie să subliniez din nou că, în afară de asta, am fost

primiți cu o cordialitate și o considerație extraordinare. Abia la o lună de la sosirea noastră, Stalin și Molotov ne-au primit pe generalul Terzić și pe mine, iar această informație a fost publicată și în presă, cum că toate ușile greoaiei administrației sovietice și ale înălțimilor rarefiate ale societății sovietice se deschiseseră în mod miraculos în calea noastră.

Comitetul Panslavist creat în acel an a fost primul care a organizat banchete și recepții pentru noi. Nu trebuia să fii comunist ca să-ți dai seama nu doar de artificialitatea, ci și de lipsa de viitor a acestei instituții. Activitatea sa era centrată pe relații publice și propagandă și chiar în aceste domenii avea limite evidente. Pe de altă parte, obiectivele sale nu erau defel clare. Comitetul era compus aproape în întregime din comuniști din țările slave – emigrați la Moscova, unde erau de fapt străini ideii de reciprocitate panslavistă. Și-au dat seama cu toții în mod tacit că ideea era să readucă la viață ceva care ieșise de multă vreme din uz, o formă de tranziție care-și propunea să atragă sprijin pentru Rusia comunistă sau, cel puțin, să paralizeze curentele panslaviste antisovietice.

Însăși structura de conducere a Comitetului era nesemnificativă. Președintele lui, generalul Gundorov, îmbătrânit (din toate punctele de vedere) înainte de vreme și cu ochelari de cal, nu era un om cu care să poți vorbi echilibrat despre modalitatea în care se poate ajunge la o solidaritate a țărilor slave. Mai degrabă secretarul

Comitetului, Mocialov, era o persoană cu mai multă autoritate, pur și simplu în virtutea faptului că era mai apropiat de agențiile secrete sovietice – relație pe care o disimula cu stângăcie prin comportamentul său extravagant. Amândoi, Gundorov și Mocialov, erau ofițeri ai Armatei Roșii, inapți pentru front. Puteai simți în felul lor de a fi tristețea reprimată a oamenilor puși la corvezi pe care le consideră sub nivelul lor. Doar secretara lor, Nazareva, o femeie cu strungăreață și excesiv de lingușitoare, avea ceva ce semăna cu dragostea pentru slavii suferinzi, deși activitățile ei, de asemenea, după cum am aflat ulterior în Iugoslavia, erau și ele controlate de serviciile secrete sovietice.

La sediul Comitetului Panslavist se putea mânca bine, se putea bea și mai bine și cel mai adesea se putea trâncăni. Se rosteau lungi și găunoase toasturi, nu mult diferite între ele și, cu siguranță, nu la fel de frumoase ca acelea din vremurile țariste. Am fost șocat, de-a dreptul, de absența oricărei urme de prospețime în ideile panslaviste vehiculate acolo. La fel era și clădirea Comitetului – o imitație de baroc sau ceva de genul ăsta în mijlocul unui oraș modern.

Comitetul era rezultatul unei politici de tranziție, superficiale și nu completamente altruiste. Oricum, pentru a fi corect înțeles de cei care mă citesc, trebuie să spun că, deși toate acestea mi-erău clare încă de pe atunci, departe de mine să le privesc cu oroare sau uimire. Faptul că acel Comitet Panslavist era, fără doar

și poate, instrumentul prin care guvernul sovietic voia să influențeze elementele slave conservatoare din afara Uniunii Sovietice și că persoanele care conduceau Comitetul erau nu doar dependente, ci și conectate cu agențiile secrete și publice guvernamentale – toate acestea nu mă tulburau câtuși de puțin. Eram deranjat doar de neputința și superficialitatea Comitetului și, mai presus de toate, de faptul că nu-mi putea deschide calea către guvernul sovietic și către o rezolvare a necesităților poporului iugoslav. Pentru că și în mintea mea, ca în a oricărui alt comunist, fusese insuflată ideea și eram convins că nu putea exista vreun opoziție între Uniunea Sovietică și alții, mai ales dacă era vorba despre un partid revoluționar și marxist, cum era, fără doar și poate, Partidul Comunist din Iugoslavia. Și, cu toate că acel Comitet Panslavist îmi părea prea învechit și nepotrivit, prin urmare, unor obiective comuniste, consideram totuși că ar putea fi o instituție acceptabilă, cu atât mai mult cu cât autoritățile sovietice insistau asupra acestui lucru. În ceea ce privește legăturile conducătorilor săi cu agențiile de securitate, nu fusesem obișnuit să văd în acestea gardienii aproape divini ai revoluției și socialismului – „o sabie în mâinile partidului”?

Ar trebui să spun, de asemenea, cum am ajuns, tot insistând, la vârfurile guvernului sovietic. Deși am solicitat, nu am făcut presiuni și nici nu le-am purtat pică demnitarilor din guvernul sovietic, pentru că am fost obișnuit să văd în această instituție ceva de mai mare

însemnătate decât conducerea propriului partid și decât revoluția – pentru mine era forța conducătoare a comunismului ca întreg. Aflasem deja de la Tito și de la alții că lungile așteptări – pentru comuniștii străini, ca să fiu mai precis – caracterizau Moscova în mare măsură. Ce m-a deranjat și m-a făcut nerăbdător era urgența acestor necesități pretinse de o revoluție care era, mai presus de toate, revoluția mea iugoslavă.

Deși nimeni, nici măcar comuniștii iugoslavi, nu vorbea despre revoluție, era de mult timp evident că aceasta avea loc. În Occident se scria deja o groază despre asta. Cu toate acestea, la Moscova refuzau cu încăpățănare să discute despre revoluție. Nici chiar cei care, ca să spunem așa, aveau toate motivele s-o facă. Toți vorbeau cu încăpățănare numai despre lupta împotriva invadatorilor germani, ba cu și mai multă îndărătnicie subliniau doar caracterul patriotic al acelei lupte, accentuând mereu până la exagerare rolul decisiv al Uniunii Sovietice în această luptă. Desigur, nimic nu putea fi mai departe de mine decât să neg rolul hotărâtor pe care-l avea Partidul Comunist sovietic la nivelul comunismului mondial sau al Armatei Roșii în războiul împotriva lui Hitler. Dar cu siguranță comuniștii iugoslavi purtau, pe pământul patriei mele și de unii singuri, un război diferit de succesele și înfrângerile de moment ale Armatei Roșii, mai mult chiar, un război care schimba totodată structura social-politică a țării. Atât pe plan extern, cât și intern, revoluția iugoslavă

depășise necesitățile și asistența prevăzute de politica sovietică externă și așa explicam eu obstacolele și lipsa de înțelegere de care mă loveam.

Cel mai ciudat era că tocmai aceia care ar fi trebuit să înțeleagă acest lucru tăceau supuși și se prefăceau că nu pricep nimic. Încă mai trebuia să înțeleg faptul că la Moscova discutarea și, mai cu seamă, stabilirea unei poziții politice trebuiau să aștepte până când Stalin (sau măcar Molotov) se pronunța în această privință. Era valabil chiar și pentru personaje importante, ca de pildă foștii secretari-generalii ai Cominternului, Manuilski și Dimitrov.

Tito și Kardelj, ca și alți comuniști iugoslavi care vizitaseră Moscova, spuneau că Manuilski era în mod special binevoitor față de iugoslavi. Ar fi putut fi o bilă neagră pentru el în timpul epurărilor din 1936-1937, când întregul grup al comuniștilor iugoslavi a pierit în urma epurării din partid, dar acum, după revolta iugoslavă împotriva naziștilor, această înclinație a lui putea fi considerată a fi profetică. În orice caz, el „injectase” în entuziasmul său față de lupta iugoslavilor o doză oarecare de mândrie personală, deși nu cunoștea pe niciunul dintre noii lideri iugoslavi, excepție făcând, probabil, Tito, dar chiar și pe acesta superficial. Întâlnirea noastră cu el a avut loc seara. Era prezent și G.F. Aleksandrov, notabil filosof sovietic și, mult mai important, șef al Secției de agitație și propagandă a Comitetului Central.

Aleksandrov nu mi-a lăsat o amintire prea clară: principala sa caracteristică era incertitudinea sau, mai degrabă, cenușiul. Era un tip chel, scund și durdu-liu, ale cărui paloare și corpolență erau dovada că nu pusese vreodată piciorul în afara biroului. În afara câtorva observații convenționale și a unor zâmbete blânde, nu a scos o vorbă despre caracterul și obiectivele revoluție comuniste iugoslave, deși în vorbele mele, chipurile fără să fi premeditat asta, am atins tocmai aceste puncte.

În mod evident, Comitetul Central nu-și stabilise încă poziția, astfel că, din punctul de vedere al propagandei sovietice, era vorba doar despre o luptă împotriva invadatorilor, fără vreun impact real asupra structurii interne a statului iugoslav sau asupra relațiilor internaționale.

Dar nici Manuiski nu a avut o poziție clară. Cu toate acestea, era cuprins de un interes viu și emoționat. Au-zisem deja de darul său oratoric. Îți puteai da seama de acest talent chiar și din articolele sale, iar chipul lui rafinat și plin de viață scânteia de inteligență. Era un bătrânel fragil și deja gârbovit, brunet, cu o mustață îngrijită. Vorbea ușor sâsâit, aproape delicat și – ce m-a minunat pe atunci – fără prea multă energie. Era la fel și în alte privințe – prevenitor, afabil până aproape să devină jovial și, evident, foarte cultivat.

Descriind evoluția cronologică a revoltei din Iugoslavia, am subliniat că se formase urmând alte căi un nou guvern care era esențialmente identic celui sovietic.

Am insistat, în special, asupra noului rol revoluționar pe care-l avea țărăimea; practic am redus revolta din Iugoslavia la legătura dintre o rebeliune țărănească și avangarda comunistă. Deși nici el și nici Aleksandrov nu aveau nimic de obiectat la ceea ce spuneam, nici nu-mi dădeau cumva de înțeles că ar fi de acord cu spusesele mele. Chiar și considerând că rolul lui Stalin era decisiv în orice situație, tot mă așteptam la mai multă independență și inițiativă în vorbe și în fapte din partea lui Manuiski. Am plecat de la întâlnirea cu el impresionat de personalitatea sa plină de viață și mișcat de entuziasmul față de lupta din Iugoslavia, însă convins, pe de altă parte, că Manuiski nu avea un rol real în influențarea politicii de la Moscova, nici măcar în privința Iugoslaviei.

Când vorbea despre Stalin, el încerca să-și camufleze lingușeala dusă la extrem în formule „științifice” și „marxiste”. Un mod de a vorbi despre Stalin care arăta cam așa: „Știi, este pur și simplu de neînțeles că o persoană poate juca un asemenea rol decisiv într-un moment crucial al războiului. Și că atât de multe talente s-au îngemănat într-o singură persoană – om de stat, gânditor și soldat!”

Evenimente petrecute mai târziu au confirmat cu brutalitate observațiile mele referitoare la insignifianța lui Manuiski. A fost numit ministru de externe în Ucraina (era evreu ucrainean prin naștere), ceea ce însemna înlăturarea sa din orice activitate politică semnificativă. Este

adevărat, ca secretar-general al Cominternului, acesta era unealta prea-supusă a lui Stalin, cu atât mai mult cu cât trecutul său nu era complet bolșevic: aparținuse unui grup de așa-numiți *mejraionții*¹ condus de Lev Troțki, grup care a fuzionat cu bolșevicii doar în ajunul Revoluției din 1917. L-am văzut în 1949 la Națiunile Unite. Acolo a protestat în numele Ucrainei împotriva „imperialiștilor” și a „clicii fasciste a lui Tito”. Din talentul său oratoric nu mai rămăsese decât patima, iar din gândirea sa pătrunzătoare doar știința de a alcătui fraze răsunătoare. Era deja un bătrânel pierdut, senil, ale cărui urme dispăruseră aproape integral imediat ce începuse să alunece în jos pe scara abruptă a ierarhiei sovietice.

Nu la fel stăteau lucrurile cu Dimitrov. L-am întâlnit de trei ori pe parcursul vizitei mele – de două ori în spitalul guvernului sovietic și a treia oară în vila sa de lângă Moscova. De fiecare dată, mi-a fost evident că este un om bolnav. Respira ca un astmatic, pielea sa avea o culoare nesănătoasă, combinație de roșu și palid, iar în jurul urechilor avea coșuri uscate, ca o eczemă. Părul său era atât de rar că-i lăsa la vedere scalpul galben, veștejit. Însă ideile sale erau iuți și proaspete, într-un contrast evident cu mișcările sale încete și obosite. Îmbătrânit prematur și cu un trup

¹ O mică facțiune independentă a Partidului Social Democrat al Muncitorilor din Rusia, care a activat între 1913 și 1917. Numele desemna situarea ideologică a partidului între rivalii menșevici și bolșevici (n. trad.).

ruinat în mare măsură, Dimitrov radia încă o mare energie sufletească și vigoare. Trăsăturile sale trădau și ele asta, în special aspectul apăsător al bulbucăților săi ochi albaştrii și proeminența explozivă a nasului și a mandibulei. Deși nu-și dezvăluia toate gândurile, conversația lui era directă și fermă. Nu se putea spune că nu înțelege situația din Iugoslavia, deși el, de asemenea, considera prematură – având în vedere relațiile dintre URSS și Occident – afirmarea caracterului ei efectiv comunist.

Desigur, simțeam și eu că efortul nostru propagandistic ar trebui să accentueze într-o primă instanță lupta împotriva invadatorului și, prin urmare, să nu scoatem la lumină caracterul comunist al luptei. Dar era de cea mai mare importanță pentru mine ca liderii sovietici, inclusiv Dimitrov, să înțeleagă – cel puțin în ceea ce privește Iugoslavia – lipsa de noimă a insistenței asupra necesității unei coaliții între comuniști și partidele burgheze, mai cu seamă că războiul și războiul civil dovediseră deja că Partidul Comunist este unica forță politică reală. Punctul meu de vedere însemna nerecunoașterea guvernului regal iugoslav din exil și, în fapt, a însăși monarhiei.

În timpul primei noastre întâlniri, i-am descris lui Dimitrov starea lucrurilor și care mai este situația în Iugoslavia. El a recunoscut cu generozitate că nu se așteptase ca Partidul Comunist din Iugoslavia să se dovedească cel mai bătaios și descurcăreț; avusese mai mari

speranțe în Partidul Comunist Francez. Și-a reamintit cum Tito, plecând din Moscova la sfârșitul lui 1939, a jurat ca Partidul Comunist din Iugoslavia să spele mizeria cu care l-au mânjit diverși fracționiști și că partidul se va dovedi demn de numele pe care-l purta, la care Dimitrov l-a sfătuit să nu jure, ci să acționeze cu înțelepciune și hotărâre. Își depănă mai departe amintirile:

— Știi, când s-a adus în discuție pe cine să numim secretar al Partidul Comunist din Iugoslavia, a fost o oarecare vânzoleală, dar eu am fost de partea lui Walter (acesta era numele conspirativ al lui Iosip Broz la acea vreme; ulterior va adopta numele de Tito). Era un tip sânguincios și mi se părea demn de încredere și serios. Sunt fericit că nu m-am înșelat.

Dimitrov observă, aproape cerându-și scuze, că guvernul sovietic nu-i putuse ajuta pe partizanii iugoslavi în momentele de mare nevoie. El însuși îl făcuse atent pe Stalin la această problemă. Era adevărat: cam prin 1941–1942 piloții sovietici încercaseră să ajungă la bazele partizanilor iugoslavi și câțiva emigranți iugoslavi bolnavi de dor care au zburat cu ei înghețaseră.

Gheorghe Dimitrov își aminti, de asemenea, de negocierile pe care le avuseserăm cu germanii pentru schimbul de prizonieri:

— Ne era frică pentru voi, dar din fericire totul s-a încheiat cu bine.

Nu am reacționat la vorbele lui: nici nu am avut de adăugat ceva pe lângă cele pomenite de el și nici nu a

insistat să-i dau mai multe detalii. Dar nu era vreun pericol ca el să spună sau să ceară ceva ce nu se cuvenea; în politică tot ce se termină cu bine se uită în scurtă vreme.

În treacăt fie spus, Dimitrov nu insista niciodată: Cominternul fusese deja dizolvat, iar singura lui treabă era acum era să adune informații despre partidele comuniste și să consilieze guvernul sovietic și partidul.

Mi-a spus cum a apărut pentru prima dată ideea de a dizolva Cominternul. Se întâmpla pe când statele baltice au fost anexate de Uniunea Sovietică. Era evident de pe atunci că principala putere responsabilă de diseminarea comunismului era Uniunea Sovietică și, prin urmare, toate forțele trebuiau să fie strâns unite în jurul ei. Dizolvarea în sine a fost amânată din cauza situației internaționale, din dorința de a evita impresia că se luase această decizie la presiunea germanilor cu care relațiile nu erau tocmai rele pe atunci.

Dimitrov era una dintre persoanele care se bucurau de atenția foarte selectivă a lui Stalin și, lucru mai puțin important, probabil, era liderul necontestat al mișcării comuniste bulgare. Cele două întâlniri de mai târziu cu Dimitrov mi-au conformat asta. În prima le-am descris membrilor Comitetului Central bulgar condițiile din Iugoslavia, iar la a doua s-a discutat despre posibilitatea cooperării bulgaro-iugoslave și despre lupta din Bulgaria.

În afara lui Dimitrov, la întrunirea cu Comitetul Central bulgar au participat Kolarov, Cervenkov și alții.

Cervenkov m-a felicitat pentru această primă vizită la Moscova, deși el nu a rămas de față și am crezut că este secretarul privat al lui Dimitrov. Și la a doua întâlnire el a stat retras, tăcut și discret deși, după aceea, mi-am format o altă părere despre el. Aflasem deja de la Vlahović și alții că Cervenkov era cumnatul lui Dimitrov, că fusese arestat pe vremea epurărilor – „expozeul” referitor la școala politică unde fusese instructor fusese deja publicat – dar că se refugiase cu Dimitrov. Dimitrov a intervenit la NKVD și a repus lucrurile pe făgașul lor.

Epurările fuseseră dure în special cu emigranții comuniști, acei membri ai partidelor din ilegalitate care nu aveau niciun sprijin în afara Uniunii Sovietice. Emigranții bulgari au fost norocoși că Dimitrov era secretar-general al Cominform și că era o persoană cu multă autoritate. Nu era însă nimeni care să-i susțină pe iugoslavi, mai curând și-au săpat mormintele unii altora în cursa lor pentru putere în partid, zeloși să dea dovadă cât sunt de devotați lui Stalin și leninismului.

Se citea deja pe chipul lui Kolarov cât de bătrân era; avea peste 70 de ani și, mai mult chiar, nu mai avusese activitate politică de mulți ani. Era tipul de relicvă de la începuturile violente ale Partidului Comunist Bulgar. Aparținea aripii stângi (denumită *tesni*, însemnând pur și simplu „îngust” în bulgărește) a Partidului Socialist Bulgar, din care se va desprinde mai târziu Partidul Comunist. În 1923, comuniștii bulgari s-au opus cu

arma în mână clicii militare a generalului Tankov, care înfăptuise mai înainte o lovitură de stat, asasinându-l pe liderul agrarian Aleksandr Stamboliski¹. Kolarov avea capul mare, mai degrabă de turc decât de slav, cu trăsături tăiate cu dalta, nas puternic, buze senzuale, dar gândurile sale erau la vremuri demult apuse și, o spun fără ranchiună, la chestiuni fără importanță. Felul în care i-am descris lui Kolarov lupta din Iugoslavia se poate să nu fi fost doar o analiză pură și simplă, ci în egală măsură un tablou teribil al distrugerilor și carnajului. Din cei circa zece mii de membri de partid de dinainte de război abia de mai rămăseseră în viață două mii, iar după estimarea mea numărul victimelor din cadrul armatei și al populației era la cam un milion două sute de mii. Cu toate acestea, după tirada mea, tot ce a găsit mai potrivit Kolarov să mă întrebe a fost doar:

— În opinia dumatăle, limba vorbită în Macedonia este mai apropiată de bulgară sau de sârbă?

Conducerea comuniștilor iugoslavi avusese certuri serioase cu Comitetul Central din Bulgaria, care susținea că, în virtutea faptului că Macedonia iugoslavă fusese ocupată de Bulgaria, organizația Partidului Comunist Iugoslav din Macedonia trebuia să-i revină. Disputa a fost încheiată în cele din urmă de Comintern, care a aprobat punctul de vedere iugoslav, dar numai după ce Germania a atacat URSS. Cu toate

¹ Om politic bulgar (1879–1923), lider al Uniunii Naționale Agrare. Prim-ministru în 1919–1923 (n. trad.).

acestea, fricțiunile în legătură cu Macedonia, ca și asupra problemelor referitoare la revolta partizanilor împotriva ocupanților bulgari au continuat și s-au agravat pe măsură ce inevitabilul moment al înfrângerii Germaniei și, odată cu ea, a Bulgariei, se apropia. Vlahović, de asemenea, urmărise la Moscova revendicările comuniștilor bulgari referitoare la Macedonia iugoslavă. Pentru a spune adevărul, trebuie să adaug faptul că Dimitrov avea un punct de vedere cumva diferit asupra acestei probleme: pentru el era de primă importanță chestiunea unei apropieri bulgaro-iugoslave. Dar, cred eu, chiar nu ar fi acceptat că macedonenii ar fi o naționalitate separată, în ciuda faptului că mama sa era macedoneană și că atitudinea sa față de macedoneni trăda un sentimentalism categoric.

Probabil că răspunsul pe care i l-am dat lui Kolarov a trădat prea multă amărăciune:

— Nu știi dacă limba macedoneană este mai apropiată de bulgară sau de sârbă, dar macedonenii nu sunt bulgari și nici Macedonia nu e a bulgarilor.

Dimitrov găsi răspunsul meu neplăcut. Se înroși și flutură din mână:

— Nu are nicio importanță! spuse și trecu la altă chestiune.

În privința participanților la a treia întrunire memoria îmi joacă feste, dar e sigur că Cervenkov nu putea lipsi. Întâlnirea a avut loc în ajunul întoarcerii mele în Iugoslavia, la începutul lui iunie 1944. Intenționez să

discutam colaborarea dintre comuniștii iugoslavi și bulgari. Dar cu greu își găsea locul o asemenea discuție de vreme ce bulgarii nici nu aveau unități de partizani la acea oră.

Am insistat că ar trebui să înceapă operațiile militare și organizarea unităților de partizani în Bulgaria, spunând că speranțele ca în sânul armatei regale bulgare să aibă loc o rebeliune sunt niște iluzii. Când spuneam asta, mă bazam pe experiența iugoslavă: din vechea armată iugoslavă partizanii s-au ales doar cu o mână de ofițeri, în vreme ce Partidul Comunist a fost nevoit să creeze o armată de mici unități pe parcursul unei lupte extrem de înverșunate. Era evident că și Dimitrov era robul acestor iluzii, deși a fost de acord că ar trebui să se treacă fără zăbavă la organizarea unor unități de partizani.

Era evident că știa ceva care mie-mi scăpa. Când am accentuat că în Iugoslavia chiar, unde ocupația distrusese vechea organizare statală, a fost nevoie de un timp relativ lung pentru a ajunge la o înțelegere cu supraviețuitorii acesteia, el spuse răstit:

— În trei sau patru luni va avea loc oricum o revoluție în Bulgaria, Armata Roșie va fi în scurtă vreme la granițele ei!

Deși Bulgaria nu era în război cu Uniunea Sovietică, era clar că Dimitrov socotea că Armata Roșie este factorul decisiv. Pentru a fi sigur, el nu a declarat ritos că Armata Roșie va intra în Bulgaria, dar era clar că știa

chiar de pe atunci că asta se va întâmpla și îmi dădea și mie de înțeles. Date fiind viziunea și așteptările lui Dimitrov, insistența mea asupra operațiilor și unităților de partizani își pierdea orice importanță și înțeles. Conversația se rezumă apoi la un schimb de opinii și la salutările frățești adresate lui Tito și luptătorilor iugoslavi.

Merită amintită atitudinea lui Dimitrov față de Stalin. Și el vorbea despre liderul de la Kremlin cu admirație și respect, dar fără să exagereze cu lingușelile sau reverența. Relația sa cu Stalin era în mod evident cea a unui revoluționar care se supune respectuos liderului său, dar un revoluționar care gândește cu mintea lui. Acesta sublinia, în mod special, rolul lui Stalin în război amintindu-și:

— Când germanii erau în afara Moscovei, s-au iscat o nesiguranță, o confuzie generală. Guvernul sovietic se retrăsese la Kuibîșev, dar Stalin a rămas la Moscova. Eram cu el pe atunci, la Kremlin. I-am propus lui Stalin să transmit prin Comintern o proclamație către soldații germani. El a fost de acord, deși nu credea că va avea vreun rezultat. Îndată după aceea, a trebuit să părăsesc Moscova. Stalin nu a plecat, era decis s-o apere. Și în acele momente dramatice, a organizat o paradă în Piața Roșie cu ocazia aniversării Revoluției din Octombrie. Diviziile care-i treceau prin față plecau direct pe front. Nimeni nu poate descrie colosalul impact moral pe care l-a avut faptul că oamenii au aflat că Stalin se afla la

Moscova și i-au auzit vorbele. Le-a redat credința și încrederea și asta valorează mai mult decât o armată.

Atunci am cunoscut-o pe soția lui Dimitrov. Era germană din Sudeți, un amănunt asupra căruia se păstra tăcerea din cauza furiei generale împotriva germanilor care-i cuprindea spontan pe rușii de rând, furie pe care ei o înțelegeau cu mai multă ușurință decât propaganda antifascistă.

Vila lui Dimitrov era somptuoasă, dar de bun-gust. Găseai acolo de toate, mai puțin bucurie. Singurul fiu al lui Dimitrov murise. În biroul tatălui atârna portretul unui băiat spelb. Luptătorul putuse îndura pe vremuri înfrângerile și se bucurase de victorii, însă ajunsese acum un bătrân la capătul puterilor. Dimitrov nu mai putea fi fericit și nici nu mai putea scăpa de mila tăcută care-l întâmpina la tot pasul.

Capitolul 4

Cu câteva luni înainte să ajungem la Moscova se anunțase că fusese înființată o brigadă iugoslavă în Uniunea Sovietică. Puțin înainte se formaseră unități poloneze și cehe. În Iugoslavia n-aveam de unde ști cât de mulți erau iugoslavii care trăiau în URSS; chiar și puținii emigranți politic ajunși acolo dispăruseră în mare măsură în timpul epurărilor.

Acum, la Moscova, totul mi-a devenit clar. Grosul recrutărilor în Brigada iugoslavă era constituit din personalul unui regiment pe care trădătorul croat Pavelić îl trimisese germanilor de pe frontul sovietic în semn de solidaritate. Dar armata lui Pavelić nu a avut noroc, regimentul a fost distrus, oamenii luați prizonieri la Stalin-grad și, după purificările de rigoare, a fost transformată, cu comandantul Mesić în frunte, în Brigada iugoslavă antifascistă. Adunaseră și câțiva emigranți politic iugoslavi de ici de colo, aceștia fiind puși în posturi politice în Brigadă, în vreme ce ofițerii sovietici – atât specialiștii

militari, cât și cei de la securitate – s-au ocupat cu echiparea și verificarea oamenilor.

La început, reprezentanții sovietici au insistat ca însemnele Brigăzii să fie identice cu acelea ale armatei regale iugoslave, dar pentru că Vlahović s-a opus acestei idei, au acceptat să fie arborate însemnele Armatei de Eliberare Națională. Era greu de convenit asupra acestor însemne prin telegraf, dar Vlahović a făcut ce-a putut și am descoperit astfel că însemnele erau rezultatul negocierilor și compromisului. La insistențele noastre, această problemă a fost în cele din urmă rezolvată.

Nu mai erau alte probleme esențiale referitoare la Brigadă în afara nemulțumirii noastre că fusese păstrat în funcție același comandant. Dar rușii l-au apărat, spunând că s-a căit și că avea mare influență asupra oamenilor. Impresia mea era că Mesić era profund demoralizat și că, asemenea multora, își dăduse pur și simplu conștiința la întors ca să se salveze de lagărul unde erau închiși prizonierii de război. Era el însuși nemulțumit întrucât funcția sa în unitate era evident nulă – pur formală.

Brigada era încartiruită într-o pădure din apropierea orașului Kolomna. Trăiau în colibe săpate în pământ și se antrenau fără să țină cont de crunta iarnă rusească. De la început am fost uluit de disciplina de fier care domnea în unitate. Era o oarecare discrepanță, o contradicție între obiectivele pe care se presupunea că urmează să le

atingă unitatea și modul în care le erau insuflate aceste obiective oamenilor care făceau parte din Brigadă. În unitățile noastre de partizani domneau camaraderia și solidaritatea, iar pedepsele erau aplicate doar pentru furturi și indisciplină. Aici totul se baza pe o supunere oarbă pe care prusacii lui Frederic I ar fi putut s-o invidieze. Oricum, nu am reușit să schimbăm nici asta, ținând seama, pe de o parte, de încăpățânații și nemiloșii instructori sovietici și, pe de alta, de soldații care luptaseră până mai ieri de partea germanilor. Am continuat inspecția, am ținut un discurs, am discutat superficial diferite probleme și am lăsat totul așa cum era, încheind, pentru ca totul să fie în ordine, cu obișnuita chermeză cu ofițerii, care s-au îmbătat până la unul, toastând pentru Tito și Stalin și îmbrățișându-se în numele frăției slave.

Unul dintre obiectivele mărunte ale vizitei era să facem primele medalii pentru noua Iugoslavie. În această privință am găsit deplină înțelegere, iar dacă medaliile, în special cea destinată marcării anului 1941, au ieșit oribile, nu a fost în primul rând greșeala fabricii sovietice, ci mai degrabă a modestiei noastre și a urâteniei desenelelor pe care le-am adus din Iugoslavia.

Supravegherea unităților străine cădea în sarcina generalului NKVD Jukov. Acesta, un om suplu și blonziu, încă tânăr și foarte descurcăreț, nu era lipsit de umor și avea un cinism rafinat – calități nu chiar așa de rare printre membrii unui serviciu secret. În ceea ce privește

Brigada iugoslavă, el mi-a spus: „Nu e rău, ținând cont de materialul din care a trebuit s-o facem”. Și adevăr grăia! Mai târziu, în Iugoslavia, în timpul luptelor, membrii acesteia se deosebeau cu greu de germani, fapt pe care nu ar trebui să-l atribuim doar capacității de luptă a oamenilor, ci la fel de mult incompatibilității organizării și experienței sale ca parte a unei armate diferite de cea sovietică și aflată în condiții de război deosebite de cele de pe Frontul de Est.

Generalul Jukov a organizat o recepție în cinstea noastră. Atașatul militar din Mexic, discutând cu mine, ne-a oferit ajutorul, însă din nefericire nu am reușit să ne dăm seama cum l-ar putea trimite trupelor noastre din Iugoslavia.

Chiar înainte să părăsesc Moscova, am fost invitat la o cină în casa generalului Jukov. El și soția sa locuiau într-un mic apartament cu două camere. Totul era confortabil, dar modest, deși aproape luxos pentru Moscova, mai ales în timp de război. Jukov era un funcționar public model și, pe baza experienței, convins că forța și nu ideologia va fi modul prin care se va realiza comunismul. Relația dintre noi ajunsese la un anumit grad de intimitate, însă, în același timp, încă mai aveam rezerve, pentru că nimic nu poate înlătura diferențele de obiceiuri și puncte de vedere. Prietenii politice sunt bune doar când fiecare rămâne ceea ce este. Înainte să plec din apartamentul lui mi-a făcut cadou pistolul automat

pe care-l purtau ofițerii – un cadou modest, dar adecvat pe timp de război.

Pe de altă parte, am avut o întâlnire cumva diferită cu organele serviciilor secrete sovietice. Prin intermediul căpitanului Kozovski, am fost vizitat la TsDKA de un om mititel, îmbrăcat modest, care nu ascundea faptul că făcea parte din Securitatea Statului. Am convenit să ne întâlnim ziua următoare într-o manieră atât de conspirativă încât, tocmai pentru că am fost ilegalist atâta vreme, mi s-a părut excesiv de complicată, de-a dreptul un clișeu.

O mașină mă aștepta pe o stradă din apropiere, apoi, după ce am mers o vreme, ne-am transferat în alta, pentru a coborî pe o stradă a uriașului oraș, iar de acolo am ajuns, pe jos, pe o a treia stradă, unde cineva de la fereastra unui bloc cu adevărat enorm aruncă o cheiță cu care, în fine, am intrat într-un apartament spațios și luxos de la etajul trei.

Proprietara apartamentului – dacă ea era proprietara – era una dintre acele blonde nordice cu ochi limpezi ale cărei rotunjimi îi puneau în evidență frumusețea și puterea. Frumusețea ei strălucitoare nu avea niciun rol, cel puțin nu în situația de față, și se dovedi că femeia era mai importantă decât bărbatul care m-a adus acolo. Ea a fost cea care mi-a pus întrebări, iar el a consemnat răspunsurile. Erau interesați, mai degrabă, de cei care făceau parte din organele de conducere ale Partidului Comunist și mai puțin de membrii altor partide. Aveam

senzația neplăcută a unui interogatoriu la poliție, dar știam, pe de altă parte, că era datoria mea de comunist să dau informațiile pe care mi le cereau. Dacă unul dintre membrii Comitetului Central al Partidului Comunist sovietic mi-ar fi cerut-o, nu aș fi ezitat defel. Dar la ce le trebuiau acestor tipi datele despre Partidul Comunist și comuniștii la conducere când treaba lor era să lupte cu inamicii Uniunii Sovietice și cu posibili *provocateurs*¹ din partidele comuniste? Cu toate acestea, le-am răspuns la întrebări, ferindu-mă de judecăți precise sau negative și fără a mă referi la fricțiunile interne. Am procedat așa nu doar pentru că, moralmente vorbind, îmi repugna să torn informații despre tovarășii mei fără știrea lor, dar și dintr-o aversiune pătimașă la adresa unor inși care, simțeam eu, nu aveau niciun drept să-mi violeze intimitatea, opiniile și partidul. Stânjeneala mea le-a fost evidentă fără îndoială gazdelor, astfel că interogatoriul nu a durat mai mult de o oră și jumătate, transformându-se mai apoi într-o conversație tovarășească mai puțin crispată, agrementată cu cafele și prăjituri.

Contactele mele cu publicul sovietic au fost mai frecvente și mai directe. Pe atunci, în Uniunea Sovietică legăturile oamenilor simpli cu străinii veniți din țările aliate nu erau controlate cu severitatea de mai târziu.

Pentru că era război și noi reprezentam singurul partid și singurul popor care se revoltase împotriva lui

¹ Provocatori, în lb. franceză în original (n. trad.).

Hitler, am stârnit curiozitatea tuturor. Veneau la noi scriitori să găsească surse de inspirație, producători de film la vânătoare de subiecte palpitante, jurnaliști pentru articole și informații, tineri și tinere care voiau să-i ajutăm să zboare cu avionul în Iugoslavia ca voluntari.

Pravda, ziarul lor cel mai influent, mi-a cerut un articol despre lupta din Iugoslavia, iar *Novoe Vremia* unul despre Tito. În ambele cazuri, am întâmpinat dificultăți la redactarea acestor articole. *Pravda* a tăiat de-a dreptul aproape orice referință la caracterul și consecințele politice al luptei noastre. Redactarea articolelor pentru a se potrivi cu linia partidului era o parte a modului în care proceda partidul nostru. Dar era efectuată doar când erau la mijloc devieri grosolane sau probleme delicate. *Pravda*, în schimb, a aruncat la coș tot ce avea de-a face cu esența luptei noastre – noul regim și schimbările sociale. A ajuns atât de departe încât mi-a modificat stilul, tăind fiecare metaforă, scurtând propozițiile și aruncând la coș întorsăturile de frază. Articolul a devenit cenușiu și neinspirat. După ce m-am certat la cuțite cu unul dintre redactori, am acceptat mutilarea textului; nu avea sens să stârnesc animozități pentru ceva de calibrul ăsta și era mai bine să fie publicat așa cum era decât deloc.

La *Novoe Vremia* am avut probleme mai serioase. Modul în care mi-au castrat stilul și inspirația era cumva mai puțin dramatic, dar au diluat sau au aruncat practic

tot ce avea de-a face cu afirmarea originalității și semnificației extraordinare a personalității lui Tito. În prima mea întâlnire cu unul dintre redactorii de la *Novoe Vremia*, am acceptat unele schimbări neimportante. Doar la a doua întâlnire – când mi-a devenit evident că în URSS nimeni nu poate fi preamărit, cu excepția lui Stalin, și când redactorul a admis asta fără ocolișuri cu aceste vorbe: „Este jenant din cauza tovarășului Stalin, așa stau lucrurile aici” – am acceptat și celelalte schimbări, cu atât mai mult cu cât articolul și-a păstrat ceva din culoare și esență.

Atât eu, cât și ceilalți comuniști iugoslavi consideram conducerea lui Stalin mai presus de orice discuție. Cu toate acestea, eu eram uimit că nu puteau fi lăudați și ceilalți lideri comuniști – în acest caz, Tito –, chiar dacă meritau asta, din perspectivă comunistă.

Trebuie să spun că Tito însuși a fost foarte flatat de articol și că, după câte știu, presa sovietică nu a mai publicat vreodată asemenea laude la adresa altor persoane în viață.

Asta se poate explica prin faptul că opinia publică sovietică – adică opinia partidului, de vreme ce nu exista nicio altă opinie – era entuziasmată de lupta iugoslavilor. Dar, de asemenea, și pentru că în timpul războiului atmosfera din societatea sovietică se schimbase.

Privind acum în urmă, sunt de părere că în URSS s-a răspândit spontan convingerea că, după un război

care dovedise dăruirea poporului sovietic față de patria-mamă și față de înfăptuirile primordiale ale revoluției, nu ar mai fi putut exista niciun motiv pentru interdicțiile politice și monopolul ideologic deținute de un grup mic de șefi sau, mai degrabă, de un singur conducător. Lumea se schimba în fața ochilor poporului sovietic. Era evident că URSS nu va fi singura țară socialistă și că își făceau apariția noi lideri și tribuni revoluționari.

O asemenea atmosferă și astfel de păreri nu-i stânjeneau pe atunci pe liderii sovietici, dimpotrivă, aceste opinii contribuiau la efortul de război. Nu exista niciun motiv pentru care liderii să nu încurajeze ei înșiși astfel de iluzii. La urma urmei, Tito sau, mai degrabă, lupta iugoslavilor producea schimbări în Balcani și în Europa Centrală, ceea ce nu slăbea poziția URSS, ci mai degrabă o întărea. Astfel că nu existau motive pentru care iugoslavii să nu fie făcuți cunoscuți publicului larg și sprijiniți.

Dar era ceva și mai important. Deși aliat cu democrațiile occidentale, sistemul sovietic sau, mai degrabă, comuniștii sovietici simțeau că luptă singuri. Luptau pentru propria supraviețuire și numai pentru a-și păstra modul de viață. Și, având în vedere faptul că nu exista un al doilea front, adică lupte importante în vest, decisive pentru soarta poporului sovietic, chiar și oamenii obișnuiți sau soldații anonimi se simțeau singuri. Revoluția

iugoslavă îi ajuta pe lideri și pe oamenii obișnuiți să se scuture de această singurătate.

Atât în calitate de comunist, cât și ca iugoslav am fost mișcat de iubirea și atenția pe care le-am întâlnit pretutindeni, în special în rândurile Armatei Roșii. Cu mâna pe inimă am scris în cartea de oaspeți a unei expoziții cu armament capturat de la germani: „Sunt mândru că nu există aici arme din Iugoslavia!”, pentru că erau acolo arme de pe tot cuprinsul Europei.

S-a făcut propunerea să vizităm Frontul sud-vestic – al doilea front ucrainean – aflat sub comanda mareșalului I.S. Konev. Am plecat cu avionul la Uman, un orașel din Ucraina, unde războiul și lipsa de măsură a urii omenești lăsaseră în urmă pustietate și ruine.

Autoritățile locale sovietice au organizat un dineu și o întâlnire cu personalitățile publice ale orașului. Cu greu se poate spune că dineul, organizat într-o clădire părăsită și părăginită, ne-a înveselit cât de cât. Episcopul și secretarul de partid din Uman nu reușeau să-și ascundă antipatia pe care o resimțeau unul față de celălalt, chiar dacă erau în prezența străinilor, deși amândoi, fiecare în felul său, lupta împotriva germanilor

Aflasem mai înainte, de la unele persoane oficiale sovietice, că îndată după izbucnirea războiului, patriarhul Rusiei începuse, fără să ceară voie de la guvern, să distribuie pastorale șapirografiate împotriva invadatorilor germani și că s-a bucurat de reacții care au depășit

granițele clerului subordonat. Apelurile cu pricina aveau, de altfel, și stil: în atmosfera monotonă a propagandei sovietice, răspândeau proștețime prin patriotismul lor străvechi și religios. Guvernul sovietic s-a adaptat pe dată și a început să caute sprijinul Bisericii, deși continua să o considere un vestigiu al vechii ordini. Odată cu nenorocirile războiului, religia a prins din nou viață și a câștigat importanță, iar șeful Misiunii sovietice din Iugoslavia, generalul Korneev, ne spunea cât de mulți – și vorbim de persoane cu funcții importante – erau cei care considerau întoarcerea la ortodoxie, în acele clipe în care germanii îi amenințau pe toți cu moartea, un catalizator ideologic mult mai profund.

— Am fi salvat Rusia fie și prin ortodoxie dacă nu am fi avut cum altfel! ne explica el.

E ceva ce astăzi sună incredibil. Dar sună așa numai pentru cei care nu înțeleg cât de puternice erau loviturile primite de poporul rus, doar pentru cei care nu înțeleg că fiecare societate omenească adoptă și dezvoltă inevitabil acele idei care sunt, la un moment dat, cele mai potrivite pentru a menține și a răspândi condițiile proprii existenței. Deși bețiv, generalul Korneev nu era prost, ci profund devotat sistemului sovietic și comunismului. Pentru unul ca mine, crescut odată cu mișcarea revoluționară și care a trebuit să lupte pentru supraviețuire insistând asupra purității ideologice, scenariile lui Korneev părea absurde. Cu toate acestea, nu am fost cu

totul mirat – atât de răspândit devenise patriotismul rus, ca să nu spun naționalismul – când episcopul Umanului toastă în cinstea lui Stalin, numindu-l „unificatorul pământurilor rusești”. Stalin înțelesese intuitiv că guvernul și sistemul său social nu ar putea rezista loviturilor armatei germane dacă nu s-ar sprijini pe aspirațiile din bătrâni și pe specificul poporului rus.

Secretarul de partid din Uman fierbea de necaz în fața accentului dibace și discret pus de episcop pe rolul Bisericii, dar și mai mult era stârnit de atitudinea pasivă a populației. Unitatea de partizani pe care o comanda avea atât de puțini oameni că abia de făcea față jandarmeriei ucrainene progermane.

Într-adevăr, nu se putea să nu remarci pasivitatea ucrainenilor față de grijile războiului și față de victoriile sovietice. Oamenii lăsau impresia unei rezerve posace și nici nu ne băgau în seamă. Deși ofițerii cu care eram în contact mușamalizau sau idealizau comportamentul ucrainenilor, șoferul nostru rus îi înjura de mamă pentru că ucrainenii nu luptaseră mai cu spor și acum rușii erau nevoiți să-i elibereze.

În ziua următoare am pornit prin noroiul primăvăratec ucrainean – pe urmele victorioasei Armate Roșii. Echipamentul militar german distrus, contorsionat întregea imaginea pe care ne-o făcusem despre capacitatea și puterea Armatei Roșii, dar ne-au mirat mai mult duritatea și spiritul de sacrificiu ale soldatului sovietic,

care era capabil să îndure zile, săptămâni chiar, îngropat până la mijloc în noroi, fără pâine sau somn, sub uraganul de foc și oțel abătut asupra lui de atacurile disperate ale germanilor.

Dacă aş da deoparte un fior de entuziasm părtinitor, dogmatic și romantic, aş putea pune la mare preț și azi, la fel ca pe atunci, calitățile Armatei Roșii și, în special, sufletul rus. Într-adevăr, cadrele de comandă sovietice, soldații și subofițerii în mare măsură, primesc o educație politică unilaterală, dar din orice alt punct de vedere dau dovadă că au inițiativă și un larg orizont cultural. Disciplina este severă și absolută, dar nu irațională; este în acord cu obiectivele și sarcinile principale asumate. Ofițerii sovietici nu sunt doar foarte eficienți din punct de vedere tehnic, dar sunt și reprezentanții celei mai talentate și mai îndrăznețe părți a intelighenției sovietice. Deși plătiți relativ bine, ei nu sunt o castă în sine și, cu toate că nu li se cere să știe prea mult din doctrina marxistă, se așteaptă de la ei să fie curajoși și să nu dea înapoi în luptă – de exemplu, centrul de comandă al corpului de comandanți de la Iași era la trei kilometri de liniile germane. Stalin efectuase epurări complete, în special la vârful eşaloanelor de comandă, dar aceste măsuri avuseseră efecte mai mici decât au apreciat unii, pentru că nu a ezitat, pe de altă parte, să ridice în grad militari mai tineri și mai talentați; fiecare ofițer încrezător în el și în obiectivele sale știa că ambițiile lui erau încurajate.

Rapiditatea și hotărârea cu care a întreprins transformarea comenzii la vârful armatei în mijlocul războiului confirmă adaptabilitatea și dorința lui de a deschide drumul pentru oamenii de talent. El a acționat simultan în două direcții: a introdus în armată supunerea absolută față de guvern, față de partid și față de el însuși și nu a precupețit nimic pentru pregătirea de luptă a efectivelor, pentru ca militarii să trăiască mai bine și pentru a-i promova rapid pe cei mai buni oameni.

Mă aflu printre militarii Armatei Roșii când am auzit pentru prima dată, de la unul dintre comandanți, un gând care mi s-a părut pe atunci straniu, dar curajos: „După ce comunismul va triumfa în întreaga lume”, spunea el, „războaiele vor atinge încrâncenarea finală”.

Conform teoriilor marxiste, pe care comandanții sovietici le știau la fel de bine ca mine, războaiele sunt produsul exclusiv al luptei de clasă și, întrucât comunismul va abolii clasele, necesitatea oamenilor de a purta războaie va dispărea și ea. Dar acest general și mulți soldați ruși înțelegeau, cum de altfel am înțeles și eu în timpul celei mai îngrozitoare bătălii la care am participat vreodată, ceva mai mult din adevărurile scoase la iveală de ororile războiului: că luptele vor atinge încrâncenarea finală doar când toți oamenii vor ajunge subiecții aceluiași sistem social pentru că sistemul nu s-ar putea susține ca atare, diferite secte încercând anihilarea fără milă a rasei umane de dragul „mai binelui” lor. Printre acești ofițeri

sovietici, versați în teorie marxistă, ideea cu pricina nu avea mare importanță, ba chiar era escamotată. Dar eu nu am uitat-o și nici nu am considerat că a fost spusă într-o doară. Chiar dacă în conștiința lor nu și-ar fi găsit loc gândul că nici chiar societatea pe care o apărau nu era izbăvită de diferențe profunde și antagonistice, totuși distingeau cumva că deși omul nu poate trăi în afara unei societăți organizate și fără idei organizate, viața sa este totuși supusă și altor forțe constrângătoare.

Începuserăm să ne obișnuim cu tot soiul de lucruri în Uniunea Sovietică. Totuși, fiind copii ai partidului și ai revoluției, care căpătaseră încredere în ei înșiși și totodată încrederea poporului grație unei purități ascetice, nu am putut să nu fim șocați de petrecerea organizată în ajunul plecării noastre pe front, în sediul mareșalului Konev, într-un sătuc din Basarabia.

Fete prea drăguțe și prea extravagant machiate pentru a fi chelnerițe ne-au adus pe alese mari cantități de trufandale – caviar, somon și păstrăv afumat, castraveți proaspeți și vinete mici murate, șuncă fiartă afumată, friptură rece de porc, plăcinte calde cu carne și brânză picantă, borș, antricoate sfârâind și, la final, prăjituri pufoase și platouri cu fructe tropicale care încovoieră picioarele meselor.

Se putea simți dinainte printre ofițerii sovietici așteptarea prost disimulată a petrecerii. Astfel că venirea cu toții predispuși să se îndoape și să tragă la măsă. Dar

iugoslavii au participat de parcă era o mare încercare; trebuiau să bea, în ciuda faptului că asta nu era în acord cu „moralitatea comunistă” pe care o respectau, adică în acord cu obiceiurile armatei și ale partidului lor. Totuși, se comportară minunat, în special dacă luăm în considerare faptul că nu erau obișnuiți cu alcoolul. Un efort teribil de voință și conștiință i-a ajutat să refuze multe toasturi „până la fund”, scăpând astfel de amețeala din final.

Am băut puțin și cu grijă, invocând, ca să mă scuz, durerea de cap de care sufeream cu adevărat pe atunci. Generalul nostru Terzić avea o figură tragică. A trebuit să bea chiar dacă nu avea niciun chef, pentru că nu știa cum să-i refuze pe confrății ruși care toastau pentru Stalin după ce cu o clipă mai înainte îl îndemnaseră să nu-l uite nici pe Tito.

Soarta însoțitorului nostru păru și mai tragică. Era un colonel de la Statul-Major sovietic și, pentru că era „din spatele frontului”, mareșalului și generalilor săi le cășunase pe el, profitând de gradele lor mai mari. Mareșalul Konev nu dădu pic de atenție faptului că acest colonel era destul de slăbit, era încadrat în Statul-Major după ce fusese rănit pe front. El îi comandă pur și simplu colonelului:

— Colonele, dă pe gât o sută de votcă pentru victoria pe al doilea front ucrainean!

Se lăsă tăcerea. Toți se întoarseră către colonel. Voiam să intervin pentru el. Dar el se ridică, se puse-n poziție

de drepți și goli paharul. Imediat începură să curgă pe imensa lui frunte palidă stropi de transpirație.

Cu toate acestea, nu toată lumea dădea paharul pe gât: cei care erau la datorie și în contact cu frontul nu beau. Nici ofițerii care se aflau pe linia frontului, decât poate în momente de acalmie. Spuneau că în timpul campaniei din Finlanda, Jdanov i-a propus lui Stalin să aprobe o sută de grame de vodcă pentru fiecare soldat. Obiceiul s-a păstrat de atunci în Armata Roșie, cu excepția faptului că, înainte de atacuri, porția era dublă: „Soldații se simt astfel mai relaxați!”, ni s-a explicat.

Nici mareșalul Konev nu punea picătură de băutură pe limbă. Nu avea superiori să-i ordone, cu toate acestea avea probleme cu ficatul și doctorii îi interziseseră. Era un bărbat de cincizeci de ani, înalt și blond, cu o față ciolănoasă și energică. Deși încuraja lăcomia, pentru că era susținătorul „filosofiei” că „bărbații trebuiau să se mai și distreze din când în când”, era departe de asemenea lucruri, păzindu-se pe sine și pe soldații lui de pe front.

Autorul Boris Polevoi ne-a întovărășit pe front în calitate de corespondent al ziarului *Pravda*. Chiar dacă se entuziasma mult prea repede pe tema eroismului și virtuților patriei sale, ne-a spus o anecdotă despre prezența de spirit și curajul supraomenești ale lui Konev. Aflându-se la un punct de observare sub focul mortierelor germane, Konev se prefăcea că se uită cu binoclul,

însă, de fapt, își urmărea cu coada ochiului ofițerii să-i vadă cum rezistă la atac. Fiecare știa că ar fi fost degradat la fața locului dacă ar fi șovăit câtuși de puțin și nimeni nu a îndrăznit să-l avertizeze în legătură cu propria viață. Și lucrurile meraseră înainte. Oamenii cădeau morți sau răniți, însă el nu părăsi postul decât după ce-și termină inspecția. Altădată a fost lovit de un șrapnel în picior. Îi scoaseră cizma, îi bandajară piciorul, dar el rămase la post.

Konev era unul dintre noii comandanți de război numiți de Stalin. Dar nu el era exemplul cel mai bun pentru promovarea rapidă în ierarhia militară, ci Rokosovski, cariera primului nefiind nici așa neașteptată, nici așa impetuoasă ca a acestuia. Konev intrase în Armata Roșie imediat după revoluție ca tânăr răcan și se ridicase treptat din grad în grad, trecând apoi și prin școala militară. Dar și el a făcut carieră în luptă, tipic pentru Armata Roșie condusă de Stalin în al Doilea Război Mondial. În general tăcut, Konev mi-a povestit în câteva cuvinte desfășurarea campaniei de la Korsun-Șevcenkovski, pe care tocmai o terminase și care era comparată în Uniunea Sovietică cu aceea de la Stalingrad. Nu fără bucurie în glas, schiță o panoramă a catastrofei finale suferite de Germania: refuzând să se predea, vreo optzeci dacă nu cumva o sută de mii de germani au fost înghesuiți într-o văioagă, apoi tancurile

și mitraliorii au început să-i toace mărunț pentru ca, în final, cavaleria cazacă să-i facă una cu pământul.

— I-am lăsat pe cazaci să-i căsăpească atât cât au vrut. Le-au tăiat chiar și mâinile pe care le ridicaseră în semn că se predau! Își amintea mareșalul cu un zâmbet.

Nu pot spune că în acel moment nu m-am bucurat la rândul-mi de năpasta căzută asupra germanilor. Și în țara mea naziștii au purtat, în numele unei rase superioare, un război golit de toate considerentele odinioară omenești. Și cu toate acestea am mai avut un sentiment pe atunci – teama că așa ar trebui să fie, că lucrurile nu puteau sta altfel.

Stând la dreapta acestui personaj extraordinar, am dorit să clarific unele probleme care mă interesau în mod special. Prima dintre ele: De ce Vorocișilov, Budionnii și alți înalți comandanți militari cu care a intrat Uniunea Sovietică în război au fost schimbați din pozițiile de comandă?

Konev mi-a răspuns:

— Vorocișilov este un om de un curaj extraordinar. Dar era incapabil să înțeleagă războiul modern. Meritele lui sunt enorme, dar o bătălie trebuie câștigată. În timpul Războiului Civil, în care Vorocișilov s-a făcut cunoscut, Armata Roșie nu s-a confruntat practic cu niciun avion și nici cu tancurile, în vreme ce în războiul ăsta tocmai aceste mașini de luptă joacă un rol vital. Budionnii nu a știut prea multe niciodată și nu a studiat nimic.

S-a dovedit cu totul incompetent și a permis unele greșeli îngrozitoare. Șapoșnikov a fost și a rămas un ofițer din personalul tehnic.

— Și Stalin? l-am întrebat.

Preocupat să nu pară surprins de întrebare, Konev mi-a răspuns, după ce s-a gândit o clipă:

— Stalin are talente universale. Și-a putut reprezenta, cu geniu, războiul ca pe un întreg, iar asta a făcut ca strategia lui să aibă succes.

Nu a mai adăugat nimic, nicio considerație care ar fi putut suna ca stereotipele glorificări ale lui Stalin. El a ignorat în tăcere dimensiunea pur militară a strategiei lui Stalin. Konev era un comunist vechi, devotat peste toate guvernului și partidului, dar, aș putea spune, cu opinii ferme în chestiuni militare.

Konev ne făcu și el daruri: pentru Tito, binoclul lui personal, iar pentru noi, pistoale. L-am păstrat pe al meu până când autoritățile iugoslave mi l-au confiscat atunci când am fost arestat, în 1956.

Frontul era plin de exemple de bravură personală, de încăpățănare de nezdruncinat și de inițiativă din partea soldaților obișnuiți. Toată Rusia sovietică era la limita rezistenței, a privațiunilor, dorindu-și victoria finală. În acele zile, Moscova, și noi alături de ea, se abandonase copilărește „onorurilor” – focuri de artificii care celebrau victoriile în spatele cărora se deslușeau focul și moartea și, de asemenea, închrâncenarea. Pentru că asta

era o bucurie de asemenea pentru luptătorii iugoslavi care sufereau din cauza nefericii țării lor. Era de parcă nimic nu ar fi existat în Uniunea Sovietică în afara acestui efort gigantic, copleșitor al unei țări nemărginite și al unui popor format din multe milioane de oameni. Eu, de asemenea, i-am zărit doar pe ei și, din confuzie, am identificat patriotismul poporului rus cu sistemul sovietic, pentru că acesta din urmă era visul meu, era lupta mea.

Capitolul 5

Probabil că era cam cinci după-amiază, imediat după ce îmi terminasem conferința la Comitetul Panslavist și începusem să răspund la întrebări, când cineva îmi șopti să termin imediat din cauza unei chestiuni extrem de importante și presante. Nu doar noi, iugoslavii, ci și oficialitățile sovietice acordaseră acestei conferințe o importanță mai mare ca de obicei. Asistentul lui Molotov, A. Lozovski, m-a prezentat unei audiențe selecte. Cu siguranță, problemele iugoslave deveneau din ce în ce mai arzătoare pentru Aliți.

Mi-am cerut scuze ori și-au cerut ei scuze pentru mine și am fost dus afară în stradă, în miezul faptelor. M-au înghesuit alături de generalul Terzić într-o mașină ciudată și nu prea fătoasă. Numai după ce mașina a demarat am fost informați de colonelul necunoscut de la Securitatea Statului că urmează să fim primiți de Iosif Vissarionovici Stalin. Pe atunci misiunea noastră militară fusese mutată într-o vilă din Serebrennii Bor, o suburbie a Moscovei. Amintindu-mi de darurile pentru

Stalin, mi-a fost teamă că am întârzia dacă am merge până acolo să le luăm. Dar infailibila Securitate a Statului avusese grijă și de asta: darurile se aflau lângă colonel, în mașină. Totul era în ordine, chiar și uniformele noastre, pentru că de zece zile sau cam așa ceva purtam uniforme noi, confecționate într-o fabrică sovietică. Nu era nimic de făcut decât să ne păstrăm calmul, să-l ascultăm pe colonel și să-i punem cât mai puține întrebări.

Eram deja obișnuit să nu pun întrebări. Dar nu mi-am putut ascunde încântarea. Se degaja din insondabilele adâncimi ale ființei mele. Eram conștient de paloarea și de agitația mea veselă, dar în același timp aproape paralizată de panică.

Ce ar fi putut fi mai emoționant pentru un comunist, unul care venea din miezul războiului și al revoluției? Să fiu primit de Stalin – aceasta era cea mai mare recunoaștere posibilă pentru eroismul și suferințele luptătorilor noștri partizani și pentru poporul nostru. În carcere și în dezastrele războiului, ca și în nu mai puțin violentele crize și înclăștări spirituale cu dușmanii interni și externi ai comunismului, Stalin era mai mult decât un comandant în luptă. El era întruparea unei idei, era transfigurat în mințile comuniste în idee pură și astfel în ceva fără de păcat și prihană. Stalin era băta-lia victorioasă de azi și frățietatea oamenilor de mâine. Mi-am dat seama că doar din întâmplare eram primul comunist iugoslav primit de el. Cu toate acestea, eram

vesel și mândru că voi putea să le povestesc tovarășilor mei această vizită și să le transmit ceva și iugoslavilor care luptau cu arma-n mână.

De îndată tot ce mi se păruse dezagreabil în URSS dispăru și toate neînțelegerile dintre noi și liderii sovietici deveniră neimportante și ușurate, de parcă nici nu ar fi avut loc. Căci ce valoare avea destinul meu față de măreția luptei care era dusă și ce importanță mai puteau avea neînțelegerile noastre în fața inevitabilității evidente a realizării ideii noastre?

Cititorul trebuie să știe că, la acea vreme, credeam că troțkiștii, buhariniștii și alți opozanți din partid erau, fără doar și poate, spioni și dușmani ascunși și că, din această pricină, drasticele măsuri luate împotriva lor, precum și împotriva altor așa-zisi dușmani de clasă erau justificate. Dacă observasem că vizitatorii URSS în perioada epurărilor de la mijlocul anilor 1930 tindeau să tacă asupra anumitor subiecte, consideram că subiectele în chestiune nu erau esențiale sau că fuseseră exagerate: se tăia în carne vie pentru a elimina răul, după cum spunea Dimitrov într-o conversație cu Tito. De aceea, luam cruzimile comise de Stalin exact cum voia propaganda să le iau – drept măsuri revoluționare imposibil de evitat, care nu făceau decât să-i amplifice statura și rolul istoric. Nu pot spune prea clar nici astăzi ce aș fi făcut dacă aș fi știu adevărul despre procese și epurări. Conștiința mea, afirm cu certitudine, ar fi suferit o criză serioasă, dar aș

fi continuat, tot ce e posibil, să fiu un comunist – crezând într-un comunism mai aproape de ideal decât cel existent. În cazul comunismului ca idee, esențial este nu ce se înfăptuiește, ci din ce pricină. Și-apoi aceasta era cea mai rațională, cea mai ametoitoare, cea mai atotcuprinzătoare ideologie pentru mine și pentru cei din patria mea sfârtecată și disperată care doreau să depășească veacuri de sclavie și înapoiere, ba chiar să ignore realitatea.

Nu am avut vreme să mă adun pentru că mașina a ajuns cât ai bate din palme la porțile Kremlinului. Aici ne-a preluat un alt ofițer, iar mașina străbătu curțile interioare reci și curate în care nu se vedea nimic în viață în afara copăceilor subțiri și neînmuguriți. Ofițerul ne atrase atenția asupra tunului și clopotului țarului – simboluri absurde ale Rusiei, care nu trăseseră și nici nu bătuseră vreodată. La stânga era monumentală clopotniță a lui Ivan cel Mare¹, apoi încă un rând de tunuri străvechi și deodată ne găsirăm la intrarea unei clădiri mai degrabă scunde, asemănătoare celor construite pentru birouri și spitale pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Acolo ne întâmpină un alt ofițer, care ne conduse înăuntru. La baza scării ne-am scos mantalele, ne-am pieptănat într-o oglindă și am luat un lift care ne duse la etajul doi, într-un coridor destul de lung, acoperit cu un covor roșu.

¹ Ivan al III-lea Vasilievici (1440–1505), mare cneaz al Moscovei și Vladimirului (n. trad.).

În timp ce treceam pe acest coridor, eram salutați de câte un ofițer cu o bătaie răsunătoare de călcâie. Erau cu toții tineri, chipeși și bătoși, purtând bereta albastră a Securității Statului. În această vizită și în următoarele, am fost uimit de curățenia ireproșabilă a locului și mi se părea imposibil să muncească și să locuiască oameni acolo. Nicio scamă pe covoare, nicio pată pe clanțele aurite.

În cele din urmă, am fost conduși într-un fel de mic birou în care generalul Jukov ne aștepta deja. Un funcționar mititel, rotofei și ciupit de vărsat ne invită să ne așezăm, în vreme ce el se ridică încet din spatele biroului și se duse într-o cameră din apropiere.

Totul se petrecu apoi cu surprinzătoare viteză. Funcționarul se întoarse și ne spuse că putem intra. Am crezut că vom trece prin două sau trei birouri înainte să ajungem la Stalin, însă de îndată ce am deschis ușa și am trecut de prag l-am văzut venind dintr-o cămăruță alăturată prin ale cărei uși se vedea un glob enorm. Molotov era și el acolo. Îndesat, palid și îmbrăcat cu un costum european bleumarin care-i venea perfect, stătea în picioare dincolo de o lungă masă de conferințe.

Stalin ne întâmpină în mijlocul camerei. Am fost primul care s-a apropiat de el și s-a prezentat. Apoi Terzić a făcut la fel, recitându-și întregul titlu pe un ton militaros și bătând din călcâie, la care gazda noastră îi replică – a fost aproape comic – spunând:

— Stalin.

Am dat mâna și cu Molotov și ne-am așezat la masă în așa fel încât Molotov să fie la dreapta lui Stalin, care era în capul mesei, în timp ce Terzić, generalul Jukov și cu mine eram la stânga.

Camera nu era mare, mai degrabă lungă, și despu-iată de orice brizbriz opulent. Deasupra unui birou nu prea mare din colț atârna o fotografie a lui Lenin, iar pe peretele de dincolo de masa de conferințe, prinse în rame identice din lemn sculptat, erau portretele lui Suvorov și Kutuzov, semănând foarte mult cu cromolitografiile pe care le poți vedea prin casele de țară.

Dar gazda noastră era individul cel mai modest dintre toți. Stalin purta uniformă și cizmele moi de mareșal, fără medalii, în afara unei stele de aur – Ordinul Erou al Uniunii Sovietice, pe partea stângă a pieptului. În atitudinea sa nu era nimic artificial sau regizat. Nu avea nimic din acel Stalin majestuos din jurnalele de știri – cu ținuta și mersul acela bățos și greoi. Nu stătea o clipă locului. Se juca cu pipa sa pe care era imprimată marca albă a firmei englezești *Dunhill* sau trăgea cercuri cu un stilou albastru în jurul cuvintelor care sintetizau principalele subiecte ale discuției, pe care le tăia cu linii oblice pe măsură ce închideam acel subiect, apoi își tot răsucea capul într-o parte și-ntr-alta, foindu-se în fotoliul său.

Am mai fost surprins și de altceva: era foarte scund de statură, cu un corp diform. Avea torsul scurt și îngust, în vreme ce mâinile și picioarele erau prea lungi. Brațul și umărul său stâng păreau de-a dreptul înțepenite. Avea un pântec destul de mare și părul rar, fără a fi cu totul chel. Fața sa era albă, dar rumenă în obraji. Am aflat mai târziu că această combinație, caracteristică persoanelor care petrec multă vreme la birou, era numită „ten de Kremlin” în cercurile protipendadei sovietice. Dinții săi erau negri și neregulați. Mustata nu părea a fi prea stufoasă. Cu toate acestea, capul nu era unul urât; avea ceva de om obișnuit, ca al țăranilor, ca al tatălui unei mari familii – cu ochii galbeni și un amestec de severitate și șmecherie.

Am fost surprins, de asemenea, de accentul său. Puteai să-ți dai seama că nu era rus. În schimb, vocabularul său în limba rusă era bogat, expresivitatea sa era vie și mlădioasă și vorbirea plină de proverbe și zicători rusești. După cum mi-am dat seama mai târziu, Stalin cunoștea destul de bine literatura rusă – deși numai pe cea rusă –, dar singurele cunoștințe pe care le avea cu adevărat dincolo de limitele culturii ruse erau cele de istorie politică.

Un lucru nu m-a mirat: Stalin avea simțul umorului – un umor bolovănos, sigur de sine, dar nu lipsit cu totul de subtilitate și profunzime. Reacțiile lui erau rapide, perspicace și definitive – asta nu însemna că nu-l asculta pe cel care-i vorbea, dar era evident că nu

agrea explicațiile amănunțite. Era remarcabilă, de asemenea, relația sa cu Molotov. Cu siguranță vedea în el un colaborator apropiat, lucru care mi s-a confirmat mai târziu. Molotov era singurul membru al Politburo căruia Stalin i se adresa cu pronumele personal *tî*, ceea ce este în sine semnificativ dacă ne gândim că rușii folosesc în mod normal forma politicoasă *vî*, chiar și între prieteni apropiați.

Stalin a început conversația întrebându-ne care sunt impresiile noastre despre Uniunea Sovietică. Am răspuns:

— Suntem entuziasmați!

La care el a adăugat:

— Noi nu, deși facem tot ce putem ca lucrurile să meargă mai bine în Rusia.

Mi s-a întipărit în memorie faptul că Stalin vorbea despre *Rusia* și nu despre Uniunea Sovietică, ceea ce nu însemna doar că inspira naționalismul rusesc, dar și că era el însuși inspirat de acesta și că se identifica fără în-doială cu el.

Dar nu am avut timp să mă gândesc la toate acestea atunci, pentru că Stalin a trecut la relațiile cu guvernul iugoslav din exil, întorcându-se către Molotov:

— Nu i-am putea îmbrobodi cumva pe englezi să-l recunoască pe Tito, care luptă singur cu germanii?

Molotov zâmbi, cu un zâmbet în care se amestecau ironia și mulțumirea de sine:

— Nu, este imposibil, ăștia știu perfect ce se întâmplă în Iugoslavia.

Am fost încântat de maniera acesta directă, deschisă pe care n-o mai întâlnisem în cercurile sovietice oficiale, ca să nu vorbim despre propaganda sovietică. Simțeam că sunt unde trebuie și, mai mult decât atât, în prezența cuiva care tratează realitățile într-un mod prietenesc și deschis. Nu prea este nevoie să explic că Stalin nu era așa decât în prezența oamenilor săi, adică printre comuniștii apropiați, care îi erau devotați.

Deși Stalin nu a promis că va recunoaște Comitetul Național de Eliberare drept guvern provizoriu iugoslav, evident că era interesat să-l confirme. Discuția și strategia adoptată de Stalin au făcut ca eu să nu pot nici măcar pune întrebarea direct; adică era evident că guvernul sovietic ar fi luat această decizie de îndată dacă ar fi considerat că premisele sunt favorabile și dacă desfășurarea evenimentelor nu ar fi luat o turnură diferită – un compromis temporar între britanici și URSS și, în consecință, și între Comitetul Național și guvernul regal iugoslav.

Astfel că această solicitare a rămas fără răspuns. Soluția trebuia să aștepte și să fie decisă ulterior. Oricum, Stalin a compensat indecizia adoptând un ton mult mai favorabil pe tema creșterii ajutorului pentru forțele militare iugoslave.

Când am vorbit despre un împrumut de două sute de mii de dolari, el a spus că este o bagatelă, adăugând că nu vom putea face prea multe cu mizilicul ăsta, dar că suma ne va fi alocată imediat. La observația mea că vom returna datoria, deopotrivă cu transporturile de arme și alte echipamente după ce ne vom elibera, el se supără sincer:

— Mă insulti. Voi vă vărsați sângele și dumneata te aștepti să te buzunăresc pentru arme. Nu sunt negustor, nu suntem negustori. Voi luptați pentru aceeași cauză ca și noi. Suntem obligați de datorie să împărțim cu voi tot ce avem.

Dar cum putea ajunge ajutorul în Iugoslavia?

S-a decis să li se ceară Aliatilor occidentali să deschidă o bază aeriană sovietică în Italia pentru a-i ajuta pe partizanii iugoslavi.

— Hai să încercăm, spuse Stalin. Vom vedea ce atitudine au occidentalii și cât de departe sunt pregătiți să meargă pentru a-l ajuta pe Tito.

Ar trebui să spun că o asemenea bază – constând în zece avioane, dacă mi-aduc aminte corect – a fost organizată imediat după aceea.

— Dar nu prea vă putem ajuta cu avioanele, adăugă Stalin. O armată nu poate fi aprovizionată cu avionul și voi sunteți deja o armată. Pentru asta e nevoie de nave. Iar noi nu avem nave. Flota noastră din Marea Neagră este distrusă.

Generalul Jukov interveni:

— Avem vapoare în Extremul Orient. Am putea să le transferăm în porturile din Marea Neagră și să le încărcăm cu armament și cu tot ceea ce mai este nevoie.

Stalin îl întrerupse grosolan și categoric. Dacă până atunci fusese modest și aproape jucăuș, acum ieșea deodată la suprafață un alt Stalin:

— La ce naiba te gândești? Ai toate țițele pe casă? În Extremul Orient se desfășoară un război. Nu vor rata ocazia și vor scufunda vapoarele alea. Navele trebuie cumpărate. Dar de la cine? E criză de vase în zilele astea. Turcia? Turcii nu au prea multe nave și oricum nu ne-ar vinde niciuna. Egiptul? Da, am putea cumpăra câteva din Egipt. Egiptul va vinde – Egiptul ar vinde orice, așa că sigur ne-ar vinde nave.

Da, acesta era adevăratul Stalin, cel care nu-și îndulcea vorbele. Dar mă obișnuisem cu asta în propriul partid și nu mă dădeam nici eu în lături de la felul acesta de a fi când venea timpul să fie luată o decizie finală.

Rapid și în liniște, generalul Jukov își notă deciziile lui Stalin. Dar navele nu au fost cumpărate niciodată, iar iugoslavii nu au fost aprovizionați nicicând cu nave sovietice. Motivul principal, fără îndoială: înaintarea trupelor pe Frontul de Est – Armata Roșie a ajuns nu peste mult timp la frontiera iugoslavă și a putut astfel ajuta Iugoslavia pe uscat. Insist asupra faptului că pe atunci Stalin luase hotărârea să ne ajute.

Aceasta este esența conversației.

În treacăt, Stalin a vrut să afle de la mine ce părere am despre diferiți politicieni iugoslavi. M-a întrebat ce cred despre Milan Gavrilović, liderul Partidului Agrarian din Serbia și primul ambasador iugoslav la Moscova.

— Un tip descurcăreț, i-am spus eu.

Stalin comentă, vorbind parcă de unul singur:

— Da, sunt politicieni care cred că a fi descurcăreț este principalul lucru în politică – dar Gavrilović mi-a făcut impresia unui prostănac.

Am adăugat:

— Nu este un politician cu vederi largi, deși nu consider că se poate spune despre el că este prost.

Stalin mă întreabă dacă regele iugoslav Petru al II-lea și-a găsit soție. Când i-am spus că a luat de soție o prințesă din Grecia, el a ripostat răutăcios:

— Cum ar fi, Viaceslav Mihailovici, dacă dumneata sau eu ne-am căsătorit cu vreo prințesă străină? Poate c-o ieși ceva bun din asta.

Molotov râse, dar potolit și fără zgomot.

La sfârșit, i-am dat lui Stalin cadourile noastre. Păreau în mod special primitive și ca vai de ele acum. Dar el nu râse de ele, cătuși de puțin. Când zări sandalele țărănești exclamă „*Lapti!*”, cuvântul rusesc pentru aces-tea. În ceea ce privește pușca, o deschise și o închise, o cântări în mâini și apoi făcu remarca:

— Ale noastre sunt mai ușoare.

Întrevederea dură circa o oră.

Amurgise deja când am părăsit Kremlinul. Ofițerul care ne însoțea a văzut, cu siguranță, cât de entuziasmați eram. Se uita la noi fericit și încerca să ne intre pe sub piele la fiecare vorbă pe care-o scotea. La Moscova putea fi văzută aurora boreală în acea perioadă a anului, totul era liliachiu și pâlăia – o lume ireală mai frumoasă decât cea în care trăiam.

Cumva, asta și simțeam în adâncul sufletului.

Capitolul 6

Dar a fost scris să mai am o întâlnire cu Stalin, chiar mai semnificativă și interesantă. Îmi amintesc exact când s-a petrecut: în ajunul debarcării Aliaților în Normandia¹.

Și de astă dată am fost luat prin surprindere. Mi-au spus pur și simplu că urma să merg la Kremlin și în jurul orei nouă în acea seară m-au luat cu mașina și m-au dus acolo. Nimeni din misiune nu știa unde merg.

M-au dus în clădirea în care Stalin mă primise înainte, dar în alte camere. L-am găsit pe Molotov pregătindu-se de plecare. Pe când își îmbrăca pardesiul și-și punea pălăria, mi-a spus că urma să cinăm cu Stalin.

Molotov nu era un om prea vorbăreț. Când era cu Stalin, când era bine dispus sau în prezența unor persoane care gândeau la fel ca el, stabilea repede și fără ezitări legătura cu ceilalți. Altminteri, Molotov era impasibil,

¹ Așa-numita Operațiune Neptun a avut loc pe 6 iunie 1944 (Ziua Z), cea mai mare invazie pe mare, a cărei planificare a fost stabilită de Aliați în mai 1943 (n. trad.).

chiar și în conversații particulare. În același timp, m-a întrebat în mașină ce alte limbi vorbesc în afară de rusă. I-am spus că vorbesc franceză. Am vorbit apoi despre influența și organizarea Partidului Comunist din Iugoslavia. Am subliniat faptul că la începutul războiului partidul iugoslav era în ilegalitate și nu prea numeros – avea circa zece mii de membri –, însă era excelent organizat. Am adăugat:

— Ca și Partidul Bolșevic în Primul Război Mondial.

— Te înșeli, replică Molotov. Primul Război Mondial a găsit partidul nostru într-o stare de-a dreptul jalnică, cu o organizație dezbinată, risipită și cu puțini membri. Îmi amintesc, adăugă el, cum, la începutul războiului, am venit ilegal de la Petrograd la Moscova cu probleme de partid. Nu aveam unde petrece noaptea, dar a trebuit să risc și să stau cu sora lui Lenin. Molotov aminti chiar numele acelei surori pe care, dacă-mi amintesc bine, o chema Maria Ilinicina.

Mașina mergea destul de repede – cam o sută de kilometri pe oră – și nu am avut probleme cu traficul. Se pare că poliția rutieră recunoștea cumva mașina și-i deschidea calea. Odată ieșiți din Moscova, am pornit pe un drum asfaltat numit, după cum am aflat, „autostrada guvernului”, pentru că numai mașinilor guvernamentale li s-a permis accesul pe acolo, multă vreme după război. O fi valabil și azi? Am ajuns nu peste mult timp la o barieră. Ofițerul de pe scaunul din dreapta șoferului arată o legitimație mică prin parbriz și gardianul ne lăasă

să trecem, fără alte formalități. Fereastra din dreapta era deschisă, iar Molotov, care observase că stau în curent, a început s-o ridice. Atunci doar am observat că sticla era foarte groasă și mi-am dat seama că ne aflăm într-o mașină blindată. Cred că era un Packard, pentru că Tito a primit unul la fel în 1945 de la guvernul sovietic.

Cu zece zile înaintea acelei cine, germanii lansaseră un atac-surpriză împotriva Statului-Major al Armatei de Eliberare Națională din Drvar. Tito și membrii misiunilor militare au fost nevoiți să fugă în munți. Liderii iugoslavi au trebuit să facă marșuri lungi și obositoare, pierzând timp valoros în care nu au mai putut pune la cale activități militare și politice. Problema alimentelor devenise, de asemenea, foarte gravă. Misiunea militară sovietică informase Moscova în amănunt despre toate acestea, în vreme ce misiunea noastră din Moscova era în contact permanent cu ofițerii sovietici responsabili, sfătuindu-i cum să le dea ajutor trupelor iugoslave și Statului-Major. Avioanele sovietice zburau chiar și noaptea, lansând muniție și alimente, cu toate că nu prea au avut succes, de vreme ce pachetele erau risipite peste o zonă imensă împădurită care urma să fie evacuată de urgență.

Pe drum, Molotov dori să afle care era părerea mea despre această situație. Interesul său era intens, dar cumva impersonal – de parcă ar fi dorit doar să obțină un tablou cât mai aproape de realitate.

Am mers încă vreo treizeci și cinci de kilometri, apoi am cotit la stânga pe un drum secundar și am ajuns în scurtă vreme la un pâlț de brazi tineri. Și acolo era o barieră, apoi un drumeag și o poartă. Am ajuns în fața unei vile nu prea mari, aflate, de asemenea, într-o pădurice deasă de brazi.

Am intrat fără mare protocol pe ușa care dădea într-un hol mic, unde a apărut Stalin – de data asta cu pantofi și îmbrăcat cu tunică sa simplă, închisă până la gât, bine-cunoscută din fotografiile sale de dinainte de război. Părea acum chiar mai scund, dar de asemenea mai modest și mult mai acasă. Ne-a condus într-un mic și surprinzător de gol birou – nu erau cărți, nici tablouri, doar pereții goi, de lemn.

Ne-am așezat în jurul unei măsuțe de scris, iar el a început de îndată să-mi pună întrebări legate de ceea ce se întâmplase cu Statul-Major iugoslav.

Din însăși maniera lui de a pune întrebări se vedea deosebirea de la cer la pământ între Stalin și Molotov. În cazul lui Molotov, era imposibil să-ți dai seama ce gândea sau cum ajunsese la gândurile acelea. Mintea lui rămânea zăvorâtă și impenetrabilă. Stalin, în schimb, avea un temperament aprig, aproape fără astâmpăr. Avea mereu întrebări – pentru sine sau pentru ceilalți – și se certa – cu sine sau cu ceilalți. Nu voi spune că Molotov nu se entuziasma repede sau că Stalin nu știa să se stăpânească și să-și disimuleze pornirile; ulterior, i-am văzut pe amândoi în aceste roluri. Dar Molotov era aproape mereu

același, schimbându-și cu greu și infinitezimal expresia, indiferent de ce sau cine era în discuție, în vreme ce Stalin era complet diferit în mediul său comunist. Churchill l-a descris pe Molotov ca pe un robot modern, bun la toate. Corect. Dar acesta este un singur aspect, exterior, al lui. Stalin nu era mai puțin calculat decât Molotov. Dar tocmai datorită faptului că avea un temperament mai pasional și mai complex – deși toate laturile personalității sale erau la fel de puternice și de convingătoare, încât părea să nu se prefacă niciodată și că trăia cu sinceritate fiecare rol – era mai deschis, oferind o gamă mai largă de opțiuni celui cu care vorbea. Molotov părea să considere totul – chiar și comunismul și obiectivele sale finale – ca pe ceva relativ, ceva față de care era obligatoriu, și nu facultativ, să-și subordoneze propria soartă. Parcă nimic nu era permanent pentru el, parcă totul nu era decât o realitate tranzitorie și lipsită de strălucire, care i se înfățișa diferit de la o zi la alta și căreia trebuia să i se dăruiască pe sine și întreaga sa viață. Pentru Stalin, de asemenea, totul era trecător. Dar aceasta era viziunea sa filosofică. În spatele acestei vremelnicii, dar și în miezul ei stăteau ascunse unele idei importante și decisive – idealurile sale, de care se putea apropia modelând și deformând realitatea și pe oamenii vii din care era compusă.

Privind acum retrospectiv, mi se pare că acești doi oameni, Molotov, cu relativismul său, cu darul său pentru rutina labirintică a fiecărei zile, și Stalin, cu dogmatismul

său fanatic și, în același timp, cu orizonturile sale mai largi, cu căutarea sa impetuoasă pentru viitoare posibilități, aceștia doi, ei bine, se completau într-un mod ideal. Neputincios fără autoritatea lui Stalin, Molotov îi era indispensabil din multe puncte de vedere. Deși amândoi erau lipsiți de scrupule în strategiile lor, mi se pare că Stalin selecta aceste metode cu atenție și le potrivea circumstanțelor, în vreme ce Molotov le considera de la bun început ca fiind neesențiale și lipsite de importanță. Cred în continuare că el nu doar că-l incita pe Stalin să facă multe lucruri, dar, de asemenea, îl susținea și-i risipea îndoielile. Și cu toate că, având o mai mare suplețe și pătrundere, Stalin își aroga rolul principal în transformarea unei Rusii înapoiate în modernă putere imperială industrială, am greși dacă am subestima rolul lui Molotov, în special pe acela de executant.

Molotov părea chiar și fizic potrivit pentru un asemenea rol: conștiincios, prevăzător, calm și tenace. Bea mai mult ca Stalin, însă toasturile sale erau mai scurte și menite să producă un anume efect politic. Viața sa personală nu era cu nimic ieșită din comun și când, un an mai târziu, i-am cunoscut soția, o femeie modestă și grațioasă, am avut senzația că oricare alta ar fi putut servi funcțiilor sale obișnuite, necesare.

Conversația cu Stalin a început cu întrebările sale curioase în legătură cu ce s-a putut întâmpla cu Statul-Major iugoslav și cu trupele aflate în zonă.

— Vor muri de foame! exclamă el.

Am încercat să-i spun că asta nu s-ar fi putut petrece.

— Și de ce nu? continuă el. Soldații au murit de foame de atâtea ori! Foamea este un inamic teribil pentru orice armată.

I-am explicat:

— Este o țară în care poți găsi mereu ceva de mâncare. Am fost în situații cu mult mai proaste și nu am murit de foame. Am reușit să-l calmez și să-l conving.

El reveni atunci la problema trimiterii ajutoarelor. Frontul sovietic era încă prea departe pentru ca avioanele de luptă să poată escorta transporturile. La un moment dat, Stalin se enervă, făcându-i zob pe piloți:

— Sunt lași, le e frică să zboare ziua! Lași, Dumnezeu mare, lași!

Molotov, care fusese informat în legătură cu această problemă, îi apăra pe piloți:

— Nu, nu sunt lași. Departe de asta. Problema este pur și simplu că avioanele de luptă nu pot parcurge o distanță prea mare, iar materialele transportate ar trebui aruncate înainte de a ajunge la destinație. În plus, capacitatea lor de transport este nesemnificativă. Mai trebuie să-și care și benzina pentru întoarcere. Acesta este singurul motiv pentru care trebuie să zboare noaptea și să transporte o încărcătură mică.

L-am susținut pe Molotov, pentru că știam că piloții sovietici se oferiseră voluntari să zboare pe timp de zi, fără să fie protejați de avioanele de luptă, pentru a-i putea ajuta pe tovarășii lor, soldații din Iugoslavia.

Eram complet de acord, pe de altă parte, cu Stalin, care insista că, având în vedere împrejurările și sarcinile serioase și complicate care erau de îndeplinit, Tito trebuia să găsească un sediu central permanent unde să poată scăpa de nesiguranța zilnică. Nu încapă îndoială că Stalin le transmisese punctul său de vedere celor din Misiunea sovietică, dat fiind că atunci, la insistențele ofițerilor sovietici, Tito a acceptat să fie evacuat în Italia și de acolo pe insula Vis, unde a rămas până când Armata Roșie a ajuns în Iugoslavia. Desigur, Stalin nu a spus nimic despre această evacuare, însă ideea prindea contur în mintea lui.

Aliații acceptaseră deja să înființeze o bază aeriană sovietică în Italia pentru a-i ajuta pe soldații iugoslavi, iar Stalin insista asupra urgentării trimiterii avioanelor de transport acolo, astfel încât baza să înceapă să funcționeze.

Încurajat, pare-se, de optimismul meu în legătură cu rezultatele ofensivei germane împotriva lui Tito care se desfășura atunci, el a adus în discuție relația noastră cu Aliații, în special cu Marea Britanie, subiect care, am înțeles eu, era principalul motiv pentru care dorise să mă vadă.

Subtextul sugestiilor sale era, în primul rând, că ar trebui să nu-i „speriem” pe englezi, prin aceasta înțelegând că ar trebui să evităm orice acțiune care i-ar putea alarma și să-i facă să-și dea seama că în Iugoslavia avea loc o revoluție sau o încercare a comuniștilor de a prelua controlul.

— Ce vă veni cu stelele alea roșii pe bonetă? Forma nu e importantă, ci doar victoria și voi vă puneți stele roșii! Pentru numele lui Dumnezeu, nu e nevoie de stele! exclamă Stalin supărat.

Dar nu ascunse faptul că furia lui nu era chiar atât de mare. Era doar un reproș, iar eu i-am explicat:

— Este imposibil să renunțăm la stelele roșii pentru că au intrat deja în tradiție și au ajuns să însemne ceva pentru luptătorii noștri.

El rămase la părerea lui, dar fără să insiste prea mult. Ajunserăm apoi la un alt aspect al relațiilor cu Alianții occidentali, iar el spuse:

— Poate îți imaginezi că, pentru simplul fapt că suntem aliați ai englezilor, am uitat ce le poate pielea și cine este Churchill. Nimic nu le place mai mult decât să-și tragă aliații pe sfoară. În timpul Primului Război Mondial, i-au înșelat constant pe ruși și pe francezi. Iar Churchill? Churchill e tipul de om care-ți va șterpeli o copeică din buzunar dacă nu ești atent. Dumnezeuule, să te buzunărească pentru o copeică. Și Roosevelt? Roosevelt nu e așa. El îți vâra mâinile în buzunar pentru monede mai mari. Dar Churchill? Te face pentru o copeică.

Tot insista că trebuie să fim atenți la Intelligence Service și la duplicitatea englezilor, mai ales când era la mijloc viața lui Tito.

— Ei au fost ăia care l-au omorât pe generalul Sikorski într-un avion și apoi una-două au doborât avionul – au scăpat de probe și de martori.

În timpul întâlnirii, Stalin a continuat să repete aceste avertismente, pe care i le-am transmis lui Tito după întoarcerea acasă și care i-au influențat probabil decizia de a face zborul conspirativ de noapte de la Vis în teritoriul ocupat de sovietici în România pe 21 septembrie 1944.

Stalin a trecut apoi la relațiile cu guvernul regal iugoslav. Noul reprezentant regal era doctorul Ivan Šubašić, care a promis că va reglementa relațiile cu Tito și că va recunoaște Armata de Eliberare Națională drept principală forță în lupta împotriva trupelor de ocupație. Stalin mă împingea de la spate:

— Nu refuzați discuțiile cu Šubašić – sub niciun motiv nu trebuie să faceți asta. Vorbiți cu el. Voi nu puteți fi recunoscuți chiar acum. Trebuie să vă întâlniți la jumătatea drumului. Ar trebui să vorbiți cu Šubašić să vedeți dacă nu ajungeți cumva la un compromis.

Îmboldul său nu era categoric, deși era rostit pe un ton hotărât. I-am transmis totul lui Tito și membrilor Comitetului Central și asta a netezit probabil calea către bine-cunoscutul Acord Tito-Šubašić.

Stalin ne-a invitat apoi la cină, dar în hol ne-am oprit în fața unui planiglob pe care Uniunea Sovietică era colorată cu roșu, făcând-o mai vizibilă și mai mare decât era altminteri. Stalin își flutură mâna peste Uniunea Sovietică și, făcând aluzie la criticile adresate cu o clipă înainte englezilor și americanilor, exclamă:

— Nu vor accepta niciodată ideea că un spațiu atât de mare ar putea fi roșu, niciodată, niciodată!

Am observat pe hartă că zona Stalingradului era marcată la vest cu un semn făcut cu cerneală albastră. Se pare că Stalin făcuse acel semn în timpul Bătăliei Stalingradului. Mi-a observat privirea și am impresia că asta i-a făcut plăcere, deși nu și-a trădat defel sentimentele.

Nu-mi amintesc motivul, dar am ajuns să spun:

— Fără industrializare, Uniunea Sovietică nu și-ar fi putut apăra hotarele și nici nu ar fi putut duce un asemenea război.

Stalin adăugă:

— Exact asta e motivul pentru care ne-am certat cu Troțki și Buharin.

Și asta a fost tot ce am scos de la el – aici, în fața hărții – despre acei oponenti săi: *se certaseră!*

În sufragerie se aflau deja două sau trei persoane din Comandamentul Suprem sovietic, stând și așteptând, cu toate acestea niciunul nu era din Biroul Politic, dacă făceam abstracție de Molotov. Am uitat cine mai era. Oricum, au stat tăcuți și retrași toată seara.

În memoriile sale, Churchill descrie în culori vii o cină improvizată cu Stalin la Kremlin. Dar așa erau, în general, cinele lui Stalin.

Într-o sufragerie spațioasă și fără zorzoane, cu toate acestea plină de gust, jumătatea din față a unei lungi mese era acoperită cu tot felul de mâncăruri pe masive platouri de argint încălzite și, de asemenea, tot felul de băuturi, și farfurii, și alte tacâmuri. Fiecare se servea și

stătea unde dorea la jumătatea goală a mesei. Stalin nu stătea niciodată în capul mesei, dar se așeza mereu pe același scaun – primul la stânga capului mesei.

Era o varietate inimaginabilă de mâncare și băutură – iar predominante erau produsele de carmangerie și alcoolul tare. Însă totul era simplu și lipsit de ostentație. Chelnerii nu apăreau decât când Stalin suna și singura ocazie în care a făcut-o a fost pentru a cere bere. Toată lumea mânca tot ce voia și cât voia, doar că erau excesiv de multe imbolduri și provocări să bem și se rosteau prea multe toasturi.

O asemenea cină dura de obicei șase ore și chiar mai mult – de la zece seara până pe la patru-cinci dimineața. Se mânca și se bea încet, pe parcursul unei conversații întortocheate, al cărei registru se întindea de la poveștioare și anecdote la subiecte mult mai serioase din politică sau chiar filosofie. Neoficial și în realitate, o parte semnificativă din politica sovietică a fost trasată în timpul unor asemenea cine. La urma urmei, erau cele mai frecvente și convenabile forme de divertisment și singura formă de lux în viața altminteri monotonă și sobră a lui Stalin.

Colaboratorii lui Stalin, pasă-mi-te, erau obișnuiți cu acest fel de muncă și de trai – și-și petreceau nopțile chefuind cu Stalin sau cu alți tovarăși. Nu ajungeau la birou mai devreme de amiază și stăteau, de obicei, acolo până seara târziu. Asta făcea ca activitatea la vârf a administrației să fie dificilă și complicată, dar era flexibilă, chiar și

membrii corpului diplomatic țineau seama de ea, atunci când voiau să ia contact cu membrii Biroului Politic.

Nu exista o ordine prestabilită în care membrii Politburo și alți înalți demnitari să ia parte la aceste zaiafeturi. Nu veneau, de obicei, decât cei care aveau ceva legături cu zona de activitate a oaspetelui sau cu problemele curente ale administrației. Dar cercul era restrâns, pare-se, și era o onoare deosebită să fii invitat la un asemenea dineu. Molotov era singura persoană mereu prezentă și cred că asta nu pentru că era comisar, adică ministru, pentru afaceri externe, dar și pentru că era, de fapt, adjunctul lui Stalin.

Aceste chiolhanuri erau momentele de maximă apropiere și intimitate între șefii sovietici. Puteau spune cu toții noutățile din departamentele lor, pe cine întâlniseră în acea zi și ce planuri aveau pe mai departe. Masa coșată de mâncare și de cantități considerabile dacă nu nemăsurate de alcool înveselea spiritele, instaurând o atmosferă afectuoasă și neprotocolară. Un vizitator neavizat ar fi putut detecta cu greu vreo diferență între Stalin și restul comesenilor. Însă aceasta exista. Părerea lui era înregistrată cu atenție. Nimeni nu i se opunea prea tare. Totul semăna mai degrabă cu reuniunea unei familii patriarhale cu un cap de familie arțăgos ale cărui metehne îi nelinișteau cumva rudele.

Stalin hăpăia mâncarea în cantități care puteau fi considerate enorme chiar și pentru un om mai solid. Alegea, de obicei, carnea, semn al originii sale muntenești.

Îi plăceau, de asemenea, toate tipurile de specialități locale, abundente în această țară cu climă și etnii atât de diverse, dar nu am observat să prefere vreun anume fel de mâncare. Bea cu măsură, amestecând de obicei vinul roșu și votca în pahare mici. Nu l-am văzut să dea vreun semn de beție, dar nu pot spune același lucru despre Molotov, ca să nu mai vorbim de Beria, care era, de fapt, un bețivan. Ghiftuindu-se toți până la unul la aceste zaiafeturi, liderii sovietici mâncau puțin și neregulat în timpul zilei și mulți dintre ei țineau o zi pe săptămână o dietă de fructe și sucuri, pentru *razgrujenie* (debarasare).

În cadrul acestor festinuri a fost decisă soarta întin-sului pământ rus, a teritoriilor recent cucerite și, într-o măsură considerabilă, a speței umane. Și chiar dacă aceste dineuri nu au reușit să le inspire acestor creatori spirituali – „inginerii sufletului omenesc” – mari fapte, multe asemenea fapte au fost probabil îngropate acolo pe vecie.

Nu auzisem încă de existența vreunei opoziții în cer-cul interior al partidului și despre cum ar trebui să fie tratată aceasta. Aparent, acest aspect se afla în mare mă-sură în atribuțiile lui Stalin și ale Poliției Secrete și, de vreme ce liderii sovietici erau și ei oameni, uitau fericiți de conștiință, în special pentru că recursul la conștiință ar fi fost un pericol pentru soarta lor.

Voi menționa doar ceea ce mi s-a părut semnificativ în conversația neprotocolară care a alunecat de la un su-biect la altul cu acea ocazie.

Aducându-mi aminte de legăturile de pe vremuri dintre slavii sudici și Rusia, am spus:

— Țarii Rusiei nu au înțeles aspirația slavilor sudici – ei erau interesați să-și extindă imperiul, în vreme ce noi voiam să ne eliberăm.

Stalin a fost de acord, dar din alt punct de vedere:

— Da, țărilor Rusiei le lipsea viziunea.

Interesul lui Stalin pentru Iugoslavia diferea de al celorlalți lideri sovietici. Pe el nu-l interesau sacrificiile și ruina țării, ci tipul de relații interne create și care era, de fapt, puterea mișcării de rezistență. El nu culegea nici măcar aceste informații prin întrebări directe, ci chiar în cursul conversației.

La un moment dat, și-a manifestat interesul față de Albania:

— Ce se petrece, de fapt, acolo? Ce fel de oameni sunt ăștia?

I-am explicat:

— În Albania se întâmplă în mare măsură cam ce se întâmplă în Iugoslavia. Albanezii sunt cel mai vechi popor balcanic, mai vechi decât slavii, chiar și decât grecii din Antichitate.

— Dar cum se face că așezările lor au denumiri slave? întrebă Stalin. Nu au avut ceva legături cu slavii?

I-am explicat și acest aspect:

— Slavii au locuit, pe vremuri, în văi – de aici numele slavone ale localităților –, apoi, în vremea turcilor, albanezii i-au izgonit de-acolo.

Stalin făcu șmecherește cu ochiul:

— Speram ca albanezii ăștia să fi fost cât de cât slavi.

Vorbindu-i despre strategiile de război din Iugoslavia și de ferocitatea acestuia, i-am spus că nu luăm prizonieri germani pentru că ei ne ucid toți prizonierii.

Stalin mă întrerupse răsând:

— Unul dintre oamenii noștri conducea un grup mare de prizonieri germani și pe drum el i-a omorât pe toți mai puțin unul. L-au întrebat, când a ajuns la destinație: „Și unde sunt ceilalți?” „Nu am făcut decât să îndeplinesc ordinele comandantului suprem, zise el, să-i omorâm pe toți până la ultimul om. Acesta este ultimul om.”

În cursul discuției, el spuse despre germani:

— Sunt un neam ciudat, ca niște oi. Îmi amintesc din copilărie că oriunde se ducea berbecul era urmat de toate oile. Îmi amintesc, de asemenea, că eram în Germania înainte de revoluție: un grup de social-democrați germani au venit cu întârziere la Congres pentru că așteptaseră ca biletele lor să fie confirmate sau ceva de genul ăsta. Când vor face rușii o chestie ca asta? Bine a spus cine-a spus: „În Germania nu poți face o revoluție pentru că ar trebui să calci gazonul”.

Îmi ceru apoi să-i spun care erau cuvintele sârbești pentru anumite lucruri. Marea asemănare dintre rusă și sârbă era, desigur, evidentă:

— Dumnezeuule, exclamă Stalin, nu încape nicio în-doială: suntem același popor.

Au fost, de asemenea, multe bancuri. Lui Stalin îi plăcu în mod deosebit unul pe care i l-am spus eu.

— Un turc și un munte negrean vorbeau în rarele lor momente de pace. Turcul întreba de ce munte negrenii sunt mereu în război. „Să jefuiască”, spuse munte negreanul. „Suntem săraci și sperăm la ceva pradă. Dar voi pentru ce vă luptați?” „Pentru onoare și glorie”, răspunse turcul. La care munte negreanul replică: „Fiecare luptă pentru ce n-are”.

Stalin comenta printre hohote de râs:

— Dumnezeu, asta-i adâncă: toți luptă pentru ce nu au.

Râdea și Molotov, dar ca întotdeauna cu zgârcenie și mutește. Era incapabil să facă glume sau să le înțeleagă.

Stalin mă întrebă ce lideri comuniști am întâlnit la Moscova și eu i-am pomenit pe Dimitrov și pe Manuilski, iar el a spus:

— Dimitrov este mai deștept decât Manuilski, mult mai deștept.

Profită de ocazie ca să vorbească despre dizolvarea Cominternului.

— Ei, occidentalii, sunt atât de șmecheri că nici nu ne-au cerut asta. Iar noi suntem atât de încăpățânați că, dacă ne-ar fi cerut, nu am fi făcut-o! Situația Cominternului devenea tot mai nefirească. Aici, eu și Viaceslav Mihailovici ne storceam creierii, în vreme ce Cominternul trăgea lucrurile în propria direcție – iar neînțelegerile erau cât casa. Este ușor să lucrezi cu Dimitrov, dar cu

ceilalți era mai greu. Mai presus de toate, era ceva anormal, ceva nenatural în legătură cu însăși existența unui forum comunist general la acea vreme, când partidele comuniste ar fi trebuit să capete o limbă națională și să lupte în condițiile specifice din propriile țări.

În cursul serii, sosiră două telegrame: Stalin mi le dădu pe amândouă să le citesc.

Una transmitea ce le-a spus Šubašić celor de la Departamentul de Stat american. Mesajul lui Šubašić era: „Noi, iugoslavii, nu putem fi împotriva Uniunii Sovietice și nici nu putem adopta o politică anti-Rusia, pentru că tradițiile slave și proruse sunt foarte puternice în rândul nostru”.

Stalin remarcă:

— Țsta e Šubašić sperându-i pe americani. Dar de ce-i sperie? Da, îi sperie. Dar de ce, de ce?

Apoi adăugă, observând mirarea de pe chipul meu:

— Ei ne fură telegramele, le furăm și noi pe-ale lor.

A doua telegramă era de la Churchill. El anunța că debarcarea în Franța va începe a doua zi. Stalin începu să râdă de telegramă.

— Da, vor debarca dacă nu va fi ceață. Până acum a fost mereu ceva care a amânat debarcarea. Cred că până mâine vor găsi ei altceva. Poate că se vor întâlni chiar cu germanii. Ce-ar fi să întâlnească niscaiva germani! Poate că nu va mai fi nicio debarcare, ci doar vorbe goale, ca de obicei.

Hârâind și mormăind după cum îi stătea-n fire, Molotov începu să explice:

— Nu, de data asta chiar va fi.

Impresia mea era că Stalin nu se îndoia serios că va fi o debarcare a Aliatilor, însă voia să o ridiculizeze, pornind în special de la motivele anterioarelor amânări.

Sintetizând acea noapte din perspectiva zilei de azi, mi se pare că Stalin îi înfricoșa deliberat pe liderii iugoslavi pentru a le slăbi legăturile cu Occidentul și, în același timp, încerca să le subordoneze politica propriilor interese și relații cu statele occidentale, în special cu Marea Britanie.

Ideologia, metodele, experiența personală, dar și moștenirea lui istorică îl făceau să nu se încreadă decât în ceea ce putea strânge în pumni și tot ce scăpa controlului poliției sale era un inamic potențial. Din cauza condițiilor de război, revoluția iugoslavă scăpase controlului său, iar forța care era generată în spatele revoluției devenise prea conștientă de propria putere pentru ca el să poată să ordone ceva pur și simplu. Era conștient de toate acestea, așa că făcea și el ce putea – întărâta prejudecățile anticapitaliste ale liderilor iugoslavi împotriva statelor occidentale. Încerca să-i lege de el pe acei lideri, să le subordoneze politica de politica lui.

Lumea în care trăiau liderii sovietici – care, de altfel, era și lumea mea – căpăta încet, după cum mi se părea mie, o nouă înfățișare: o îngrozitoare și neîncetată luptă peste tot. Totul fusese dezbrăcat la piele și redus

la lupta care-și schimba doar forma și în care doar cei mai puternici și vicleni puteau supraviețui. Îi admirasem nețărmurit pe liderii sovietici cu mult înainte de asta, acum eram amețit de entuziasm pentru nemăsurata putere a voinței și pentru vigilența care nu-i părăseau niciodată.

Era o lume în care nu aveai de ales decât victoria sau moartea.

Acesta era Stalin – constructorul unui nou sistem social.

La plecare, l-am întrebat pe Stalin dacă avea ceva de spus despre activitatea Partidul Comunist din Iugoslavia. El mi-a răspuns:

— Nu, nu am. Voi singuri sunteți cei care știți cel mai bine ce e de făcut.

Odată ajuns la Vis, i-am raportat totul lui Tito și celorlalți membri ai Comitetului Central. Și am sintetizat astfel călătoria mea la Moscova: Cominternul nu mai există *de facto*, iar noi, comuniștii iugoslavi, trebuie să ne descurcăm singuri. Trebuie să ne bizuim, în primul rând, pe forțele noastre.

Când am plecat de la acea cină, Stalin mi-a dat cadou o sabie pentru Tito – cadoul Sovietului Suprem. Pentru a întregi acest magnific și solemn cadou, am adăugat și eu unul modest, pe drumul de întoarcere prin Cairo: o cutie de șah cu piese de fildeș. Nu cred că era vreun simbolism aici. Dar mi se pare că încă de pe atunci în interiorul meu era tănuț o lume diferită de a lui Stalin.

Din pâlcul de brazi care înconjura vila lui Stalin se ridicau ceața și zorile. Stalin și Molotov, obosiți după o altă noapte nedormită, dădură mâna cu mine la ușă. Mașina mă purtă dimineața într-o Moscova încă adormită, scăldată de pâcla albastră de iunie și rouă. Îmi reveni starea pe care am avut-o când am pus piciorul pe pământ rusesc: de fapt, lumea nu este chiar atât de mare văzută din această țară. Și probabil nici de necucerit – cu Stalin, cu ideile acelea care, zice-se, îi vor dezvălui în cele din urmă omului adevărul despre societate și despre sine însuși.

Era un vis frumos – având ca fundal realitatea războiului. Nicio clipă nu mi-a dat prin cap să hotărâsc care dintre acestea era mai reală, așa cum nu aș putea decide nici azi care dintre ele, visul sau realitatea, a eșuat mai mult în încercarea de a-și împlini promisiunile.

Oamenii trăiesc între vis și realitate.

Partea a doua
ÎNDOIELI

Capitolul 1

A doua mea călătorie la Moscova și, prin urmare, a doua întâlnire cu Stalin, nu ar fi avut loc probabil dacă nu aș fi fost victima propriei sincerități.

După ce Armata Roșie a străpuns frontul în Iugoslavia și a eliberat Belgradul, în toamna lui 1944, atacurile soldaților sau ale grupurilor de soldați sovietici comise împotriva cetățenilor și ofițerilor armatei iugoslave erau atât de grave, încât au devenit o problemă politică pentru noul regim și pentru Partidul Comunist.

Comuniștii iugoslavi idealizau Armata Roșie. Totuși, pedepseau fără milă chiar și cea mai mică găinărie sau infracțiune care se petrecea printre ai lor. De aceea erau și mai consternați decât erau oamenii de rând, care se așteptau, conform experienței moștenite de la înaintași, ca orice armată să comită tâlhării și crime. Problema era reală. Mai grav, dușmanii comunismului exploatau incidentele care-i implicau pe soldații Armatei Roșii, speculându-le în lupta lor împotriva unui regim nu prea stabil și împotriva comunismului, în general. Întreaga situație

era complicată, pentru că înșiși capii Armatei Roșii erau surzi la reclamații și dădeau astfel impresia că tolerează atacurile și pe atacatori.

De îndată ce Tito se întoarse la Belgrad din România – atunci a vizitat și el Moscova și l-a întâlnit, pentru prima dată, pe Stalin – problema a fost luată în discuție.

În cadrul unei întâlniri la care am participat alături de Kardelj și Ranković la reședința lui Tito – toți patru eram considerați liderii Partidul Comunist din Iugoslavia –, s-a decis să discutăm problema cu șeful Misiunii sovietice, generalul Korneev. Pentru a-l face pe acesta să priceapă cât de serioasă este situația, am decis să nu meargă doar Tito să-i vorbească, ci să-l însoțească și ceilalți trei, cărora să li se alăture doi dintre cei mai distinși comandanți iugoslavi: generalii Peko Dapčević și Koča Popović.

Tito i-a expus această problemă generalului Korneev într-o formă extrem de blândă și politicoasă, ceea ce a făcut ca modul crud și ofensator în care comandantul sovietic a respins acuzele să pară și mai uluitor. Îl invitase pe Korneev, ca tovarăș și comunist, iar el zbiera ca din gură de șarpe:

— În numele guvernului sovietic, protestez împotriva acestor insinuări la adresa Armatei Roșii, care a...

Strădaniile noastre de a-l convinge au fost zadarnice. Am înțeles imediat că se considera reprezentantul unei mari puteri și al unei armate „eliberatoare”.

Acela a fost momentul în care am spus:

— Problema stă în faptul că inamicii noștri folosesc asta împotriva noastră, comparând atacurile soldaților Armatei Roșii cu modul de a se comporta al ofițerilor englezi, care nu tolerează asemenea excese.

Korneev a reacționat la argumentul meu cu o grosolană lipsă de înțelegere:

— Protestez și mai vehement împotriva insultei aduse Armatei Roșii prin compararea ei cu armatele țărilor capitaliste.

Nu mult după aceea, autoritățile iugoslave au făcut o statistică a fărâdeleșilor soldaților Armatei Roșii. Conform plângerilor înregistrate de cetățeni, au fost 121 de violuri, dintre care 111 au implicat și asasinarea victimelor, și 1 204 tâlhării violente – cifre deloc insignifiante, dacă ne gândim că Armata Roșie doar a tranzitat colțul nord-estic al Iugoslaviei. Aceste cifre arată de ce liderii iugoslavi au fost nevoiți să trateze incidentele ca pe o problemă politică pe care o considerau cu atât mai serioasă cu cât devenise un subiect nevralgic în luptele interne. Comuniștii erau preocupați și de dimensiunea morală a acestei probleme. Aceasta să fi fost idealizată și mult-așteptata Armată Roșie?

Întâlnirea cu Korneev s-a terminat fără rezultate, deși am observat mai târziu că ofițerii sovietici tratau abaterile soldaților cu mai mare asprime. Imediat după plecarea lui Korneev, unii dintre tovarășii mei mi-au

reproșat, unii cu blândețe, alții pe un ton mai aspru, observațiile pe care le făcusem. Nu-mi trecuse nicicând prin gând să compar, cu adevărat, armata sovietică cu armata britanică – Marea Britanie avea doar o misiune în Belgrad –, nu făcusem decât să enunț fapte evidente și să-mi prezint reacția la o problemă politică, asta ca să nu mai spun că fusesem provocat de lipsa de înțelegere și de intransigența generalului Korneev. Departate de mine, cu siguranță, gândul să insult Armata Roșie, care mi-era pe atunci nu mai puțin dragă decât îi era generalului Korneev. Având în vedere poziția pe care-o dețineam, nu puteam păstra tăcerea când femeile erau violate – o crimă pe care am considerat-o mereu ca fiind dintre cele mai odioase – sau când soldații noștri erau maltratați și proprietățile erau jefuite.

Observațiile pe care le-am făcut eu și alte câteva probleme au fost cauza primelor fricțiuni între iugoslavi și liderii sovietici. Deși ar fi fost, de fapt, alte motive mai serioase, spusele mele au fost cele mai frecvent citate ca motiv pentru indignarea liderilor sovietici și a reprezentanților acestora. Aș mai putea pomeni în treacăt că acesta era cu siguranță motivul pentru care guvernul sovietic nu mi-a acordat Ordinul Suvorov, deși alți membri de frunte ai Comitetului Central Iugoslav l-au primit. Din motive similare l-au ocolit și pe generalul Peko Dapčević. Asta ne-a făcut pe Ranković și pe mine să-i sugerăm lui Tito să-l decoreze pe Dapčević cu Ordinul

Eroul Național Iugoslav, ca răspuns la acest afront. Acele cuvinte au fost, de asemenea, și unul dintre motivele pentru care agenții sovietici din Iugoslavia au început, în prima parte a lui 1945, să răspândească zvonuri despre „troțkismul meu”. S-au văzut, mai apoi, siliți să abandoneze acuzațiile acestea, nu doar pentru că erau absurde, ci și pentru că relațiile noastre s-au îmbunătățit.

Oricum, din cauza afirmațiilor mele, m-am văzut imediat aproape izolat, nu neapărat pentru că prietenii mei cei mai apropiați m-ar fi condamnat – deși adevărul e că unii mi-au reproșat sever spusele – sau pentru că liderii sovietici exageraseră și umflaseră întregul incident, dar, probabil, mai profund, din pricina experiențelor mele interioare. Altfel spus, m-am găsit chiar atunci în dilema în care se găsea orice comunist care adoptase ideea comunistă cu bunăvoință și altruism. Mai devreme sau mai târziu, trebuie să se confrunte cu nepotrivirea dintre teorie și practica liderilor de partid. În acest caz, dilema nu era cauzată de discrepanța dintre reprezentarea ideală a Armatei Roșii și faptele reale ale membrilor ei; eram foarte conștient că, deși era armata unei societăți „fără clase”, Armata Roșie nu putea „încă” să fie mereu așa cum ar fi trebuit și că mai conținea „resturi ale trecutului”. Dilema mea era determinată de atitudinea indiferentă, ca să nu spun binevoitoare, adoptată de liderii sovietici față de crimă, o atitudine pusă în evidență de refuzul lor de a o recunoaște și de protestele lor când

le era adusă la cunoștință. Intențiile noastre erau bune: să păstrăm buna reputație a Armatei Roșii și a Uniunii Sovietice, pe care propaganda Partidului Comunist din Iugoslavia o construisese în ani. Și cum au fost întâmpinate bunele noastre intenții? Cu aroganță și un refuz categoric, reacții tipice unui mare stat față de unul mic sau ale unui om puternic față de unul slab.

Dilema era întărită de faptul că reprezentanții sovietici se străduiau să folosească vorbele mele, în fapt bine intenționate, pentru a-și susține atitudinea lor arogantă și critică față de conducerea iugoslavă.

Ce-i oprea pe reprezentanții sovietici să ne înțeleagă punctul de vedere? Din ce motive fuseseră exagerate și răstălmăcite vorbele mele? De ce le foloseau reprezentanții sovietici în această formă denaturată pentru a-și atinge scopurile lor politice – să dea de înțeles că liderii iugoslavi sunt nerecunoscători unei Armate Roșii care, la un moment dat, se presupunea că a jucat rolul principal în eliberarea capitalei Iugoslaviei și i-a adus la putere pe liderii iugoslavi comuniști?

Dar nu exista răspuns la aceste întrebări, nici n-ar fi putut exista la acea vreme.

Ca mulți alții, am fost și eu contrariat de alte fapte ale reprezentanților sovietici. De exemplu, Comandamentul sovietic a anunțat că a acordat Belgradului ca ajutor o mare cantitate de grâu, însă s-a dovedit că era, de fapt, grâul colectat de germani de la țăranii iugoslavi și

depozitat pe teritoriul iugoslav. Comandamentul sovietic considera acel grâu, și multe altele pe lângă el, drept pradă de război. Mai mult, spionii sovietici recrutau, *en masse*¹, emigranți albi ruși și chiar iugoslavi, unii dintre aceștia făcând parte din aparatul Comitetului Central. De ce și împotriva cui erau folosite aceste persoane? De asemenea, în domeniul propagandei și agitației, pe care eu îl păstoream, înregistram fricțiuni acute cu reprezentanții sovietici. Presa sovietică distorsiona și bagateliza în permanență lupta comuniștilor iugoslavi, în vreme ce reprezentanții sovietici căutau, la început prudenți, mai apoi tot mai pe față, să subordoneze propaganda iugoslavă nevoilor și modelelor sovietice.

Iar bețiile reprezentanților sovietici, care se transformau tot mai ades în adevărate bacanale și cu care încercau să-i ademenească pe liderii iugoslavi, nu făceau decât să confirme în ochii mei și ai multor altora nepotrivirea dintre idealurile sovietice și acțiunile lor, dintre predicile lor moralizatoare și imoralitatea faptelor lor.

Primul contact între cele două revoluții și guverne, deși fondate pe aceleași baze sociale și ideologice, nu a putut duce decât la tensiuni. Și, atâta vreme cât asta se petrecea într-o ideologie exclusivistă și închisă, tensiunile erau sortite să se manifeste la început ca o dilemă morală și un sentiment de durere și regret din partea

¹ „În masă” (lb. franceză în original) (n. trad.).

iugoslavilor că nucleul ortodoxiei nu înțelegea bunele intenții ale unui partid mic și ale unei sărmâne țări.

De vreme ce oamenii nu reacționează în mod necesar conștient, „am descoperit” dintr-odată indisolubila legătură cu natura – am reluat excursiile vânătoarești din tinerețe și am observat pe dată că există frumusețe și în afara partidului și a revoluției.

Dar amărăciunea era doar la început.

Capitolul 2

În iarna dintre 1944 și 1945, o mare delegație guvernamentală a fost trimisă la Moscova. Din aceasta făceau parte Andrija Hebrang, membru al Comitetului Central și ministru al industriei, Arso Jovanović, șeful Statului-Major General, și Mitra Mitrović, soția mea la aceea vreme. În afara reacțiilor politice, ea îmi putea spune mai multe despre reacțiile omenești ale liderilor sovietici, la care eu eram în mod special sensibil.

Fiecare membru al delegației, dar și întregul grup ca atare au fost criticați constant în legătură cu situația generală din Iugoslavia și cu unii lideri iugoslavi. Autoritățile sovietice porneau de obicei de la fapte corecte, pe care mai apoi le exagerau și le generalizau. Pentru ca lucrurile să fie și mai rele, șeful delegației, Hebrang, se ținea aproape de reprezentanții sovietici, dându-le rapoarte scrise și deplasând nemulțumirea sovieticilor asupra altor membri ai delegației. Motivul pentru care Hebrang se comporta astfel părea să fie, cel puțin după câte mi-am dat eu seama, supărarea stârnită de faptul că

fusese îndepărtat din postul de secretar al Partidului Comunist din Croația și, chiar mai mult, din pricina lașității de care dăduse dovadă în închisoare. Sunt amănunte care nu au fost cunoscute decât mai târziu, iar el se purta astfel pentru a-și disimula nimicnicia.

A da informații Partidului Comunist sovietic nu era considerat pe atunci un păcat de moarte în sine, pentru că niciun comunist iugoslav nu și-ar fi „livrat” sovieticilor propriul Comitet Central. Mai mult, informațiile referitoare la situația din Partidul Comunist din Iugoslavia erau la îndemână și accesibile celor din Comitetul Central al Partidului Comunist sovietic. Însă obiectivul lui Hebrang era să submineze Comitetul Central al PCI.

Nu s-a aflat niciodată ce turna. Dar, după cât petrecea cu sovieticii și din ce spuneau membrii delegației, este posibil să tragem concluzia, fără a ne înșela, că Hebrang chiar în acea perioadă dădea informații Comitetului Central al Partidului Comunist sovietic, sperând să câștige sprijin și să-i incite pe liderii de la Moscova împotriva Comitetului Central al PCI pentru a face schimbări în ierarhia acestuia care să-i fie lui convenabile. Desigur, toate acestea se făceau în numele principiilor și erau justificate prin derapajele și greșelile mai mici sau mai mari ale iugoslavilor. Adevăratul motiv, cu toate acestea, stătea în faptul că Hebrang credea că Iugoslavia nu trebuie să-și construiască independent de URSS economia și planurile sale economice, în vreme ce Comitetul

Central sprijinea o cooperare apropiată cu URSS, însă nu în detrimentul independenței noastre.

Bineînțeles că delegația a primit *le coup de grâce*¹ moral din partea lui Stalin. El a convocat întreaga delegație la Kremlin și a tratat-o cu ospățul obișnuit, ca și cu o scenă pe care-o poți găsi doar în piesele lui Shakespeare.

El a criticat armata iugoslavă și felul în care era administrată. Dar eu am fost singurul pe care l-a atacat personal. Și în ce mod! A vorbit, sufocat de emoție, despre suferințele Armatei Roșii și despre ororile pe care a fost forțată să le suporte luptând mii de kilometri printr-o țară devastată. El a început să plângă, strigând:

— Și o asemenea armată să fie insultată de nimeni altul decât Djilas! Djilas este ultimul de la care m-aș fi așteptat la așa ceva, un om pe care l-am primit atât de bine! O armată care n-a ezitat să-și dea sângele pentru voi! Nu știe Djilas, el însuși scriitor, ce înseamnă suferința umană și sufletul omenesc? Nu poate înțelege oare că un soldat care a străbătut mii de kilometri prin sânge, și foc, și moarte se distrează și el cu o femeie sau face o poză?

A propus numeroase toasturi, l-a flatat pe unul, a glumit cu altul, l-a tachinat pe al treilea, a pupat-o pe soția mea pentru era sârboaică și apoi iar a mai vărsat niște lacrimi pe tema greutăților prin care trece Armata Roșie și a ingratitudinii iugoslavilor.

¹ Lovitura de grație, în lb. franceză în original (n. trad.).

Stalin și Molotov își împărțeau rolurile aproape teatral, conform propriilor înclinații: Molotov scurma chiralurgical problema și întărâta starea de spirit, în vreme ce Stalin adopta un patos tragic. Punctul maxim al acestei stări de spirit a fost atins atunci când Stalin exclamă, pupându-mi soția, că face acest gest de dragoste riscând să fie acuzat de viol.

Vorbi foarte puțin sau deloc despre alte partide, despre comunism sau marxism, însă foarte mult despre slavi, despre legăturile dintre ruși și slavii de sud și, din nou, despre eroicele sacrificii și suferințe ale Armatei Roșii.

Auzind toate acestea, am fost de-a dreptul mișcat și confuz. Astăzi, mi se pare că Stalin m-a transformat în țap ispășitor nu pentru „izbucnirea” mea, ci pentru că își pusese în gând să mă câștige cumva. Numai entuziasmul meu sincer față de Uniunea Sovietică și față de persoana lui i-ar fi putut determina asemenea reacție.

De îndată ce m-am întors în Iugoslavia, am scris un articol despre „Întâlnirea mea cu Stalin” care l-a umplut de mulțumire. Un reprezentant sovietic mi-a atras atenția că, în edițiile ulterioare, ar trebui să renunț la observația că picioarele lui Stalin ar fi prea mari și că ar trebui să pun mai mult accentul pe intimitatea dintre Stalin și Molotov. Între timp, Stalin, care ghicea oame-nii repede și care avea un talent special în exploatarea slăbiciunii celor din jur, trebuie să-și fi dat seama că nu

mă poate câștiga ajutându-se de ambițiile mele politice, pentru că nu aveam niciuna, nici pe temeieri ideologice, pentru că nu iubeam partidul sovietic mai mult decât pe cel iugoslav. Mă putea influența doar emoțional – servindu-se de sinceritatea și entuziasmul meu – și a trecut la treabă.

Dar, cu toate că sensibilitatea și sinceritatea erau punctele mele tari, ele se puteau preschimba cu ușurință în ceva diametral opus, dacă dădeam de nesinceritate și nedreptate. Din acest motiv, Stalin nu a îndrăznit să mă recruteze în mod deschis. Am devenit mult mai decis și hotărât pe măsură ce experiența mi-a dezvăluit nedreptele ambiții imperialiste ale sovieticilor, așadar pe măsură ce mă eliberam de sentimentalismul meu.

Astăzi este cu adevărat dificil de stabilit cât de mult din reacția lui Stalin era teatrală și cât era ranchiună reală. Eu, personal, cred că în cazul lui Stalin era imposibil să le separi una de cealaltă. În ceea ce-l privește, prefăcătoria era spontană în așa măsură că părea el însuși convins de adevărul și sinceritatea vorbelor pe care le rostea. Se adapta cu ușurință la orice întorsătură a unor discuții pe marginea oricărui nou subiect și chiar la fiecare nou interlocutor.

Oricum, delegația se întoarse în mare măsură tulburată și mâhnită.

Între timp, eram tot mai izolat, acum și din cauza lacrimilor vărsate de Stalin din pricina „ingraturității”

mele față de Armata Roșie. Deși eram tot mai izolat, nu am căzut în letargie. M-am întors încrezător la condeiul și la cărțile mele, descoperind în adâncul sufletului scăparea din greutățile și neînțelegerile cărora le căzusem victimă.

Capitolul 3

Timpul și-a spus cuvântul. Relațiile dintre Iugoslavia și Uniunea Sovietică nu puteau rămâne la nivelul stabilit de misiunile militare și de armate. Legăturile s-au diversificat și relațiile au proliferat, căpătând tot mai evident o formă internațională.

În aprilie, o delegație de stat urma să plece să semneze un tratat de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică. Delegația era condusă de Tito, care era însoțit de ministrul pentru afaceri externe, doctorul Šubašić. Din delegație mai făceau parte alți doi demnitari din domeniul economic – B. Andrejev și N. Petrović. Faptul că am fost și eu inclus în delegație poate fi atribuit desigur dorinței de a soluționa în persoană disputa iscată de „insultarea” Armatei Roșii. Tito m-a inclus pur și simplu în delegație și, pentru că nu au existat obiecții din partea sovietică, m-am urcat în avionul sovietic alături de ceilalți.

Era începutul lui aprilie și din cauza vremii instabile avionul tremura din toate încheieturile. Chiar și piloții erau în mare suferință. Mi-a fost și mie rău, dar din cu totul alte motive.

Nu eram în apele mele – încă din momentul în care am aflat de călătoria pe care o făceam pentru a-l întâlni pe Stalin –, parcă suferisem cine știe ce pedeapsă grea. Cu toate acestea, nu eram pedepsit și nici nu aveam vreun motiv temeinic să fiu. În jurul meu, la Belgrad simțisem cum atmosfera devenise tensionată, de parcă aș fi fost cineva căzut foarte jos – „o făcusem de oaie” – și se considera că nu-mi mai rămăsese altceva de făcut decât să mă izbăvesc, lăsându-mă cu totul în voia generozității lui Stalin.

Avionul se apropia de Moscova și deja familiarul sentiment de izolare săpa adânc în mine. Pentru prima dată, simțeam că tovarășii mei, frații mei de arme mă abandonau pe nesimțite pentru că orice contact cu mine le-ar putut periclita poziția din partid, făcându-i să pară că ar fi „deviat” ei înșiși. Nici chiar în avion nu am scăpat de acest sentiment. Relația dintre mine și Andrejev, pe care o întăriseră războiul și suferințele închisorii – pentru că aceste încercări dezvăluie caracterul unui bărbat și relațiile omenești mai bine ca orice altceva – fusese presărată mereu de glume sănătoase și sinceritate. Dar acum? Părea să-i fi milă de mine, neputincios să mă ajute, în vreme ce eu nu îndrăzneam să mă apropiu de el – de teama de a nu mă face singur de rușine, dar și mai mult de teama de a nu-l forța la o fraternizare neconvenabilă și nedorită cu mine. La fel și cu Petrović, pe care-l cunoscusem bine în timpul grelei vieți din ilegalitate;

prietenia noastră fusese în mare măsură intelectuală, dar acum nici că mai îndrăzneam să încep una din interminabilele noastre discuții despre istoria politică a Serbiei. În ceea ce-l privește pe Tito, el a păstrat tăcerea în privința întregii afaceri, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic, și nu a trădat niciun sentiment sau vreo părere clară despre mine. Oricum, bănuiam că, în felul său – din motive politice –, era de partea mea și că de aceea mă luase cu el și nu se pronunța în favoarea nimănui.

Trăiam primul conflict între conștiința mea de om adică între înclinarea omul obișnuit către bine și adevăr, și mediul în care trăiam și de care activitățile zilnice mă legau, cu alte cuvinte, o mișcare circumscrisă de propriile dorințe abstracte și încătușată de posibilitățile sale actuale. Acest conflict nu căpătase, oricum, pe atunci, aceste forme în conștiința mea; părea mai degrabă o ciocnire între bunele mele intenții pentru a îmbunătăți lumea, pe de-o parte, și mișcarea de care aparțineam și lipsa de înțelegere din partea celor care iau deciziile, pe de alta.

Neliniștea mea creștea clipă de clipă, pe măsură ce ne apropiam de Moscova.

Sub noi se întindea un pământ a cărui întunecime ieșea de sub zăpada topită, un pământ răvășit de torente și, în multe locuri, de bombe – trist și pustiit. Cerul, de asemenea, era noros și sumbru, impenetrabil. Nu existau nici cer, nici pământ pentru mine, așa cum străbăteam

o lume ireală, poate de vis, lume pe care o simțeam în același timp mai reală decât oricare în care trăisem până atunci. Am zburat șovăind între cer și pământ, între conștiință și experiență, între dorință și posibilitate. În amintirea mea nu am păstrat decât acea ireală și dure-roasă șovăială – fără nicio urmă din acele sentimente slave de la începuturi, abia simțind acel extaz revoluționar care a marcat prima întâlnire cu pământul rus, cu patria sovietică și cu conducătorul ei.

Și, peste toate, mai era și răul de avion al lui Tito. Obosit, verde la față, el își irosea și ultima fărâmbă de putere spirituală recitând discursul de felicitare și recapitulând ceremonialul. Molotov, care conducea comitetul de primire, îmi dădu mâna cu răceală, fără să zâmbească sau să arate vreun semn că mă recunoaște. A fost de asemenea neplăcut că l-au dus pe Tito la o vilă specială, în vreme ce noi, ceilalți, am fost cazați la Hotel Metropol.

Încercările și greutățile se înrăutățeau, semănând tot mai mult cu o campanie militară.

A doua zi sau poate următoarea, telefonul din apartamentul meu sună insistent. Am auzit o voce seducătoare de femeie.

— Sunt Katia.

— Care Katia? am întrebat.

— Sunt eu, Katia, nu-ți mai aduci aminte? Vreau să te văd. Trebuie, pur și simplu, să te văd.

Mi se perindară prin fața ochilor un șir întreg de Katia – dar nu cunoșteam niciuna – și, pe urmele lor, suspiciunea. Serviciile sovietice de informații știau că în Partidul Comunist din Iugoslavia concepția asupra moralității individuale era strictă și îmi întindeau o cursă să mă poată șantaja mai târziu. Nu mi s-a părut nici ciudat și nici cu totul nou faptul că în Moscova „socialistă”, ca în oricare metropolă, mișună prostituatele. Știam totuși prea bine că ele nu puteau intra în contact cu străinii de rang înalt, mai escortați și mai supravegheați aici decât în orice altă parte a pământului, în afara situației în care serviciile secrete doreau asta. Dincolo de aceste gânduri, am făcut ceea ce aș fi făcut oricum – am spus cât se poate de calm și tăios:

— Lasă-mă în pace! Și am pus receptorul în furcă.

Bănuiam că eu sunt singura țintă a acestei afaceri provocatoare și murdare. Oricum, în virtutea poziției înalte pe care o dețineam în partid, m-am gândit că trebuie să aflu dacă nu li s-a întâmplat același lucru și lui Petrović și Andrejev și, mai mult, voiam să le vorbesc ca de la bărbat la bărbat. Da, și telefoanele lor sunaseră, însă, în loc de Katia, fuseseră o Natașa și o Vova. Le-am povestit propria experiență și, practic, le-am ordonat să nu antameze niciun contact.

Aveam sentimente amestecate – de ușurare pentru că nu eram singura țintă, dar și de îndoieli tot mai profunde. Ce însemna asta? Nu mi-a trecut prin cap să-l

întreb pe doctorul Šubašić dacă nu făcuseră o încercare similară și cu el. El nu era comunist și ar fi fost ciudat pentru mine să pun Uniunea Sovietică și metodele ei într-o lumină neplăcută în fața lui, mai ales că aceste tentative de compromitere erau direcționate către comuniști. Eram, de altfel, aproape sigur că Šubašić nu fusese abordat de nicio Katia.

Încă nu puteam trage concluzia că partidele comuniste erau doar instrumentele prin care urma să se instaureze hegemonia sovietică în Europa de Est. Dar bănuiam asta. Eram îngrozit de asemenea metode și mă irita faptul că persoana mea era ținta unui tratament atât de josnic.

Încă mai puteam crede pe atunci că pot fi și comunist, și om liber.

Capitolul 4

Nu s-a întâmplat nimic semnificativ în legătură cu tratatul de alianță între Iugoslavia și URSS. Tratatul era un lucru banal și treaba mea era, pur și simplu, să verific traducerea.

Semnarea documentului a avut loc la Kremlin în seara zilei de 11 aprilie, de față fiind un foarte restrâns grup de persoane oficiale. Nu exista public – dacă o asemenea expresie putea fi folosită în mediul acela – în afara cameramanilor sovietici.

Singurul episod memorabil s-a petrecut când Stalin, ridicând un pahar de șampanie, s-a întors către un chelner și l-a invitat să ciocnească. Chelnerul era stânjenit, dar Stalin s-a răstit la el, spunând:

— Ce, nu vrei să bei pentru prietenia sovieto-iugoslavă?

Chelnerul a luat supus paharul și l-a băut până la fund. Era în această scenă ceva demagogic, de-a dreptul grotesc, dar cu toții admirau cu zâmbete exaltate, considerând că acest episod este o expresie a interesului pe care-l acorda Stalin oamenilor obișnuiți și a legăturii lui strânse cu aceștia.

A fost prima ocazie de a-l întâlni din nou pe Stalin. Mă trata dezagreabil, dar nu avea rigiditatea glacială a lui Molotov și nici amabilitatea lui căznită. Stalin nu mi-a adresat nici cel mai mic cuvânt mie personal. Disputa pe seama comportamentului soldaților Armatei Roșii nu fusese, în mod clar, uitată și nici iertată. Am fost lăsat să străbat flăcările purgatoriului.

Nici celor din cercul interior al partidului nu le-a spus nimic la dineul de la Kremlin. După cină, am văzut câteva filme. Din cauza faptului că Stalin a spus că e sătul de focuri de armă, au proiectat nu un film de război, ci un film găunos, despre un colhoz fericit. În timpul filmului, Stalin, reacționând la ceea ce se întâmpla, a făcut comentarii, de felul celor făcute de oamenii needucați, care confundă realitatea artistică cu adevărul. Al doilea film a fost unul antebelic, pe o temă de război: *Dacă războiul ar începe mâine (Esli zavtra voina...¹)*. În film, războiul era purtat cu ajutorul gazelor toxice, în vreme ce în urma invadatorilor, germanii, elementele rebele ale proletariatului se eliberau. La sfârșitul filmului, Stalin spuse calm:

— Nu prea diferit față de ce s-a întâmplat cu adevărat, numai că nu au existat gaze toxice și nici proletariatul german nu s-a revoltat.

Toată lumea era obosită de toasturi, de mâncare, de filme. Din nou, fără să rostească o vorbă, Stalin a dat

¹ Film din 1938, regizat de un colectiv condus de Efim Lvovici Dzigan (1898-1981) (n. trad.).

mâna cu mine, dar de data asta eram mult mai non-șalant și calm, deși nu aș fi putut spune de ce. Poate pentru că atmosfera era mai destinsă? Sau poate că era vorba despre echilibrul și hotărârea pe care le simteam în străfundul sufletului? Probabil că amândouă. Indiferent de motiv – viața poate exista și fără iubirea lui Stalin.

O zi sau două mai târziu, a fost organizată o cină oficială în Sala Ecaterina. Conform protocolului sovietic de la acea vreme, Tito stătea la stânga lui Stalin și la dreapta lui Kalinin, pe atunci președintele Sovietului Suprem. Eu stăteam la stânga lui Kalinin. Molotov și Šubašić stăteau față în față cu Stalin și Tito, iar ceilalți ofițeri iugoslavi și sovietici stăteau în jurul nostru, în cerc.

Atmosfera glacială părea complet nenaturală, pentru că toți cei de față, mai puțin doctorul Šubašić, erau comuniști, dar cu toate acestea se adresau unii altora cu „domnule” în toasturile lor și adoptaseră cu strictețe protocolul internațional, de parcă aceasta ar fi fost o întâlnire cu reprezentanții altor sisteme de conducere și ideologii.

În afară de toasturi și de protocol, ne-am comportat ca niște camarazi, adică asemenea unor oameni care erau apropiați, bărbați care aparțineau aceleiași mișcări, cu aceleași idealuri. Acest contrast între formalitate și realitate era cu atât mai remarcabil cu cât relațiile dintre comuniștii sovietici și cei iugoslavi erau în continuare

cordiale, neviciate de imperialismul sovietic și de lupta pentru prestigiu în lumea comunistă. Oricum, viața nu se pleacă în fața dorințelor și proiectelor, ci impune modele pe care nimeni nu le poate proroci.

Uniunea Sovietică și Alianții occidentali trăiau încă luna de miere din perioada războiului, iar guvernul sovietic dorea, păstrând formalitățile, să evite plângerile că nu trata Iugoslavia ca pe o națiune independentă doar pentru că era comunistă. Ulterior, după ce și-a consolidat prezența în Europa de Est, guvernul sovietic va insista să se renunțe la protocol și la alte formalități considerate prejudecăți „burgheze” și „naționaliste”.

Stalin a spart gheața. Numai el putea s-o facă pentru că numai el nu era în pericol să fie criticat pentru un *faux pas*¹. Pur și simplu s-a ridicat în picioare, a ridicat paharul și i s-a adresat lui Tito cu „tovarășe”, adăugând că nu i-ar putea spune „domnule”. A fost un gest care a restabilit amiciția reală între cei prezenți și a încălzit atmosfera. Doctorul Šubašić, de asemenea, a zâmbit fericit, deși era greu de crezut că o făcea cu sinceritate; nu prefăcătoria îi lipsea acestui politician fără idei și fără principii stabile.

Stalin a început să glumească, să arunce spirite și ironii celor de la masă și să mormăie plin de voioșie. Odată adusă la viață, atmosfera prinse aripi.

¹ Pas greșit, gafă, în lb. franceză în original (n. trad.).

Bătrânul unchieș Kalinin, care abia mai vedea, își găsea cu greutate paharul, farfuria, pâinea și l-am ajutat cu solitudine pe tot parcursul cinei. Tito îi făcuse o vizită protocolară cu doar o oră-două înainte și-mi spusese că bătrânul nu era cu totul senil. Dar din cele povestite de Tito și din remarcile făcute de Kalinin la banchet, oricine ar fi putut crede contrariul.

Stalin știa, cu siguranță, cât de decrepit este Kalinin, pentru că și-a bătut joc de el cu stângăcie când bătrânul îi ceru lui Tito o țigară iugoslavă:

— Nu lua, sunt țigări capitaliste, spuse Stalin.

Kalinin, speriat, scăpă țigara dintre degetele tremurânde; Stalin râse, iar expresia de pe fața lui era cea a unui satir. Ceva mai târziu, Stalin însuși a propus un toast în onoarea „președintelui nostru” Kalinin, dar nu era decât o formulare politicoasă aleasă ostentativ pentru cineva care de multă vreme nu fusese altceva decât un personaj de fațadă.

Aici, într-un cerc destul de larg și oficial, deificarea lui Stalin era mult mai palpabilă și evidentă. Am ajuns astăzi la ideea că deificarea lui Stalin, sau „cultul personalității”, așa cum i se spune azi, era în cel puțin aceeași măsură opera cercului lui Stalin și a birocrăției care pretindea un asemenea conducător, cât era creația sa. Desigur relația s-a schimbat. Transformat în zeitate, Stalin devenise atât de puternic pe atunci că

încetase să se mai intereseze de necesitățile și dorințele celor care-l preamăriseră.

Un pitic dizgrațios trecea prin auritele săli imperiale de marmură și în față i se deschidea o ușă; priviri strălucitoare, pline de admirație îl urmăreau, în vreme ce urechile curtenilor săi se lungiseră pentru a auzi orice vorbă spusă de el. Și el, sigur de sine și de înfăptuirile sale, ignora evident toate acestea. Dar armatele sale și mareșalii, grei de slănină și decorații și beți de votcă și victorii, zdrobiseră deja jumătate de Europă sub tălpi, iar el era convins că vor zdrobi și cealaltă jumătate, cu proxima ocazie. Știa că este unul dintre cele mai crude, despotice personaje din istoria omenirii. Dar asta nu îl tulbura defel, pentru că era convins că el înfăptuiește voiața istoriei. Conștiința sa nu era cutremurată de nimic, în ciuda milioanelor anihilate în numele său și la ordinele sale, în ciuda miilor de colaboratori foarte apropiați pe care el îi omorâse ca trădători pentru că se îndoiseră că el conduce patria și poporul către fericire, egalitate și libertate. Lupta fusese periculoasă, lungă și completamente necinstită pentru că adversarii erau puțini și slabi. Dar el a reușit și succesul este singurul criteriu al adevărului! Ce mai înseamnă conștiința? Oare chiar există așa ceva? Nu-și avea locul în filosofia lui și cu atât mai puțin în acțiunile lui. La urma urmei, omul este rodul forțelor de producție.

Poeții erau inspirați de el, orchestrele trâmbițau cantate în onoarea lui, filosofii din institute scriau tomuri pe marginea spuselor lui și mulți martiri mureau pe eșafod strigându-i numele. Era acum victorios în cel mai mare război dus de națiunea sa și din istorie. Puterea sa, absolută pe a șasea parte a Pământului, se întindea mai departe, tot mai departe. Asta l-a convins că în societatea sa nu existau contradicții, fiind superioară oricărei alte societăți din toate punctele de vedere.

El glumea, de asemenea, cu curtenii săi – „tovarășii”. Dar nu făcea asta exclusiv din generozitate de cârmaci. Generozitatea sa regală era vizibilă doar în modul în care făcea asta: glumele sale nu erau niciodată pe propria socoteală. Nu, el glumea pentru că-i plăcea să coboare din înălțimile sale olimpiene; la urma urmei, trăia printre oameni și trebuia să arate din când în când că individul nu însemna nimic fără colectivitate.

Eu însumi am fost atras de Stalin și de vorbele lui de duh. Dar într-un colțișor din mintea și din ființa mea morală eram treaz și îngrijorat: i-am observat, de asemenea, lipsa de gust și nu puteam accepta în sinea mea felul lui Stalin de a glumi – nici felul deliberat în care evita să-mi adreseze o vorbă omenească, tovărășească.

Capitolul 5

Cu toate acestea, am fost plăcut impresionat când am fost chemat, și eu, la o cină intimă în vila lui Stalin. Desigur, doctorul Šubašić nu știa absolut nimic despre asta. Doar noi, miniștrii din Partidul Comunist din Iugoslavia, eram acolo, iar din partea sovietică, asociații cei mai apropiați ai lui Stalin: Malenkov, Bulganin, generalul Antonov, Beria și, desigur, Molotov.

Ca de obicei, pe la vreo zece seara eram în jurul mesei lui Stalin. Venisem în aceeași mașină cu Tito. În capul mesei stătea Beria, la dreapta sa era Malenkov, apoi eu și Molotov, după aceea Andrejev și Petrović, în vreme ce la stânga stăteau Tito, Bulganin și generalul Antonov, adjunctul șefului Statului-Major.

Beria era un individ mai degrabă scund – în Politburo cu greu găseai pe cineva mai înalt ca Stalin. Beria era el însuși cumva bucălat, smead și cu mâini moi și umede. Cu fălcile sale pătrate și cu ochii bulbucați îndărătul pince-nezului său, mi-a amintit din prima clipă de Vujković, unul dintre șefii poliției regale din Belgrad

care se specializase în torturarea comuniștilor. A trebuit să mă străduiesc din greu să trec peste această neplăcută asemănare, cu atât mai greu de evitat cu cât similitudinile se extindeau chiar și la nivelul expresiei – pe chipul său se amestecau un fel de automulțumire și ironie cu un servilism și o sollicitudine de mic funcționar. Beria era georgian, ca și Stalin, dar nu s-ar fi spus din felul în care arăta. Georgienii sunt, în general, osoși și tuciurii. Și din acest punct de vedere era greu de clasificat. Putea să treacă mai ușor drept slav sau leton, dar mai degrabă drept o corcitură oarecare.

Malenkov era chiar mai scund și mai dolofan, dar era un rus tipic, cu un ingredient mongol – fața smeadă, cu pomeți proeminenți și obraji ușor ciupiți de vărșat. Dădea impresia unei persoane retrase, prudente și nu foarte chipeșe. Părea că sub straturile și colacii de grăsime se afla încă un om, plin de viață și calificat, cu ochi negri, inteligenți și vioi. Era cunoscut de ceva vreme drept substitutul neoficial al lui Stalin în problemele partidului. În mod practic, toate problemele care țineau de organizarea partidului și de promovarea sau retrogradarea persoanelor oficiale se aflau în mâinile lui. El era cel care inventase „dosarele de cadre” – biografiile și autobiografiile detaliate ale tuturor membrilor și candidaților unui partid format din multe milioane de membri – documente păstrate la Moscova și completate sistematic la zi. Am profitat de întâlnire pentru

a-l întreba despre lucrarea lui Stalin *Despre opoziție (Ob oppozitsii)*, lucrare retrasă din circuitul public din cauza nenumăratelor citate din Troțki, Buharin și alții. A doua zi am primit un exemplar uzat al lucrării, care se află și acum în biblioteca mea.

Bulganin purta uniformă de general. Era mai degrabă corpulent, chipeș și fără doar și poate rus, purtând o țcălie de modă veche și având o expresie extrem de rezervată.

Generalul Antonov era încă tânăr, foarte arătos, negricios și suplu. Nici el nu se amesteca în discuție dacă nu-l privea direct.

Stând peste masă de Stalin, față în față cu el, am câștigat deodată încredere, deși el nu m-a băgat în seamă multă vreme. Abia după ce atmosfera a fost încălzită cu băutură, toasturi și glume, și-a găsit timp Stalin să rezolve disputa cu mine. A făcut-o pe jumătate glumind. Mi-a umplut un păhărel de votcă și m-a invitat să beau pentru Armata Roșie. Neînțelegând de prima dată ce avea în minte, am spus că vreau să beau în sănătatea lui.

— Nu, nu, insistă el, zâmbind și privindu-mă cercetător. Doar pentru Armata Roșie! Ce, nu bei pentru Armata Roșie?

Am băut, desigur, deși cu Stalin evitam să beau altceva decât bere, în primul rând, pentru că nu suport alcoolul și, în al doilea rând, pentru că beția nu se

potrivește deloc cu vederile mele, deși nu am fost nicio dată un apostol al abstenenței.

După aceea, Stalin mă întreabă despre istoria cu Armata Roșie. I-am explicat că nu am intenționat nicio clipă să insult Armata Roșie, dar că dorisem să atrag atenția asupra neregulilor înfăptuite de unii dintre soldați și asupra dificultăților politice pe care ni le creau.

Stalin mă întrerupse:

— Da, ai citit, știi sigur, Dostoievski. Vezi ce complicat lucru este sufletul omului, psihicul lui? Bine atunci, imaginează-ți un om care a luptat de la Stalingrad la Belgrad, străbătând mii de kilometri din propria țară devastată, călcând peste cadavrele celor dragi și ale camarazilor. Cum ar putea un astfel de om să reacționeze normal? Și ce e atât de groaznic că se distrează cu o femeie, după atâtea orori? Ai crezut că Armata Roșie este ideală. Și nu este ideală, nici nu poate fi, chiar dacă n-ar conține un procent de criminali – am deschis închisorile și am înrolat pe toată lumea. A fost un caz interesant. Un maior din aviație voia să aibă o femeie și un inginer cu spirit cavaleresc a sărit în apărarea ei. Maiorul a scos pistolul: „Măi să fie, șoarece de birou!” – și l-a omorât pe inginerul cavaler. L-au condamnat pe maior la moarte. Dar cumva povestea asta a ajuns pe biroul meu și am făcut cercetări – am dreptul, fiind comandant suprem în timp de război – așa că l-am eliberat pe maior și l-am trimis pe front. Acum este unul dintre eroii noștri. Trebuie

să-i înțelegem pe soldați. Armata Roșie nu este ideală. Lucrul important este că luptă cu germanii și că luptă bine: restul nu contează.

Imediat după ce am revenit la Moscova, am auzit, spre oroarea mea, un exemplu mult mai semnificativ al atitudinii „înțelegătoare” a lui Stalin față de păcatele personalului Armatei Roșii. În vreme ce traversau Prusia Orientală¹, soldații sovietici, în special unitățile de tancuri, au bombardat și au omorât în mod regulat toți civilii germani refugiați – femei și copii. I s-a raportat lui Stalin și a fost întrebat ce e de făcut. El a replicat:

— Le ținem prea multe predici soldaților; lăsați-i să aibă ceva inițiativă.

Mai târziu, în seara petrecută la vila sa, Stalin a continuat să mă întrebe:

— Și ce părere ai despre generalul Korneev, șeful misiunii noastre, ce fel de om este?

M-am ferit să spun ceva de rău despre el și despre misiunea lui, deși aș fi putut aminti tot felul de lucruri, dar Stalin trase concluzia:

— Bietul om nu e prost, dar este un bețiv, un bețiv incurabil.

¹ *Ostpreußen*, fostă provincie baltică a Regatului Prusiei și a Imperiului German la granița estică a Poloniei. Fosta capitală Königsberg este actualmente Kaliningrad, enclava rusă (n. trad.).

După aceea Stalin chiar glumi cu mine, văzându-mă că beau bere.

În treacăt fie spus, nici măcar nu-mi place berea. Stalin comenta:

— Djilas ăsta bea bere ca un german, ca un german – este neamț, Dumnezeuule, neamț.

Gluma asta nu mi-a picat deloc bine; la acea vreme ura față de germani, chiar față de puținii emigranți comuniști, atinsese paroxismul la Moscova, dar am luat-o fără mânie sau ranchiună.

Cu asta, părea că disputa în legătură cu purtarea Armatei Roșii fusese rezolvată. Relațiile lui Stalin cu mine deveniră la fel de cordiale cum fuseseră înainte.

Și așa au mers lucrurile, până la ruptura dintre comitetele centrale iugoslav și sovietic, în 1948, când Molotov și Stalin au dezgropat în scrisorile lor aceeași dispută pe tema Armatei Roșii și a modului în care eu „am insultat-o”.

Stalin îl tachina premeditat pe Tito fără doar și poate – într-o manieră care reflecta mai degrabă răutate decât spirit de glumă. A făcut asta vorbind de rău armata iugoslavă în vreme ce o lăuda pe cea bulgară. În iarna care abia trecuse, unitățile armatei iugoslave, incluzând mulți recruți participanți pentru prima dată la atacuri frontale majore, suferiseră înfrângeri, iar Stalin, care era, pare-se, bine informat, găsisese prilejul să comenteze:

— Armata bulgară este mai bună decât cea iugoslavă. Bulgarii au slăbiciunile și inamicii lor printre cadrele armatei. Dar i-au executat pe unii dintre ei și acum totul e în ordine. Dar a voastră, armata iugoslavă – ei sunt încă partizani, nepregătiți pentru lupte serioase pe linia frontului. Iarna trecută un regiment german a făcut praf o întreagă divizie a voastră. Un regiment a bătut o divizie!

Ceva mai târziu, Stalin propuse un toast pentru armata iugoslavă, dar nu uită să adauge:

— Dar care să lupte ca lumea pe front!

Tito s-a abținut să reacționeze la comentariile lui Stalin. Mereu când Stalin făcea vreo remarcă glumeață pe seama noastră, Tito mă privea tăcut, cu un zâmbet abia schițat, iar eu îi întorceam privirea cu înțelegere și simpatie. Dar când Stalin spuse că armata bulgară era mai bună decât cea iugoslavă, Tito nu mai suportă și strigă că nu va trece mult și armata iugoslavă se va vindeca de slăbiciunile ei.

Se putea simți în relația dintre Stalin și Tito ceva special, o înțelegere tacită – de parcă cei doi ar fi avut un dinte unul împotriva celuilalt, dar fiecare avea propriile motive să țină ascunsă supărarea. Stalin era preocupat să nu-l insulte în vreun fel pe Tito personal, dar continua, deopotrivă, să facă insinuări mincinoase pe tema situației din Iugoslavia. Pe de altă parte, Tito îl trata pe Stalin respectuos, cam cum își tratează discipolul mentorul, dar se putea simți că are

resentimente, stârnite mai ales de afirmațiile lui Stalin despre Iugoslavia.

La un moment dat, Tito dezvălui că există noi fenomene în socialism și că se putea ajunge la socialism pe căi diferite de cele din trecut, ceea îi dădu ocazia lui Stalin să spună:

— Astăzi socialismul este posibil chiar sub monarhia engleză. Nu mai sunt necesare revoluții peste tot. Recent, o delegație a Partidului Laburist britanic a fost aici și am vorbit în special despre asta. Da, sunt multe lucruri noi. Da, socialismul este posibil chiar și sub un rege britanic.

După cum se știe, Stalin nu a susținut nicicând asemenea idei în public. Partidul Laburist a câștigat nu peste mult timp majoritatea în alegeri și a naționalizat peste douăzeci de procente din producția industrială. Oricum, Stalin nu a admis că aceste măsuri sunt socialiste și nici nu i-a considerat socialiști pe membrii Partidului Laburist. Cred în continuare că nu a făcut-o, în primul rând, din pricina diferențelor și certurilor cu guvernul laburist pe teme de politică externă.

În timpul discuției pe această temă, am intervenit și eu, spunând că în Iugoslavia guvernul era esențialmente de tip sovietic; Partidul Comunist deținea toate pozițiile cheie și nu exista niciun partid serios de opoziție. Dar Stalin nu a fost de acord cu asta:

— Nu, guvernul vostru nu este sovietic, aveți acolo ceva între Franța lui De Gaulle și Uniunea Sovietică.

Tito a remarcat că în Iugoslavia prindea formă ceva nou. Dar această discuție rămase fără final. În sinea mea, nu puteam fi de acord cu punctul de vedere al lui Stalin și nici nu consideram că viziunea mea diferă de a lui Tito.

Stalin ne-a spus ce credea el despre natura distinctă a războiului pe care-l purtam:

— Acest război nu se poartă ca războaiele trecutului; cine ocupă un teritoriu își impune, de asemenea, propriul sistem social. Toți își impun propriul sistem câtă vreme armata lor are puterea s-o facă. Nici nu poate fi altfel.

A subliniat, de asemenea, fără să intre în prea multe explicații, semnificația politicii sale panslaviste:

— Dacă slavii se unesc și sunt solidari, nimeni în viitor nu va putea mișca un deget. Nici măcar un deget! repetă el, secerând aerul cu un deget pentru a-și sublinia mai bine gândul.

Unul dintre noi spuse că se îndoia că germanii s-ar putea recupera în cincizeci de ani. Dar Stalin avea o altă opinie:

— Nu, își vor reveni, și asta foarte repede. Germania este o țară foarte dezvoltată, cu o clasă muncitoare și o intelectualitate tehnică foarte pricepută și numeroasă. Le dau doisprezece până la cincisprezece ani până când se vor pune pe picioare din nou. De aceea este importantă unitatea slavilor. Dar și făcând abstracție de germani,

dacă unitatea slavilor există, nimeni nu va îndrăzni să miște un deget.

La un moment dat, s-a ridicat, și-a tras pantalonii în sus de parcă s-ar fi pregătit să se ia la trântă sau să boxeze, apoi strigă emoționat:

— Războiul se va termina în scurtă vreme. Ne vom reveni cam în cincisprezece, poate în douăzeci de ani și apoi vom mai încerca o dată.

Era ceva îngrozitor în vorbele sale: încă mai era în desfășurare un îngrozitor război. Pe de altă parte, era ceva impresionant, de asemenea, în faptul că înțelesese pe ce cale s-o ia, caracterul viitorului inevitabil cu care se confruntau lumea în care trăia și mișcarea pe care o conducea.

Restul lucrurilor spuse în acea seară abia de merită amintite. S-a mâncat mult, s-a băut și mai mult și s-au rostit nenumărate toasturi fără sens.

Molotov și-a amintit cum l-a păcălit Stalin pe Churchill.

— Stalin a propus un toast în cinstea agenților secreți și Serviciului Secret, aluzie la greșelile făcute de Churchill la Gallipoli, în Primul Război Mondial, care s-au petrecut din cauza faptului că britanicii nu au avut suficiente informații.

Molotov a mai citat, nu fără oarecare voioșie, câteva mostre din bizarul umor al lui Churchill.

— Churchill declara la Moscova, după mai multe păhărele, că merita cea mai înaltă distincție și citarea pe

ordinea de zi a Armatei Roșii pentru că o învățase să lupte atât de bine grație intervenției de la Arhanghelsk¹.

După cum se putea observa, Churchill îi impresionase profund pe liderii sovietici, care-l considerau un profet și un „demnitar burghez” periculos – deși nu-l plăceau defel.

Pe drumul de întoarcere la vila sa, Tito, care nu putea rezista la cantități mari de băutură, spuse în mașină:

— Nu știi ce dracu' e în neregulă cu rușii ăștia de beau atâta – decadență totală!

Eu, desigur, eram de acord cu el și mă străduiam zadarnic, cine știe după câte tentative, să înțeleg de ce protipendada sovietică bea cu atâta disperare și hotărâre.

Întorcându-ne în oraș de la vila în care era cazat Tito, mi-am pus în ordine amintirile acelei nopți în care, de fapt, nu se întâmplase nimic semnificativ: nu existaseră puncte asupra cărora să nu ne punem de acord și, cu toate acestea, păream mai îndepărtați unii de alți ca niciodată. Toate conflictele fuseseră rezolvate din rațiuni politice, considerate fiind niște hopuri pe care e greu să le eviți în relațiile dintre state independente.

La finalul vizitei (după cina cu Stalin), am petrecut o seară la Dimitrov acasă. Pentru a ne oferi ceva deosebit, a invitat doi-trei actori sovietici să dea mici reprezentații.

¹ În timpul Războiului Civil din Rusia, Arhanghelskul a fost câțiva ani (1918-1920) controlat de albgardiști ajutați logistic și militar de forțele aliate conduse de armata britanică. Churchill a fost unul dintre cei mai fervenți militanți pentru intervenția străină în Rusia, spunând că bolșevismul „trebuie sugrumat în fașă” (n. trad.).

Desigur, am discutat despre viitoarea uniune dintre Bulgaria și Iugoslavia, însă discuția a durat puțin și s-a purtat în termeni generali. Una peste alta, a fost mai degrabă o întrevedere prietenească decât o întrunire politică.

Dimitrov era singur pe atunci, pentru că toți emigranții bulgari plecaseră înapoi în Bulgaria pe urmele Armatei Roșii. Se putea observa că Dimitrov era obosit și apatic și știam cu toții motivul, cel puțin în parte, deși nu se spusese nimic în acest sens. Cu toate că Bulgaria fusese eliberată, Stalin nu-i permitea lui Dimitrov să se întoarcă acasă, pretextând că încă nu era momentul oportun, pentru că statele occidentale vor considera revenirea sa ca un semn clar de instaurare a comunismului în Bulgaria – de parcă nu ar fi fost suficient de evident și fără asta. Făcând enigmatic cu ochiul, Stalin spunea:

— Pentru Dimitrov nu a sosit timpul să plece în Bulgaria, îi e suficient de bine unde stă acum.

Deși nu aveam niciun fel de dovadă, bănuiam pe atunci că Stalin împiedica plecarea lui Dimitrov, pentru a putea el să-și rezolve propriile afaceri în Bulgaria. Bănuielile noastre nu implicau hegemonia sovietică asupra Bulgariei, deși presimțeam că și despre asta ar putea fi vorba, credeam însă că totul provine din presupusele temeri ale lui Stalin că Dimitrov ar putea determina guvernul bulgar să ia măsuri de stânga prea devreme.

Dar chiar și asta era important și suficient, pentru început, fiindcă ridica o seamă întreagă de întrebări.

Stalin era un geniu, dar nici Dimitrov nu era un nimeni. Pe ce se baza Stalin când spunea că știe mai bine decât Dimitrov ce trebuie făcut în Bulgaria? Nu-l ținea cumva pe Dimitrov la Moscova împotriva propriei voințe pentru a-i submina reputația printre comuniștii bulgari și în rândul poporului bulgar? Și, în general, ce sens avea acest complicat joc pe seama reîntoarcerii sale, în care rușii nu dădeau socoteală nimănui, nici măcar lui Dimitrov?

Când e vorba de politică, mai mult ca în alte domenii, începutul a orice se găsește în indignarea morală și în îndoiala față de bunele intenții ale celorlalți.

Capitolul 6

Ne-am întors acasă prin Kiev și, la dorința noastră și a guvernului sovietic, am rămas două sau trei zile, să facem o vizită guvernului ucrainean.

Prim-secretar al Partidului Comunist ucrainean și premier al guvernului era N.S. Hrușciov, iar comisarul său pentru afaceri externe era Manuilski. Ei ne-au întâmpinat și cu ei ne-am petrecut cele trei zile.

Pe atunci, în 1945, războiul era încă în toi și ți se permitea să dai glas unor mici dorințe. Hrușciov și Manuilski și-au exprimat și ei una – ca Ucraina să poată stabili relații diplomatice cu „democrațiile populare”.

Oricum, nu a ieșit nimic din asta. În scurtă vreme, Stalin a întâmpinat rezistență chiar din partea „democrațiilor populare”, astfel că ar fi fost greu de conceput să încurajeze orice inițiativă de tipul independenței Ucrainei. Iar în ceea ce-l privește pe elocventul și veselul veteran Manuilski – un ministru fără minister –, mai târziu a ținut vreme de doi-trei ani discursuri la Națiunile Unite pentru ca într-o zi să dispară în masa anonimă de victime produse de nemulțumirea lui Stalin sau a altcuiva.

Destinul lui Hrușciiov a fost altul, dar pe atunci nimeni nu l-ar fi putut ghici. Chiar și atunci era în fruntea ierarhiei politice – și se afla acolo de prin 1939 –, deși nu era considerat într-atât de apropiat de Stalin pe cât erau Molotov, Malenkov sau chiar Kaganovici. În ierarhia la vârf sovietică era considerat un politician foarte inteligent, cu o mare capacitate în probleme economice și organizatorice, deși nu era apreciat ca scriitor sau orator. A ajuns la conducere în Ucraina după epurările de la mijlocul anilor 1930, dar nu am cunoștință – și nici nu am fost interesat – care a fost rolul lui în acestea. Dar se știa prea bine cum avansa cineva în Rusia lui Stalin: cu siguranță în virtutea hotărârii și priceperii dovedite în timpul campaniilor „anticulaci” și „antipartid”. Ceea ce trebuie să fi fost adevărat în special în Ucraina, unde „păcatelor mortale” pomenite mai sus li se adăuga și „naționalismul”.

Deși cunoscuse succesul pe când era încă relativ tânăr, nu era nimic surprinzător în cariera lui Hrușciiov ținând seama de condițiile din lumea sovietică: și-a croit drumul prin școli, politice și de alt gen, ca muncitor, apoi a urcat scara ierarhică a partidului grație devotamentului, vigilenței și inteligenței. Ca mulți lideri, aparținea noii generații staliniste postrevoluționare de reprezentanți oficiali ai Partidului Comunist și Uniunii Sovietice. Războiul l-a găsit în cea mai înaltă poziție din Ucraina. Pentru că Armata Roșie s-a retras din Ucraina în fața germanilor, i s-a dat o înaltă funcție militară, dar

nu cea mai mare – purta încă uniforma de general-locomotenent. S-a reîntors ca șef al partidului și al guvernului de la Kiev, după izgonirea germanilor.

Auzisem pe undeva că nu era ucrainean din naștere, ci rus. Deși nu s-a spus nimic în legătură cu asta, el însuși evita să pomenească acest subiect, pentru că ar fi fost stânjenitor ca nici măcar premierul guvernului Ucrainei să nu fie ucrainean! Era cu adevărat neobișnuit chiar și pentru noi, comuniștii, care eram gata să justificăm și să negăm orice ar fi putut arunca o umbră asupra imaginii noastre ideale despre noi înșine, ca printre ucraineni, o națiune la fel de numeroasă ca și francezii și, dintr-un punct de vedere, mai cultivată decât rușii, să nu se fi găsit nicio persoană capabilă să ajungă premier al guvernului.

Nu ne-au putut ascunde faptul că ucrainenii dezertaseră în masă din Armata Roșie pe măsură ce germanii avansau în regiunea lor. După izgonirea germanilor, circa două milioane și jumătate de ucraineni au fost înrolați în Armata Roșie. Deși încă aveau loc mici operații împotriva naționaliștilor ucraineni (una dintre victime fusese înzestratul general sovietic Vatutin¹), încă nu puteam accepta cu ușurință că situația în care se afla Ucraina era provocată în întregime de încăpățânații

¹ Nikolai Feodorovici Vatutin (1901-1944), comandant al Armatei Roșii pe Frontul de sud-vest. A fost prins în ambuscadă și ucis în februarie 1944 de insurgenții ucraineni din organizația naționalistă Bândera (n. trad.).

naționaliști burghezi ucraineni. Încă mai rămânea o întrebare fără răspuns: De unde provenea acest naționalism dacă popoarele din URSS erau cu adevărat egale?

Eram derutați și uluiți de evidenta rusificare a vieții publice. Se vorbea rusește în teatre și existau chiar și ziare în limba rusă.

Oricum, departe de intenția noastră să ne acuzăm gazda plină de solitudine, pe N.S. Hrușciov, de aceste lucruri sau de orice altceva, pentru că el, ca bun comunist, nu făcea decât să aplice ordinele partidului său, ale Comitetului Central leninist, ale conducătorului și învățătorului său, I. V. Stalin. Toți liderii sovietici se distinseseră prin simțul lor practic și prin onestitate, cel puțin în cercurile comuniste. N.S. Hrușciov se evidenția printre aceștia din ambele puncte de vedere.

Nici atunci, nici acum – după ce i-am citit cu atenție cuvântările de la congrese – nu am avut impresia că știința sa depășea limitele literaturii ruse clasice și a istoriei Rusiei, în vreme ce priceperea sa teoretică se ridica la nivelul unei școli județene de partid. Dincolo de cunoștințele superficiale căpătate pe la cursuri, mult mai importante erau cunoașterea dobândită ca autodidact, încercând constant să fie mai bun, și, chiar mai mult, experiența pe care a câștigat-o din intensele și complexe sale activități. Este imposibil să determini cantitatea și calitatea bagajului său de cunoștințe, câtă vreme cunoașterea unor fapte rare, pe de-o parte, și ignorarea unor adevăruri elementare, pe de alta, erau uimitoare în

egală măsură. Memoria sa este excelentă și se exprimă cu vioiciune și expresivitate.

Spre deosebire de alți lideri sovietici, era foarte vorbăreț și comunicativ, deși ca și ei, folosea cu încântare proverbe și cimilituri populare. Era un fel de modă pe atunci, dovadă a legăturilor cu poporul. El însă nu părea deloc artificial pentru că avea un comportament și o manieră de a vorbi de o simplitate naturală și neafectată. Avea, de asemenea, simțul umorului. Spre deosebire de umorul lui Stalin, care era predominant intelectual și ca atare cinic, umorul lui Hrușciov era tipic țărănesc, deseori aproape mitocănesc, dar era plin de viață și inepuizabil. Acum că a atins cele mai înalte țării ale puteri și întreaga lume îl urmărește, se poate spune că este atent cu imaginea sa și cu modul în care se exprimă, însă a rămas, practic, neschimbat. În spatele actualului șef de stat și de partid sovietic nu e dificil să descoperi omul provenit din rândul maselor populare. Totuși trebuie să adaug că are sentimentul inferiorității mai puțin ca oricare alt comunist autodidact sau învățăcel semieducat, ceea ce înseamnă că nu simte nevoia să-și ascundă ignoranța personală și slăbiciunea în spatele unei străluciri exterioare și al generalizărilor găunoase. Locurile comune, abundente în conversația lui, sunt expresia realei sale ignoranțe și a maximelor marxiste învățate papagalicește, dar chiar și pe acestea le enunță cu convingere și franchețe. Limba și modalitate prin care se exprimă pe sine se adresează unui cerc mai larg decât

cel căruia îi vorbea Stalin, cu toate că se adresează și el aceluiasi public din partid.

În uniforma lui de general, nu prea nouă și necălcată, era singurul lider sovietic care cerceta în detaliu viața de zi cu zi a activului comunist și a oamenilor obișnuți. Vreau să fiu bine înțeles: nu făcea asta din dorința de a schimba sistemul, ci pentru a întări și a îmbunătăți starea de fapt în interiorul sistemului actual. Investiga problemele, apoi le remedia, în vreme ce alții emiteau ordine din birou și primeau rapoarte.

Niciunul dintre liderii sovietici nu vizita colhozurile, cu excepția ocaziilor în care participau la cine știe ce festivitate sau paradă. Hrușciiov ne-a însoțit la un colhoz și, fără să aibă nici cea mai mică fărâmbă de îndoială în justetea sistemului în sine, nu doar că a ciocnit pahare uriașe de votcă cu țăranii din colhoz, dar a și inspectat răsadnițele, a aruncat o privire în cocina porcilor și a început să discute chestiuni practice. În timp ce ne întorceam la Kiev, el continua să revină la problema colhozurilor, discutând deschis deficiențele acestora.

Am putut observa extraordinarul său simț practic la scară mare într-o întrunire a responsabililor cu economia din guvernul ucrainean. Spre deosebire de miniștrii iugoslavi, comisarii ucraineni erau perfect familiarizați cu domeniul și, ceea ce era și mai important, evaluau realist posibilitățile.

Mai degrabă scund și masiv, dar energic și suplu, era colțuros și dintr-o bucată. Înghițea pe nemestecate

impresionante cantități de mâncare – dorind parcă să-și cruțe dinții de oțel. În vreme ce Stalin și anturajul său dădeau impresia că sunt gurmanzi, mi se părea că lui Hrușciiov îi era totuna ce mănâncă și că lucrul cel mai important era să-și umfle burta cu ceva, așa cum fac muncitorii cu cârca dacă, desigur, au cu ce. Meniul său era, de asemenea, opulent – impunător, dar impersonal. Hrușciiov nu era un gurmand, cu toate acestea el nu mânca mai puțin ca Stalin, iar la băut îl întrecea cu mult.

Avea o vitalitate deosebită și, ca toți oamenii practici, o mare capacitate de adaptare. Nu cred că-și bătea prea mult capul în legătură cu metodele pe care trebuie să le aplice câtă vreme dădeau rezultate practice. Dar ca toți ceilalți demagogi populari care ajung adesea să creadă în ceea ce spun, i s-ar fi părut ușor să abandoneze metodele care nu dădeau randament și să justifice prompt schimbarea făcând apel la rațiuni morale și la cele mai înalte idealuri. Îl place să spună un proverb: „În luptă nu te oprești să-ți alegi bâta”. Dar știe bine când să justifice bâta chiar și atunci când nu e nicio luptă. Tot ce am spus aici nu este defel ce s-ar putea spune azi despre Hrușciiov. Totuși mi-am expus părerea în legătură cu altă perioadă istorică și, de asemenea, pe parcurs, am spus și câteva din gândurile mele de astăzi.

Pe atunci nu mi s-a părut că Hrușciiov l-ar dezaproba pe Stalin sau pe Molotov. Mereu când venea vorba despre Stalin, vorbea despre el cu respect și scotea în evidență apropierea dintre ei. Și-a amintit cum, în ajunul

atacului german, Stalin i-a telefonat de la Moscova să-l avertizeze să stea cu ochii deschiși pentru că are informații că germanii ar putea începe operațiile în ziua următoare, pe 22 iunie. Prezintă doar un fapt, dar nu o fac pentru a combate acuzațiile lui Hrușciiov împotriva lui Stalin în legătură cu caracterul neașteptat al atacului german¹. „Caracterul neașteptat” a fost consecința erorilor de judecată politică ale lui Stalin.

Oricum, la Kiev se simțea o anumită prospețime grație nemărginitei energii și simțului practic al lui Hrușciiov, entuziasmului lui Manuilski, frumuseții orașului în sine, cu orizontul său fără obstacole și cu dealurile sale străjuiind râul larg și nămolos, care amintea de Belgrad. Deși Hrușciiov lăsa impresia de putere, încredere și realism, iar Kievul una de frumusețe lucidă și cultivată, Ucraina mi-a rămas asociată în minte cu pierderea personalității, cu dezgustul și deznădejdea.

Cu cât scobeam mai mult în realitatea sovietică, cu atât îndoielile mele se înmulțeau. Împăcarea acelei realități cu conștiința mea omenească devenea tot mai lipsită de speranțe.

¹ În Raportul secret prezentat la Congresul al XX-lea al PCUS (24, 25 februarie 1956), N.S. Hrușciiov l-a acuzat pe Stalin că știa de atacul iminent al germanilor, dar că a întârziat deliberat riposta, ceea ce a dus la mari pierderi umane și materiale din partea URSS (n. trad.).

Partea a treia
DEZAMĂGIRI

Capitolul 1

L-am întâlnit a treia oară pe Stalin pe la începutul lui 1948. Este cea mai semnificativă întâlnire pentru că a avut loc în zilele premergătoare rupturii dintre liderii sovietici și cei iugoslavi. A fost un moment precedat de evenimente și schimbări semnificative în legăturile dintre Belgrad și Moscova.

Relațiile dintre Uniunea Sovietică și Occident căpătaseră deja configurația din timpul Războiului Rece dintre cele două blocuri politice. Evenimentele-cheie care duseseră la această situație au fost, în opinia mea, respingerea Planului Marshall de către sovietici, războiul civil din Grecia și faptul că anumite partide comuniste au înființat Cominform – Biroul de informații al partidelor comuniste și muncitorești. Iugoslavia și Uniunea Sovietică erau singurele două state est-europene care se împotriveau Planului Marshall, cea dintâi în principal din cauza dogmatismului revoluționar și a doua de teamă că ajutorul economic american ar putea restrutura imperiul recent cucerit pe cale militară.

Ca delegat iugoslav la Conferința Partidului Comunist Francez care a avut loc la Strasbourg, mă găseam la Paris chiar atunci când Molotov avea convorbiri cu reprezentanții țărilor occidentale referitoare la Planul Marshall. Molotov m-a primit la Ambasada URSS. Ne-am înțeles să boicotăm Planul Marshall și, de asemenea, să criticăm Partidul Comunist Francez pentru așa-zisa lui „linie națională”. Molotov era interesat mai cu seamă de impresia pe care mi-o făcuse Congresul și a remarcat în legătură cu publicația *La Nouvelle Democratie* editată de Duclos și care își propunea să prezinte o viziune unitară a partidelor comuniste:

— Nu dorim așa ceva și nici nu este ceea ce ar trebui făcut!

Referitor la Planul Marshall, Molotov se întreba dacă nu ar trebui convocată o conferință la care să participe și țările estice, dar numai din rațiuni propagandistice, să profităm de publicitate și apoi să părăsim conferința când vine momentul. Nu m-a atras ideea, deși nu m-aș fi opus dacă rușii ar fi insistat: aceasta era poziția decisă de guvernul țării mele. Oricum, Biroul Politic de la Moscova i-a transmis lui Molotov că nu ar trebui să fie de acord nici măcar cu așa ceva.

De îndată ce m-am întors la Belgrad, am aflat că urma să fie organizată o conferință a țărilor est-europene la Moscova, pentru a adopta o poziție referitoare la Planul Marshall. Am fost delegat să reprezint Iugoslavia.

Adevărul obiectiv al conferinței era să supună presiunii comune Cehoslovacia al cărei guvern nu era împotriva participării la Planul Marshall. Avionul sovietic aștepta deja pe aeroportul din Blegrad, dar nu am zburat în ziua următoare pentru că am primit o telegramă de la Moscova în care se spunea că nu mai era necesară conferința întrucât guvernul cehoslovac renunțase la poziția inițială.

Aceeași înțelegere cu Uniunea Sovietică, deși din motive diferite de ale Moscovei, s-a manifestat și când a fost creat Cominformul. Ideea că era necesară crearea unei organizații care putea ușura coordonarea și schimbul de puncte de vedere între partidele comuniste fusese discutată încă din 1946; Stalin, Tito și Dimitrov vorbiseră despre ea în primăvara aceluia an. Oricum, punerea ei în practică a trebuit să aștepte din multe motive, în mare măsură, ca să fiu mai clar, pentru că liderii sovietici erau cei care urmau să stabilească momentul în care ideea s-a copt. S-a copt în toamna lui 1947, cel mai probabil pentru că Uniunea Sovietică a respins Planul Marshall și și-a intensificat dominația asupra Europei de Est.

La întrunirea pentru înființare – în vestul Poloniei, respectiv pe fostul teritoriu german – singurele două delegații care au susținut cu totul ideea Cominformului au fost cea iugoslavă și cea sovietică. Gomulka s-a opus, sprijinind prudent, dar fără echivoc „calea poloneză către socialism”.

În legătură cu asta, trebuie să menționez ca pe o curiozitate că Stalin a fost cel care a născocit numele oficiosului Cominform *Pentru o pace durabilă – Pentru o democrație populară*, gândindu-se că presa occidentală va trebui să repete sloganul de fiecare dată când va cita ceva din publicație. Dar așteptările lui Stalin nu s-au împlinit: din cauza lungimii și caracterului transparent al numelui, publicația era numită, parcă în dușmănie, „organul Cominformului”. Stalin a decis, de asemenea, și unde va fi sediul Cominformului. Delegații au căzut de acord că trebuie să fie în Praga. Reprezentantul cehilor, Slansky, a plecat în mare grabă la Praga chiar în acea seară pentru a se consulta cu Gottwald în legătură cu această decizie. Însă în acea noapte Jdanov și Malenkov au vorbit cu Stalin (chiar și în acea pensiune izolată, aflată departe de orice, aveau linie telefonică directă cu Moscova) și pentru că Gottwald nu prea voia să accepte, Stalin a dat ordin ca sediul să fie în Belgrad.

Această șmecherie caracteriza în profunzime și relațiile iugoslavo-sovietice: la suprafață o completă armonie politică și, în special, ideologică, dar în realitate ne despărteau practicile și modul în care judecam totul.

Când o delegație destul de mare de conducători iugoslavi – Tito, Raković, Kidrić, Nesković – a făcut un popas la Moscova, în primăvara lui 1946, din relațiile între cele două grupuri de conducere se putea deduce cu

mult mai mult decât o cordialitate de suprafață. Stalin l-a îmbrățișat pe Tito, s-a referit la rolul său de anvergură europeană și i-a bagatelizat cu bună știință pe bulgari și pe Dimitrov. Dar imediat după aceea au început să apară tensiunile și conflictele în legătură cu companiile mixte.

Fricțiunile subterane au continuat constant. Invizibile pentru lumea necomunistă, răbufneau în spatele ușilor închise ale adunărilor de partid, declanșate de recrutările făcute de agențiile de spionaj sovietice, care își băteau joc în mod special de aparatul de partid și de stat. Răbufneau, de asemenea, și în sfera ideologică, în special pentru că sovieticii ironizau în fel și chip revoluția iugoslavă. Era clar ca bună ziua că sovieticii înghițeau cu noduri faptul că iugoslavii îl puneau pe Tito lângă Stalin, fiind deranjați, în mod special, de asocierea independentă a Iugoslaviei cu alte țări est-europene și de creșterea prestigiului acestora printre ele.

În scurtă vreme, aceste fricțiuni au început să aibă impact asupra relațiilor economice, în special când iugoslavilor le-a devenit clar că, în afara legăturilor comerciale obișnuite, nu pot conta pe ajutorul sovietic pentru a-și duce la îndeplinire planul lor cincinal. Simțind această rezistență, Stalin a accentuat că nu e bine ca țările prietene și aliate să constituie companii mixte și a promis că îi va ajuta pe iugoslavi în cel mai scurt timp cât de mult poate; în același timp însă, reprezentanții sovietici care se ocupau de comerț exploatau din greu

avantajul obținut din relațiile tensionate între Iugoslavia și țările occidentale și din viziunea iugoslavă conform căreia URSS era un stat altruist și nehegemonic.

Cu excepția Albaniei, Iugoslavia a fost singura țară est-europeană care s-a eliberat singură de invazia nazistă și, în același timp, a declanșat o revoluție internă fără ajutorul decisiv al Armatei Roșii. A mers cel mai departe în efectuarea unei transformări sociale, fiind totodată situată, în perioada următoare, în cea mai expusă zonă a blocului sovietic. În Grecia începuse războiul civil¹. Iugoslavia a fost acuzată în ONU că se implica dând ajutor și incitând; în același timp, relațiile Iugoslaviei cu țările occidentale și în special cu Statele Unite ale Americii erau atât de încordate încât amenințau să se rupă în orice moment.

Când mă gândesc acum la acea perioadă, mi se pare că guvernul sovietic nu privea doar cu satisfacție la înrăutățirea relațiilor dintre Iugoslavia și Occident, ci tulbura și mai mult apele, având grijă, desigur, să nu treacă dincolo de limitele propriilor interese și posibilități. Molotov

¹ Confruntare (1946-1949) între guvernul grec, susținut de Marea Britanie și Statele Unite ale Americii, și Armata Democrată a Greciei (ADG), aripa militară a Partidului Comunist Grec, susținută de Iugoslavia. Conflict rezultat din creșterea tensiunilor între stânga și dreapta politică în lupta pentru putere după încheierea ocupației germano-italiene din al Doilea Război Mondial. După ce Tito a rupt relațiile cu URSS, a închis taberele ADG din Iugoslavia. Insurgenții ADG au fost înfrânți, iar războiul a lăsat pentru multă vreme Grecia în ruină (n. trad.).

aproape că l-a îmbrățișat pe Kardelj după doborârea a două avioane americane în Iugoslavia, deși l-a sfătuit, de asemenea, să nu-l mai doboare și pe al treilea. Guvernul sovietic nu a luat nicio măsură în legătură cu revolta din Grecia, lăsând, practic, Iugoslavia să primească singură bobârnacele în Națiunile Unite, nici nu a întreprins nimic pentru a ajunge la un armistițiu – a făcut-o doar când Stalin a considerat că este în propriul interes.

Astfel că și desemnarea Belgradului ca sediu al Cominformului era, la suprafață, recunoașterea revoluției iugoslave. În spatele aparențelor se afla intenția secretă a Uniunii Sovietice de a-i face pe liderii iugoslavi să adoarmă la sânul mulțumirii de sine, subordonând Iugoslavia unei presupuse solidarități internaționale comuniste – de fapt, hegemoniei statului sovietic sau, mai degrabă, foamei insașiabile a birocrăției politice sovietice.

Ar trebui să spun ceva despre atitudinea lui Stalin față de revoluție și implicit despre felul în care privea el revoluția iugoslavă. Pentru că Moscova s-a abținut mereu, în momente decisive, să ajute revoluțiile chineză, spaniolă și, din multe puncte de vedere, pe cea iugoslavă, opinia că, în general, Stalin se împotriva revoluțiilor era, nu fără motiv, foarte des invocată. Oricum, această supoziție nu este cu totul corectă. El se opunea doar condiționat, adică în măsura în care revoluția cu pricina depășea interesele statului sovietic. Crearea unor centre revoluționare în afara Moscovei, simțea el instinctiv, ar

fi putut pune în pericol supremația URSS la nivelul comunismului mondial și, desigur, asta se și întâmpla. De aceea, el ajuta revoluțiile doar până la un anumit punct – până acolo unde le putea controla –, dar era mereu gata să le lase să-și rupă picioarele când depășeau aceste limite. Și sunt convins că nici în zilele noastre politica guvernului sovietic nu a cunoscut vreo schimbare esențială în această privință.

Fiind un personaj care a subordonat toate activitățile din țară viziunilor și personalității sale, Stalin nu se putea purta altminteri pe plan extern. Identificând progresul și libertatea țării cu interesele și privilegiile unui partid politic, el nu putea acționa în domeniul afacerilor externe altfel decât ca un stăpân. Cum se întâmplă mereu, trebuie să-l judeci pe om după ce face, nu după ce zice. Stalin a devenit sclavul despotismului, al birocrăției, al limitării și al slugărnicii pe care le-a impus țării sale.

Este foarte adevărat că nimeni nu poate lua libertatea cuiva fără să și-o piardă pe a lui.

Capitolul 2

Plecarea la Moscova a fost determinată de divergențele dintre politica Iugoslaviei și cea a URSS față de Albania. La sfârșitul lunii decembrie 1947, am primit o telegramă de la Moscova în care Stalin cerea să vină cineva din Comitetul Central iugoslav – sugera doar numele meu – pentru a armoniza politicile celor două guverne în legătură cu Albania.

„Dizarmonia” se făcea simțită pe diferite căi, devenind și mai evidentă după sinuciderea lui Naku Spiru, membru al Comitetului Central albanez.

Între Iugoslavia și Albania se dezvoltaseră legături în toate domeniile. Iugoslavia trimisese în Albania tot soiul de experți și în număr tot mai mare. Trimiteam și alimente în Albania, deși era penurie și în Iugoslavia. Au fost create societăți comerciale comune. Ambele guverne erau de acord, în principiu, că Albania ar trebui să se unifice cu Iugoslavia, pentru a soluționa astfel problema minorității albaneze din Iugoslavia.

Condițiile propuse albanezilor de guvernul iugoslav erau de departe mai favorabile și mai drepte pentru

albanezi decât, dacă am face o comparație, cele pe care Uniunea Sovietică le oferise iugoslavilor. Aparent, totuși, problema nu stătea în gradul de dreptate, ci în însăși natura acestor relații. O parte a conducerii albaneze era profund și în secret împotriva apropierii de iugoslavi.

Naku Spiru – subțiratic, fragil, foarte sensibil și fin intelectual – conducea departamentul economic din guvernul albanez la acea vreme și a fost primul care s-a ridicat împotriva Iugoslaviei, cerând ca Albania să-și întărească independența. Punctul său de vedere a produs o reacție violentă nu doar în Iugoslavia, ci și în Comitetul Central albanez. Cel care-l combătea cu vehemență era Koçi Xoxe, ministrul albanez de interne, împușcat mai târziu sub acuzația că era proiugoslav. Muncitor provenind din sudul Albaniei și veteran revoluționar, Xoxe se bucura de reputația celui mai stabil om din partid, în ciuda faptului că Enver Hodja – indiscutabil, mai bine educat și cu o personalitate mult mai flexibilă – era prim-secretar al partidului și prim-ministru. Hodja, de asemenea, s-a alăturat celor care-l criticau pe Spiru, chiar dacă punctul său de vedere a rămas incert. Bietul Spiru, fiind izolat, acuzat de șovinism, și, probabil, pe punctul de a fi exclus din partid, și-a pus capăt zilelor. Moartea sa a declanșat ceea ce el nu și-ar fi imaginat nicicând – înrăutățirea relațiilor iugoslavo-albaneze.

Desigur, afacerea a fost ascunsă de ochii publici. Ulterior, după ce a rupt oficial legăturile cu Iugoslavia, în

1948, Enver Hodja l-a ridicat pe Spiru pe un pedestal, ca erou național. Dar, în cadrul întrunirilor la vârf, acest incident a făcut o impresie proastă, care nu a putut fi risipită invocând lașitatea lui Spiru, spiritul său mic-burghez și așa mai departe, acuze care abundă mereu în arsenalul de clișee comuniste.

Guvernul sovietic era extrem de bine informat nu doar despre cauza reală a morții lui Spiru, dar și despre toate activitățile iugoslave din Albania. Numărul oamenilor din Misiunea URSS la Tirana a crescut tot mai mult. La urma urmei, legăturile dintre cele trei guverne – sovietic, albanez și iugoslav – erau de așa natură că ultimele două nu-și ascundeau prea mult relația față de primul, deși ar trebui spus, pe de altă parte, că guvernul de la Belgrad nu se consulta cu sovieticii în legătură cu detaliile politicii iugoslave.

Reprezentanții sovietici se plângeau tot mai des de unele măsuri luate de iugoslavi în Albania, putându-se observa, pe de altă parte, o apropiere tot mai mare între grupurile care gravitau în jurul lui Hodja și misiunea sovietică. Când și când, se făcea auzită plângerea câte unui reprezentant sovietic: De ce organizau iugoslavii companii mixte cu albanezii dacă refuzaseră să pună pe picioare asemenea companii în propria țară cu URSS? De ce trimiteau instructori pentru armata albaneză când aveau ei înșiși instructori sovietici în propria armată? Cum puteau iugoslavii să furnizeze experți pentru

dezvoltarea economică a Albaniei când ei înșiși căutau experți în străinătate? Cum vine asta că, dintr-odată, Iugoslavia, ea însăși săracă și subdezvoltată, intenționează să ajute la dezvoltarea Albaniei?

Pe lângă aceste divergențe între guvernele sovietic și iugoslav, tendința Moscovei de a se substitui Iugoslaviei în Albania a devenit tot mai evidentă, ceea ce li se părea iugoslavilor extrem de nedrept, având în vedere faptul că nu URSS propusese unirea cu Albania, sovieticii neavând nici măcar graniță comună cu Albania. Întoarcerea liderilor albanezi către Uniunea Sovietică a devenit tot mai evidentă și și-a găsit o expresie și mai grăitoare în propaganda lor.

Invitația guvernului sovietic de a înlătura neînțelegerile în legătură cu Albania a fost acceptată din tot sufletul la Belgrad, deși mi-a rămas neclar până azi de ce Stalin a spus apăsător că vrea ca eu să fiu cel care vine la Moscova.

Mi se pare că două au fost motivele lui. I-am dat, probabil, impresia unui om sincer și candid. Cred că așa eram considerat și printre comuniștii iugoslavi. Eram, prin urmare, potrivit pentru o discuție fără ascunzișuri despre o problemă complicată și foarte delicată. Totuși, cred că el intenționa, de asemenea, să mă câștige de partea lui pentru a scinda și subordona Comitetul Central iugoslav. Îi avea, deja, pe Hebrang și Juković de partea lui. Însă Hebrang fusese exclus din Comitetul Central și

investigat în secret din cauza comportamentului inexplicabil pe care-l avusese în închisoare, în timpul războiului. Juković era o figură marcantă, dar chiar ca membru al Comitetului Central nu făcea parte din cercul interior care se formase în jurul lui Tito în timpul luptei pentru unitatea partidului și în focul revoluției.

În 1946, în timp ce vizita Moscova, Tito i-a spus lui Stalin că sufeream de dureri de cap, iar acesta mi-a transmis invitația să-i fac o vizită în Crimeea să mă odihnesc puțin. Nu am mers însă, în mare măsură pentru că Stalin nu și-a reînnoit invitația prin ambasadă, astfel că am considerat-o doar un gest politicos, făcut pur și simplu pentru că venise vorba despre mine.

Astfel că am plecat către Moscova – pe 8 ianuarie, dacă-mi amintesc bine, oricum sigur în jurul acestei date – cu sentimente amestecate: eram flatat că Stalin mă invitase pe mine anume, dar aveam, de asemenea, suspiciuni vagi, pe care nu le puteam spune cu glas tare, că nu era întâmplător și nici cu intenții prea curate față de Tito și Comitetul Central iugoslav.

La Belgrad, nu am primit ordine speciale și nici indicații, căci nici nu erau necesare, de vreme ce eram un membru al cercului interior al liderilor și *au courant*¹ cu relațiile albanezo-iugoslave. Poziția noastră fusese deja formulată, astfel că oficialitățile sovietice nu puteau pune bețe-n roate politicii deja anunțate de unificare

¹ La curent, în lb. franceză în original (n. trad.).

iugoslavo-albaneză prin acțiunile lor lipsite de tact sau adoptând o atitudine diferită.

Reprezentanții armatei iugoslave au profitat de această bună ocazie pentru a trimite cu mine propria delegație, care urma să facă solicitări pentru muniție și pentru dezvoltarea industriei de armament. Din delegația lor făceau parte șeful Statului-Major de atunci, Koca Popović, și responsabilul industriei iugoslave de armament, Mijalko Todorović. Svetozar Vukmanović-Tempo, pe atunci șeful conducerii politice a armatei, călătorea și el cu noi, pentru a afla mai multe despre experiența Armatei Roșii în acel domeniu.

Am mers cu trenul la Moscova, cu multă bună dispoziție și cu și mai multă bună-credință. Și, de asemenea, considerând că iugoslavii trebuie să-și rezolve problemele după cum socotesc mai bine și, în mare măsură, cu propriile resurse.

Capitolul 3

Acest punct de vedere a ieșit la lumină înainte de vreme, în timpul unei cine la Ambasada Iugoslavă din București la care participau Ana Pauker, ministrul român de externe, și câțiva alți reprezentanți oficiali români.

Toți iugoslavii, mai puțin ambasadorul Golubović, care a emigrat mai târziu, fiind apropiat al Moscovei, au spus mai mult sau mai puțin voalat că Uniunea Sovietică nu poate fi un model absolut pentru „construirea socialismului”, pentru că situația s-a schimbat, iar condițiile și circumstanțele diferă de la o țară la alta în Europa de Est. Am observat că Ana Pauker tăcea prudentă sau aproba pe ici, pe colo, fără tragere de inimă, și încerca să evite o discuție pe o asemenea temă delicată. Unul dintre români – cred că era Bodnăraș – se opunea punctului nostru de vedere, iar altul – i-am uitat, din nefericire, numele – ne aproba pe un ton prietenesc. Conversația mi s-a părut jenantă, pentru că eram convins că aceste cuvinte vor ajunge la urechile rușilor și că nu le vor putea considera altfel decât „antisovietice” – termen sinonim cu toate relele de pe fața pământului. Pe de altă

parte, nici nu mai puteam da înapoi. Astfel că am încercat să-mi nuanțez aceste idei, accentuând asupra meritelor URSS și asupra semnificației teoretice a experienței sovietice. Dar toate aceste strădanii erau aproape inutile, pentru că eu însumi insistasem asupra faptului că toți ar trebui să-și croiască drumul conform propriilor circumstanțe concrete.

Deși eram doar în trecere prin România, am găsit motive pentru criticile noastre pretutindeni. În primul rând, în privința relațiilor dintre Uniunea Sovietică și alte țări est-europene: aceste țări erau practic încă sub ocupație, iar bogăția lor era sustrasă pe diferite căi, cel mai frecvent prin companii mixte în care rușii abia de investeau altceva decât capital german, pe care ei îl declaraseră, pur și simplu, pradă de război. Comerțul cu aceste țări nu se conducea după regulile din restul lumii, ci urma proceduri speciale, conform cărora guvernul sovietic cumpăra la prețuri mici și revindea la prețuri mai mari decât cele mondiale. Numai Iugoslavia era o excepție. Știam toate acestea. Iar spectacolul mizeriei și observarea neputinței și a slugărniceii autorităților române nu puteau face decât să ne crească indignarea.

Am fost uluiți de atitudinea arogantă a reprezentanților sovietici. Mi-am amintit ce oripilați am fost la vorbele comandantului sovietic din Iași:

— Of, mizerabilul ăsta de Iași! Și mămăligarii (*mama-lijniki*) ăștia de români!

A repetat, de asemenea, vorba de duh a lui Ilia Ehrenburg și a lui Vișinski, referitoare la corupția și hoția din România:

— Țștia nu aparțin unei națiuni, ci unei profesii!

În special în acea iarnă blândă, Iașul era o întinsă mlaștină urbană balcanică ale cărei frumuseți – dealurile, grădinile și terasele – nu puteau fi descoperite decât de un ochi experimentat. Pe de altă parte, știam că nici orașele sovietice nu erau mai răsărite, dacă nu cumva aratau chiar mai rău. Această atitudine de „rasă superioară” și pretenția de mare putere ne-au supărat cel mai mult. Amabila și profund respectuoasa atitudine a rușilor față de noi nu doar că accentua și mai mult umilința suportată de români, dar ne făcea să fim și mai mândri de independența noastră și de libertatea noastră de a gândi.

Acceptasem deja ca pe un fapt de viață că astfel de relații și comportament față de români „erau posibile chiar și în socialism” pentru că „așa sunt rușii” – înapoiați, izolați de multă vreme de restul lumii și nesimțitori la tradițiile lor revoluționare.

Ne-am plictisit în Iași câteva ore, până când a sosit trenul sovietic cu vagonul guvernului sovietic, însoțit, pentru mai multă siguranță, de inevitabilul căpitan Kozovki, pentru care iugoslavii continuau să fie specialitatea sa în cadrul Securității statului sovietic. De astă dată era mai puțin expansiv și zâmbăreț, probabil doar pentru că avea de-a face acum cu miniștri și generali. Se strecurase un intangibil, indefinibil și

glacial aer oficial în relațiile dintre noi și „tovarășii noștri” sovietici.

Comentariile noastre sarcastice nu scutiră nici măcar vagonul de tren în care călătoream și care nici nu merita altceva, în ciuda banchetelor confortabile, mâncării excelente și serviciului de bună calitate. Găseam comice uriașele mânere de aramă, ornamentația încărcată și învechită din jur, ca și tronul de la toaletă, atât de măreț că ni se bălângăneau picioarele în aer. Erau toate acestea necesare? Trebuie oare un mare stat și o putere suverană să se fâlească atât? Și lucrul cel mai grotesc din acel vagon, cu toată pompa lui păstrată din vremuri țariste, era că într-o cușcă din cabina sa conductorul ținea o găină ouătoare. Prost plătit și sărăcăcios îmbrăcat, acesta s-a scuzat:

— Ce să facem, tovarăși? Un om al muncii trebuie să se descurce cum poate. Am o familie mare, iar viața este foarte grea.

Deși nici rețeaua de căile ferate din Iugoslavia nu prea se putea lăuda cu punctualitatea, aici nimeni nu-și ieșea din fire în cazul unei întârzieri de câteva ore. „O să ajungem”, ți-ar fi replicat vreunul dintre controlori. Rusia părea să confirme statornicia sufletului său uman și național: toate calitățile sale esențiale se împotriveau ritmului impus de industrializare și de omnipotența administrației.

Ucraina și Rusia, îngropate în zăpadă până la streșini, purtau încă rănile devastării și ororilor războiului – gări și cazărmi distruse de incendii și imaginea femeilor

trăind cu o cană de apă fiartă (*kipiatok*) și o bucată de pâine de secară, înfășurate în broboade, curățând șinele de cale ferată.

Și de astă dată Kievul ne-a lăsat impresia de frumusețe și curățenie, cultură și un sentiment de stil și bun-gust, în ciuda sărăciei și izolării. Pentru că era noapte, Niprul nu se vedea și câmpiile se contopeau cu cerul. Chiar și așa, amintea de Belgrad – un Belgrad din viitor, cu un milion de locuitori, construit cu sârguință și armonie. Am oprit doar puțin în Kiev pentru a schimba trenul către Moscova. Nu ne-a întâmpinat niciun reprezentant oficial ucrâinean. În scurtă vreme, eram din nou pe drum, prin noaptea albă de zăpadă și întunecată de durere. Singur vagonul nostru scânteia de luciul confortului și al abundenței în pustiul și sărăcia aceea fără margini.

Capitolul 4

Abia sosiți de câteva ore la Moscova, purtam o conversație cordială cu ambasadorul iugoslav, Vladimir Popović, când telefonul de pe biroul său sună. Ministrul sovietic al afacerilor externe se interesa dacă eram obosit, pentru că Stalin voia să mă vadă imediat, chiar în acea seară. Asemenea grabă era neobișnuită la Moscova, unde comuniștii străini așteptau mereu îndelung, iar printre ei circula o vorbă: E ușor să ajungi la Moscova, dar e greu să pleci de-acolo. Ca să fiu sigur, chiar dacă eram obosit, am acceptat invitația lui Stalin cu multă plăcere. Toți din delegație m-au privit cu entuziasm, deși nu și fără invidie, iar Koca Popović și Todorović îmi tot aminteau să nu uit de ce veniseră și ei, chiar dacă profitasem de călătoria noastră pentru a mă familiariza în detaliu cu cererile lor.

Bucuria produsă de iminenta întâlnire cu Stalin era cumpătată și cam amestecată tocmai din cauza grabei cu care fusese solicitată. Această indispoziție nu m-a părăsit întreaga noapte petrecută cu el și cu alți lideri sovietici.

Ca de obicei, pe la ora nouă în seara aceea m-au dus la Kremlin, în biroul lui Stalin. Acolo erau deja Stalin, Molotov și Jdanov. Ultimul, după cum știam, era însărcinat în cadrul Politburo să întrețină relațiile cu partidele străine.

După obișnuitele saluturi, Stalin a trecut de îndată la afaceri:

— Așa deci, membrii Comitetului Central din Albania se omoară pentru voi. Țsta e un lucru supărător, foarte supărător.

Am început să-i explic: Naku Spiru era împotriva unirii Albaniei cu Iugoslavia, se izolase el însuși în propriul Comitet Central. Nici nu terminasem explicația când, spre surprinderea mea, Stalin spuse:

— Nu avem niciun interes special în Albania. Suntem de acord ca Iugoslavia să înghiță Albania...

Spunând vorbele astea, strânse degetele mâinii drepte și, ducându-le la gură, făcu o mișcare ca și cum le-ar fi înghițit.

Am fost uluit, aproape amuțit de felul lui Stalin de a se exprima și de înghițitul degetelor, însă nu știu dacă se vedea pe chipul meu, pentru că am încercat să fac o glumă în legătură cu asta și să consider toate acestea expresia obișnuitei maniere aspre și pitorești a lui Stalin. Am reluat explicația:

— Fără îndoială, nu se pune problema să-i înghițim, ci să ne unificăm!

La care Molotov interveni și el:

— Păi asta înseamnă să-i înghițiți!

Iar Stalin adăugă, făcând din nou gestul:

— Da, da. Înghițitură! Dar suntem de acord cu voi: ar trebui să înghițiți Albania – cu cât mai repede, cu atât mai bine.

În ciuda acestui fel de a se exprima, întreaga atmosferă era cordială și mai mult decât prietenească. Chiar și Molotov a dat dovadă de o prietenie comică aproape, care cu greu îl caracteriza, când a vorbit despre înghițitul Albaniei.

Am tratat chestiunea bunelor relații (*rapprochement*) și a unificării cu Albania din rațiuni sincere și, desigur, revoluționare. Consideram, ca mulți alții, că unificarea – făcută cu aprobarea voluntară și de bună-credință a liderilor albanezi – nu va fi doar utilă atât Iugoslaviei, cât și Albaniei, dar va pune capăt, de asemenea, în cele din urmă, intoleranței și conflictului tradițional dintre sârbi și albanezi. În viziunea mea, importanța unificării stătea anume în faptul că făcea posibilă contopirea considerabilei și compactei noastre minorități albaneze cu Albania ca republică separată în cadrul Federației iugoslavo-albaneze. Orice altă soluție pentru problema minorității naționale albaneze mi se părea imposibil de pus în practică, de vreme ce simplul transfer de teritorii iugoslave locuite de albanezi ar fi întâmpinat o rezistență incontrolabilă chiar în rândurile Partidului Comunist din Iugoslavia.

Am o înclinație cu totul specială pentru Albania și albanezi care nu face decât să întărească și mai mult idealismul motivelor mele: albanezii, în special cei din nord, sunt, prin mentalitate și fel de viață, asemănători cu muntenegrenii din care mă trag, iar vitalitatea și hotărârea lor de a-și menține independența nu au egal în istoria omenirii.

Deși nici nu-mi dădea prin cap să am o viziune diferită față de cea a liderilor țării mele și să o accept pe cea a lui Stalin, totuși exclamațiile lui Stalin m-au făcut să mă confrunt cu două gânduri. Primul era bănuiala că ceva nu era în regulă cu politica Iugoslaviei față de Albania, iar celălalt era că Uniunea Sovietică se unise cu țările baltice înghițindu-le. Fără doar și poate, remarca lui Molotov a fost cea care mi-a adus aminte de asta.

Ambele gânduri se contopeau într-unul – care-mi dădea o senzație de insatisfacție.

Gândul că ar putea fi ceva nedeslușit și contradictoriu în legătură cu politica dusă de Iugoslavia față de Albania nu m-a făcut, totuși, să accept că această politică era una de „înghițire” a albanezilor. Totuși, mi-a dat prin cap că această politică nu este pe placul și nu corespunde dorințelor comuniștilor albanezi care, pentru mine, în calitate de comunist, se identificau cu aspirațiile poporului albanez. De ce se sinucisese Spiru? El nu era „mic-burghez” și nici „umflat de naționalism” pe cât era de comunist și marxist. Și dacă albanezii doreau, așa

cum am vrut și noi în relația Uniunea Sovietică, să aibă statul lor separat? Dacă unificarea ar fi făcută în ciuda voinței albanezilor și profitând de izolarea și sărăcia lor, nu ar duce asta la conflicte și dificultăți ireconciliabile? Unici din punct de vedere etnic și cu o identitate străveche, albanezii erau o națiune tânără și, așadar, plină de o irepresibilă și neîmplinită conștiință națională. Nu ar vedea cumva în unificare o pierdere a independenței, un refuz al individualității lor?

În ceea ce privește celălalt gând – acela că URSS înghițise statele baltice – l-am legat de primul, repetând parcă pentru a mă convinge pe mine însumi: Noi, iugoslavii, nu dorim și nu îndrăznim să mergem pe acest drum în unificarea cu Albania și nici nu există vreun pericol imediat ca vreo putere imperialistă, cum ar fi Germania, să facă presiuni asupra Albaniei pentru a o folosi ca bază pentru atacarea Iugoslaviei.

Dar Stalin mă aduse cu picioarele pe pământ:

— Și ce crezi de Hodja, ce-i poate pielea în opinia dumatile?

Am evitat un răspuns clar și direct, însă Stalin a exprimat exact aceeași opinie despre Hodja cu aceea la care ajunseseră liderii iugoslavi:

— Este un mic-burghez, predispus la naționalism? Da, așa credem și noi. Nu cumva cel mai influent om de pe acolo este Xoxe?

I-am dat dreptate la a doua întrebare.

Stalin puse capăt discuției despre Albania care abia durase zece minute:

— Nu sunt diferențe între noi. Scrie-i dumneata personal lui Tito o telegramă despre asta în numele guvernului sovietic și adu-mi-o s-o văd mâine dimineată.

De teamă că n-am înțeles, l-am rugat să repete și el mi-a spus că trebuia să scriu o telegramă către guvernul iugoslav în numele celui sovietic.

Pe atunci am considerat că îmi acordă o încredere specială și că este cea mai înaltă expresie a acordului pentru politica Iugoslaviei față de Albania. Oricum, în timp ce redactam telegrama a doua zi, mi-a trecut prin cap că s-ar putea ca aceasta să fie folosită într-o bună zi împotriva guvernului țării mele, astfel că am formulat-o cu atenție și foarte lapidar, ceva de genul: „Djilas a sosit la Moscova ieri și, la o întâlnire pe care am avut-o cu el în aceeași zi, a fost exprimat acordul deplin dintre guvernul sovietic și Iugoslavia referitor la problema Albaniei”. Telegrama nu a fost expediată niciodată către guvernul iugoslav și nici nu a fost folosită vreodată în conflictele de mai târziu dintre Moscova și Belgrad.

Nici restul conversației nu a mai durat mult și s-a învârtit într-o doară în jurul unor probleme banale, cum ar fi amplasarea Cominformului la Belgrad, oficiosul acestuia, sănătatea lui Tito și altele asemenea.

Oricum, am prins momentul și am ridicat problema aprovizionării armatei iugoslave și a industriei noastre

de război. Am accentuat asupra faptului că nu de puține ori am avut dificultăți cu reprezentanții sovietici; aceștia refuzau să ne dea una sau alta, invocând ca scuză „secretele militare”. Stalin sări în picioare strigând:

— Nu avem niciun secret militar față de voi. Sunteți o țară socialistă prietenă, cu siguranță, nu avem niciun secret față de voi.

Se duse la biroul său, îl sună pe Bulganin la telefon și-i dădu un ordin scurt:

— Iugoslavii sunt aici, delegația iugoslavă – trebuie să-i primești imediat.

Întreaga întrevedere de la Kremlin a durat circa o jumătate de oră și apoi am plecat la vila lui Stalin să cinăm.

Capitolul 5

Ne-am instalat în limuzina lui Stalin, care mi se păru că este aceeași în care călătorisem în 1945, alături de Molotov. Jdanov stătea în spate, la dreapta mea, în vreme ce Stalin și Molotov stăteau în fața noastră, pe bancheta pliantă. În timpul acestei călătorii, Stalin aprinse o luminică de pe panoul de dinaintea lui sub care atârna un ceas de buzunar – era aproape zece – și am văzut chiar în fața mea spinarea cocoșată și ceafa lui cenușie, cu pielea ridată atârând deasupra gulerului țeapăn al uniformei de mareșal. Am gândit: Iată unul dintre cei mai puternici oameni de azi, alături de asociații săi, ce catastrofă extraordinară ar fi dacă ne-ar lovi o bombă și ne-ar împrăștia fărâme în toate părțile! Dar a fost un gând trecător, urât și atât de neașteptat încât chiar și mie mi se păru îngrozitor. Cu o satisfacție amară, am văzut un bătrân mic de statură – „tătuca Stalin”, care întreaga viață urmărise, și urmărea și acum, succesul și fericirea întregii suflări comuniste.

În vreme ce-i aşteptam şi pe ceilalţi să ni se alăture, Stalin, Jdanov şi cu mine ne-am oprit în holul de la intrarea vilei, în faţa planiglobului. Am privit linia albastră care încercuia Stalingradul – Stalin îmi urmări din nou privirea şi nu am putut să nu observ că felul în care scrutam harta îl încânta. Jdanov observă şi el schimbul nostru de priviri şi remarcă:

— Începutul bătăliei pentru Stalingrad.

Dar Stalin nu replică nimic la această observaţie.

Dacă-mi amintesc bine, Stalin începuse să se uite după Königsberg – care urma să fie redenumit Kaliningrad – şi în felul acesta am identificat şi locuri din jurul Leningradului care încă purtau nume nemţeşti de pe vremea Ecaterinei cea Mare. Acestea îi atraseră atenţia lui Stalin, care se întoarse către Jdanov şi-i ordonă scurt:

— Schimbaţi denumirile, nu are niciun sens ca locurile alea să poarte şi acum nume germane! Jdanov scoase o agendă şi-şi notă ordinul lui Stalin cu un capăt de creion cât degetul mic.

Acestea fiind zise, eu şi Molotov am mers la toaletă, care era situată la subsolul vilei. Acolo se aflau câteva cabine şi nişte pisoare. Molotov începu să-şi desfacă nasturii de la pantaloni încă dinainte de a ajunge acolo, comentând:

— Noi spunem că asta este descărcarea dinainte de încărcare.

De la stânga la dreapta: Viaceslav Mihailovici Molotov, Mihail Ivanovici Kalinin și Iosif Vissarionovici Stalin la a 16-a Conferință a Partidului Comunist (bolșevic), Moscova, ianuarie 1929.

Iosif Vissarionovici Stalin
și scriitorul Maxim Gorki
în 1931.

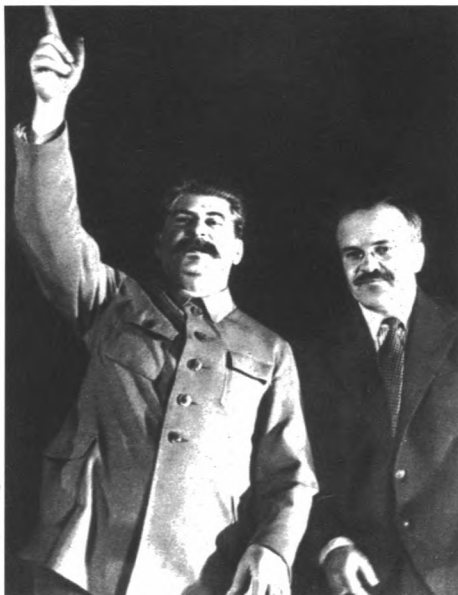

Un grup de lideri comuniști, în frunte cu Stalin, se îndreaptă spre Piața Roșie pentru a participa la o paradă a sportivilor, Moscova, 24 iulie 1936.

De la stânga la dreapta: Nikolai Ivanovici Ejov (șeful NKVD), Gheorghi Dimitrov (în rândul al treilea), L.M. Kaganovici, Iosif Vissarionovici Stalin, M.I. Kalinin, Anastas Ivanovici Mikoian, Kliment Efremovici Voroșilov, Andrei Andreievici Andreev, V.M. Molotov.

Iosif Vissarionovici Stalin și Kliment Efremovici Voroșilov în 1935.

Iosif Vissarionovici Stalin
și Viaceslav Mihailovici
Molotov,
1 septembrie 1936.

Iosif Vissarionovici Stalin în 1936,
alături de Gheorghi Dimitrov,
secretar-general al Comintern de
la înființarea până la dizolvarea
acestei organizații (1934-1943).

Nikita Sergheievici
Hrușciiov și Iosif
Vissarionovici Stalin
alături de un grup de
pionieri în anul 1937.

V.M. Molotov semnează
Pactul de neagresiune între
Germania și URSS
(Pactul Ribbentrop-Molotov),
23 august 1939.

De la stânga la dreapta: Andrei Jdanov, Kliment Efremovici Vorosilov, Iosif Vissarionovici Stalin și liderul comunist finlandez Otto Wille Kuusinen (în picioare), alături de Viaceslav Molotov (așezat), la semnarea Tratatului cu efemera Republică Democrată Finlandeză, Terijoki, 1939.

De la stânga la dreapta, în prim-plan: V.M. Molotov, I.V. Stalin, K.E. Vorosilov, alături de alți lideri sovietici, la Moscova, 1 Mai 1941.

Milovan Djilas (al doilea de la dreapta la stânga), unul dintre liderii partizanilor care au luptat împotriva ocupanților germani, alături de câțiva tovarăși de arme iugoslavi, în septembrie 1942.

Mareșalul Tito, alături de Edvard Kardejl, Sulejman Filipović (în prim-plan, de la dreapta la stânga) și alți partizani în Iugoslavia, mai 1944.

I.V. Stalin și V.M. Molotov la Ialta, februarie 1945.

© Getty Images

În prim-plan, de la stânga la dreapta: Mao Zedong, I.V. Stalin și N. Hrușciiov (în spate: M.A. Suslov, N.A. Bulganin, A.M. Vasilievski), la Teatrul Balșoi din Moscova cu prilejul aniversării împlinirii a 70 de ani de către I.V. Stalin, 21 decembrie 1949.

Tito (așezat), I.V. Stalin și V.M. Molotov (în picioare) la ceremonia de semnare a Tratatului de prietenie între Iugoslavia și URSS, aprilie 1945.

Funeraliile lui Mihail Ivanovici Kalinin, iunie 1946. De la stânga la dreapta, în prim-plan, printre cei care poartă sicriul: G.M. Malenkov, L.P. Beria, V.M. Molotov și I.V. Stalin.

La care eu, rezident de lungă durată prin pușcării, unde ești forțat să te vindeci de orice urmă de decență, m-am simțit rușinat de prezența lui Molotov, un bărbat mai în vârstă, am intrat într-o cabină și am închis ușa.

După aceea am plecat amândoi către sufragerie, unde se aflau deja Stalin, Malenkov, Beria, Jdanov și Voznesenski. Ultimii doi sunt personaje noi în aceste pagini.

Jdanov era și el mai degrabă scund, cu o mustață castanie bine scurtată, cu frunte mare, nas ascuțit și cu o față de o roșeață nesănătoasă. Era un tip educat și era considerat de membrii Politburo drept un intelectual de ținută. În ciuda mărginirii și dogmatismului său bine-cunoscut, aș spune că bagajul său de cunoștințe nu era de lepădat. Deși știa câte puțin din toate, chiar și din muzică, n-aș spune că era vreun domeniu pe care să-l cunoască în profunzime – un intelectual tipic care se familiarizase și aflate câte ceva despre alte domenii prin intermediul literaturii marxiste. Era, de asemenea, cinic, într-un mod intelectual, dar în sensul cel mai neplăcut al cuvântului pentru că în spatele intelectualismului putea fi sesizat fără greș potentatul „generos” față de oamenii de spirit și condei.

Era perioada „decretelor” – deciziile Comitetului Central sovietic referitoare la literatură și la alte ramuri artistice prin care au fost atacate violent chiar și acele libertăți minimale presupuse de subiect și formă care mai supraviețuiseră (sau scăpaseră de) controlului birocratic

al partidului în timpul războiului. Îmi aduc aminte că, în acea seară, Jdanov povestea ca pe o glumă cum fusese interpretată la Leningrad critica sa la adresa scriitorului satiric Zoșcenko¹: i-au confiscat, pur și simplu, lui Zoșcenko cartelele cu care își putea lua rația și nu i le-au mai dat înapoi decât după ce Moscova a intervenit, generoasă.

Voznesenski, președintele Comisiei pentru planificare din URSS, avea puțin peste patruzeci de ani – era un rus cum scrie la carte, blond și cu pomeții proeminenți, cu o frunte mai degrabă înaltă și cu păr creț. Dădea impresia că este un om ordonat, cult și, mai presus de toate, retras, care vorbea puțin, mereu cu un mic zâmbet pe buze fericit. Îi citisem înainte cartea despre economia sovietică în timpul războiului și-mi lăsase impresia că autorul era un om conștiincios și profund. Mai târziu, cartea a fost criticată în URSS, iar Voznesenski a fost lichidat din motive care au rămas ascunse până în ziua de azi.

Îl cunoșteam bine pe fratele mai mare al lui Voznesenski, un profesor universitar care fusese numit recent ministru al educației în RSFS Rusă. Avusesem câteva discuții extrem de interesante cu Voznesenski cel mare în timpul Congresului Panslavist de la Belgrad, în iarna

¹ Mihail Zoșcenko (1895-1958). După ce a fost denunțat de decretul lui Jdanov (1946), a trăit în sărăcie. A început să primească o pensie cu doar câteva luni înainte de moarte (n. trad.).

lui 1946. Ne înțeleseserăm nu doar în privința limitelor și prejudecăților teoriilor foarte răspândite al „socialismului realist”, dar și referitor la apariția unor noi fenomene în socialism (adică în comunism) odată cu apariția noilor țări comuniste și cu schimbările capitalismului care nu fuseseră analizate încă teoretic. Se prea poate ca această minunată minte contemplativă să fi fost și ea decapitată în perioada acelor absurde epurări.

La începutul ospățului, cineva – mi se pare că Stalin însuși – a propus ca fiecare să-și dea cu presupusul câte grade sub zero erau și să fie pedepsit să bea tot atâtea pahare câte grade greșea. Din fericire, pe când mă afluam la hotel, mă uitasem la termometru, așa că am adăugat cât ar fi trebuit să scadă peste noapte, astfel că nu am greșit decât cu un grad. Îmi aduc aminte că Beria a greșit cu trei, spunând că o făcuse intenționat ca să poată bea mai multe pahare de votcă.

Un asemenea preludiv la cină făcu să-mi treacă prin minte un gând eretic: acești oameni captivi care făceau parte dintr-un cerc exclusivist erau capabili să inventeze cele mai lipsite de sens motive pentru a bea votcă – să aprecieze lungimea camerei sau a mesei la care mâncau în centimetri. Și cine știe, poate că asta și făceau! Oricum, această distribuire a numărului de pahare de votcă în funcție de aproximarea temperaturii îmi atrase atenția dintr-odată asupra limitării, găunoșeniei și stupidității vieții acestor lideri care trăiau adunați sub aripa

ramolitului lor șef chiar dacă jucau un rol atât de important pentru specia omenească. Îmi amintesc că și țarul Petru cel Mare organiza dineuri de acest fel cu aghiotanții săi, la care se îmbuibau și beau până cădeau sub masă, decizând, în același timp, soarta Rusiei și a poporului rus.

Senzația de goliciune inspirată de acest fel de viață nu mă părăsi, ci continuă să mă stăpânească de-a lungul întregii chermize, deși am încercat s-o înlătur. Era o senzație întărită, în special, de vârsta lui Stalin, de vizibilele semne de senilitate pe care le dădea acesta. Niciun elan de respect și dragoste pentru persoana lui, pe care mă încăpățânam să le nutresc în sinea mea, nu putea să-mi înlătore din minte această revelație.

Era ceva deopotrivă tragic și hidos în senilitatea lui. Tragicul era invizibil – erau frânturi de gând că declinul este inevitabil, chiar și în cazul unei personalități atât de mari. Urâtenia continua să se adune tot timpul. Deși îi plăcuse mereu să mănânce bine, Stalin dădea acum dovadă de lăcomie, de parcă se temea că nu-i va mai rămâne o porție suficient de mare din felul lui preferat de mâncare. Pe de altă parte, bea mai puțin și tot mai prudent, măsurându-și parcă fiecare strop, pentru a evita efectele neplăcute.

Intelectul era într-un declin și mai ușor observabil. Îi plăcea să-și amintească incidente din tinerețea lui – exilul în Siberia, copilăria în Caucaz – și compara toate

lucrurile întâmplate recent cu acelea petrecute cândva: „Da, îmi aduc aminte că același lucru...”

Era de neînțeles cum de se schimbase atât de mult în doi sau trei ani. Când îl văzusem ultima dată, în 1945, era încă plin de viață, ager la minte și cu un ascuțit simț al umorului. Dar acea întâlnire avusese loc în timpul războiului, când Stalin își consuma ultimele rezerve și-și atinsese limitele, după cum se pare. Acum râdea la prostii și glume deșucheate. La un moment dat, nu doar că nu s-a prins de poanta politică a unui banc pe care i-l spuneam, în care el îi păcălea pe Churchill și Roosevelt, dar am avut impresia că s-a și simțit ofensat, așa cum se supără bătrânii. Am simțit uimirea jenată a celor din jur.

Dintr-un singur punct de vedere era încă Stalin de dinainte: încăpățânat, tăios, suspicios când cineva nu era de acord cu el. I-a retezat-o chiar și lui Molotov și se putea simți tensiunea dintre ei. Îi făceau curte cu toții, evitând să emită vreo opinie înainte ca el s-o facă și apoi grăbindu-se să-l aprobe.

Ca de obicei, săreau de la un subiect la altul – și a trebuit să mă conformez și eu.

Stalin vorbea despre bomba atomică:

— Asta e o chestie puternică, pu-ter-ni-că! Chipul său era plin de admirație, astfel că se putea înțelege că nu-și va găsi liniștea până când nu va pune mâna și el pe „chestia aceea puternică”. Dar nu spunea că o avea deja sau că URSS făcea pași în această direcție.

Pe de altă parte, când eu și Kardelj ne-am întâlnit cu Dimitrov o lună mai târziu, la Moscova, el ne-a spus cumva în secret că rușii aveau deja bomba atomică, una chiar mai bună ca a americanilor, adică decât cea care explodase la Hiroshima. Și azi sunt de părere că nu era adevărat, dar că rușii erau, într-adevăr, pe punctul de a fabrica o bombă atomică. Însă acestea sunt faptele și eu le pun pe hârtie.

Atât în noaptea aceea, cât și curând după, într-o întâlnire cu delegațiile bulgară și iugoslavă, Stalin sublinie faptul că Germania o să rămână divizată:

— Occidentul va asimila Germania de Vest, iar noi vom transforma Germania de Est în statul nostru.

Această idee era nouă, dar de înțeles: provenea din întreaga tendință a politicii sovietice în Europa de Est și împotriva Occidentului. Nu am putut înțelege niciodată declarațiile făcute de Stalin și de liderii sovietici față de bulgari și iugoslavi în primăvara lui 1946 că toată Germania trebuie să fie a noastră, adică sovietică și comunistă. L-am întrebat pe unul dintre cei prezenți cum vor înfăptui rușii asta. El mi-a replicat:

— Nici eu nu știu!

Cred că nici măcar cei care făceau asemenea declarații nu știau de fapt cum, dar erau duși de torentul victoriilor militare și de speranțele lor în dezintegrarea economică și de toate felurile a Europei Occidentale.

Către sfârșitul cinei, Stalin m-a întrebat pe neașteptate cum de sunt atât de puțini evrei în Partidul Comunist din Iugoslavia și de ce acești câțiva nu jucau un rol politic mai important. Am încercat să-i spun că în primul rând nu erau mulți evrei în Iugoslavia și că mulți aparțineau clasei de mijloc. Am adăugat:

— Singurul comunist evreu important este Pijade, iar el se consideră mai degrabă sârb decât evreu.

Stalin începu să-și amintească:

— Pijade, scund, ochelarist? Da, îmi amintesc, m-a vizitat. Și care este poziția lui?

— Este membru al Comitetului Central, veteran comunist, traducătorul *Capitalului* lui Marx! i-am spus eu.

— În Comitetul nostru Central nu sunt evrei! izbucni el și începu să râdă disprețuitor. Ești antisemit și dumneata, Djilas, ești antisemit!

Am considerat că vorbele și râsul său însemnau exact contrariul, cum și trebuia – ca expresie a propriului antisemitism și ca o provocare pentru a mă face să-mi declar punctul de vedere despre evrei, în special despre evreii din mișcarea comunistă. Am râs încet și am păstrat tăcerea, ceea ce nu era dificil pentru mine, de vreme ce nu fusesem niciodată antisemit și îi împărțeam pe comuniști pur și simplu între buni și răi. Stalin însuși renunță repede la acest subiect alunecos, mulțumit de provocarea sa cinică.

La stânga mea stătea taciturnul Molotov și la dreapta vorbărețul Jdanov. Ultimul vorbea despre contactele sale cu finlandezii și sublinia admirativ promptitudinea cu care-și plăteau aceștia daunele de război:

— Totul este la timp, împachetat la mare fix și de cea mai bună calitate. Concluzionă: Am făcut o greșală că nu am ocupat Finlanda. Totul ar fi fost cum trebuie dacă o ocupam.

Molotov:

— Mda, Finlanda, ăsta-i mărunțiș.

Chiar în acea perioadă Jdanov organiza întruniri cu compozitorii și pregătea o „hotărâre” despre muzică. Îi plăceau operele și m-a întrebat în trecere:

— Aveți operă în Iugoslavia?

Surprins de întrebare, i-am răspuns:

— În Iugoslavia, sunt reprezentații de operă în nouă teatre. Mă gândeam între timp: ce puține știu ăștia despre Iugoslavia. Adevărul este că nu-i interesa nimic altceva decât amplasarea sa geografică.

Jdanov era singurul care bea oranjadă. Mi-a explicat că din pricina problemelor cu inima. L-am întrebat atunci:

— Cât de grav este?

Cu un surâs stăpânit, îmi răspunse pe obișnuitul său ton batjocoritor:

— Aș putea muri în orice moment sau aș putea trăi până la adânci bătrâneți. Avea, cu siguranță, o sensibilitate exagerată și reacționa repede și prea ușor.

Fusesse adoptat un nou plan cincinal. Fără să se adreseze cuiva în particular, Stalin anunță că salariile profesorilor trebuie majorate.

— Profesorii noștri sunt buni, dar salariile lor sunt prea mici. Trebuie să facem ceva.

Toți îl aprobă în câteva vorbe, în vreme ce eu îmi aminteam, nu fără amărăciune, salariile mizerabile și condițiile deplorabile ale angajaților iugoslavi din cultură și neputința mea de a-i ajuta.

Voznesenski păstră tăcerea tot acest timp; se comporta ca un țânc printre vârstnici. Stalin i se adresează direct doar când îl întrebă:

— Putem obține resurse în afara planului cincinal pentru construcția canalului Volga-Don? O treabă foarte importantă. Trebuie să găsim bani. Este o chestiune extrem de importantă și din punct de vedere militar: în caz de război, s-ar putea să ne gonească din Marea Neagră – flota noastră este slabă și va continua să fie multă vreme. Ce vom face cu navele noastre în cazul ăsta? Imaginați-vă ce valoroasă ar fi fost flota Mării Negre în bătălia de Stalingrad, dacă am fi avut-o pe Volga! Canalul ăla este de o importanță capitală, capitală!

Voznesenski l-a aprobat, spunând că se pot găsi bani, a scos un carnețel și și-a notat ceva în el.

Multă vreme m-au interesat două lucruri, aproape intime, și am vrut să-i cer opinia lui Stalin în această privință. Unul era din domeniul teoriei: nici în literatura

marxistă și nici în altă parte nu am putut găsi o explicație a diferenței dintre „popor” și „națiune”. De vreme ce Stalin avea de multă vreme printre comuniști reputația de expert în problema naționalităților, voiam părerea lui, spunând că nu vorbise pe această temă în cartea sa despre problema naționalităților, care fusese publicată chiar înainte de Primul Război Mondial și care, de atunci, era considerată cel mai avizat punct de vedere bolșevic pe această temă.

La întrebarea mea, Molotov se alătură și el discuției:

— „Popor” sau „națiune” sunt unul și același lucru.

Dar Stalin nu a fost de acord.

— Nu, spui prostii! Sunt diferite. Și apoi începu să explice cu simplitate:

— Națiune? Dumneata știi deja ce înseamnă: produsul capitalismului cu anumite caracteristici date. Iar „popor” înseamnă clasa muncitoare a unei națiuni date, adică proletariatul care vorbește aceeași limbă, are aceeași cultură, aceleași obiceiuri.

Apoi, referindu-se la lucrarea sa *Marxismul și problema națională*¹, el spuse:

— Acela era punctul de vedere al lui Ilici, al lui Lenin. De asemenea, tot Ilici a editat broșura.

¹ *Marxism i naționalni vopros*, tratat scris de I.V. Stalin în 1912-1913, pe când se afla la Viena. Critica programul de autonomie cultural-națională al socialiștilor austro-ungari. A fost fundamentul politicii naționale sovietice (n. trad.).

A doua întrebare se referea la Dostoievski. Încă din tinerețe l-am considerat pe Dostoievski, din multe puncte de vedere, drept cel mai mare scriitor al epocii moderne și nu mă puteam împăca defel cu atacurile marxiste împotriva lui.

Stalin a găsit un răspuns la fel de simplu și la această întrebare:

— Un mare scriitor și un mare reacționar. Nu-l publicăm pentru că are o influență proastă asupra tinerețului. Dar e un mare scriitor!

Ne-am întors la Gorki. Am precizat că pentru mine cea mai importantă operă a sa – atât ca metodă, cât și ca descriere a Revoluției Ruse – era *Viața lui Klim Samghin*. Dar Stalin nu era de acord, evitând subiectul metodei.

— Nu, cele mai bune opere sunt cele scrise mai înainte: *Orășelul Okurov*¹, povestirile sale și *Foma Gordeev*². Iar în ceea ce privește descrierea Revoluției Ruse din *Klim Samghin*, găsești foarte puțină revoluție și un singur bolșevic – cum îl chema: Liutikov, Liutov?

L-am corectat:

— Kutuzov. Liutov este un cu totul alt personaj.

Stalin concluzionează:

— Da, Kutuzov! Revoluția este descrisă unilateral și de aceea insuficient, iar din punct de vedere literar, de asemenea, operele sale mai de tinerețe sunt mai bune.

¹ Roman apărut în 1909 (n. trad.).

² Primul roman al lui Maxim Gorki, apărut în 1899 (n. trad.).

Mi-era clar că Stalin și cu mine nu ne înțelegem și că nu ne-am putea pune de acord, deși avusesem ocazia să aud opiniile unor importanți autori care, ca și Stalin, considerau că acelea erau cele mai bune opere literare ale lui Gorki.

Vorbind despre literatura rusă contemporană, eu, mai mult sau mai puțin ca toți străinii, m-am referit la forța romanelor lui Șolohov. Stalin făcu observația:

— Acum sunt alții mai buni! Și cită două nume, dintre care unul aparținea unei femei. Amândoi scriitorii îmi erau necunoscuți.

Am evitat să discut despre *Tânăra gardă* a lui Fadeev¹, care chiar în acea perioadă era atacat pentru insuficientul spirit de partid al eroilor săi, de asemenea, despre *Istoria filosofiei* de Aleksandrov², care era criticată pentru motive diametral opuse: dogmatism, superficialitate, banalitate.

Andrei Alexandrovici Jdanov a fost cel care a transmis observațiile lui Stalin pe marginea poeziilor de dragoste ale lui Konstantin Simionov³:

¹ *Molodoia gvardiia*, roman despre o organizație comsomo-listă ilegală, publicat în 1946 de Aleksandr Fadeev (1901-1956).

² Gheorghi Aleksandrov (1908-1961), marxist și politician sovietic. În 1940, a fost șeful Agitprop, în locul lui Jdanov, dar în 1945 *Istoria* sa a fost denunțată de Stalin pentru că-i acorda prea mai importanță lui Hegel (n. trad.).

³ Konstantin Simionov (1915-1979). Poemele sale din volumul *Cu tine și fără tine* sunt dedicate actriței Valentina Serova, cu care s-a și căsătorit în 1943.

— Ar fi trebuit să publice doar două exemplare, unul pentru ea, altul pentru el. La care Stalin zâmbi cu o sfială ipocrită, iar ceilalți începură să hohotească.

Seara nu putea să treacă fără un strop de vulgaritate, mai precis, vulgaritatea lui Beria. M-au forțat să beau un păhărel de *peretsovka* – o votcă tare cu ardei iute (în rusă, *perets* înseamnă ardei iute, de aici numele băuturii). Râzând pe înfundate, Beria spunea că această băutură dăunează glandelor sexuale și se folosi de cele mai vulgare cuvinte pentru a spune asta. Stalin mă pironia cu privirea când Beria vorbea, gata să izbucnească în râs, dar rămase serios observând cât de posac eram.

Chiar fără acest incident nu puteam să fac abstracție de uriașa asemănare dintre Beria și Vujković, reprezentantul oficial belgrădean al poliției regale, ba mi se păru că seamănă într-atât încât mă simțeam de parcă aș fi fost prins în menghina grăsuț-jilavă a lui Vujković–Beria.

Oricum, cea mai importantă mi se părea atmosfera care a răzbătut pe deasupra sau de dincolo de cuvinte în timpul celor șase ore cât a durat dineul cu pricina. În spatele a ceea ce se spunea, se putea observa ceva mai important – ceva care ar fi trebuit spus, dar nimeni nu putea sau nu îndrăznește să-l facă. Conversația forțată și subiectele alese făceau ca acest ceva să devină aproape material, aproape perceptibil. Eram chiar convins în sinea mea că știam ce este acest ceva: era dezaprobarea față de Tito și față de Comitetul Central iugoslav. Jdanov

era, în mod particular, plin de energie, nu într-un mod concret, tangibil, inoculând o oarecare cordialitate, chiar intimitate în conversația pe care o purta cu mine. Beria mă fixa cu ochii săi goi, de un verde neguros, iar în sarcasmul lui stângaci aproape că lăsa să-i curgă din gură un fir de scuipat. Deasupra tuturor se afla Stalin – atent, excepțional de cumpătat și rece.

Pauzele tăcute între subiecte deveniră tot mai lungi și tensiunea crescuse atât în jurul meu, cât și în sufletul meu. Am pus la punct de îndată o strategie pentru a rezista. Se pare că-și făcuse loc în sufletul meu aproape fără să-mi dau seama încă de mai înainte. Îmi spuneam pur și simplu că nu percepeam vreo diferență între liderii iugoslavi și cei sovietici, că obiectivele lor erau aceleași și altele asemenea. O rezistență mută, încăpățânată își făcea loc în mintea mea și cu toate că nu mai simțisem înainte nicio ezitare interioară, știam totuși, din proprie experiență, că poziția mea defensivă se putea transforma foarte simplu în atac dacă Stalin și ceilalți mă aruncau în dilema morală de a alege între ei și conștiința mea – sau, ținând cont de situație, între partidul lor și al meu, între Iugoslavia și URSS. Pentru a pregăti terenul, m-am referit în treacăt la Tito și la Comitetul nostru Central de mai multe ori, dar într-un fel care nu-i putea face pe interlocutorii mei să mă provoace așa cum intenționau.

Încercarea lui Stalin de a introduce elemente personale, intime în discuție a fost inutilă. Amintindu-mi invitația făcută în 1946, prin Tito, el mă întrebă:

— Și de ce nu ai venit în Crimeea? De ce oare mi-ai refuzat invitația?

Mă așteptam la întrebarea asta și totuși am fost mai degrabă neplăcut surprins că Stalin nu uitase de invitație. I-am explicat:

— Am așteptat o invitație prin Ambasada Sovietică. Mi-a fost rușine să mă bag în față și să vă sâcâi.

— Prostii, nicio sâcâială. Pur și simplu nu ai vrut să vii! mă întărește Stalin.

Dar eu m-am retras rece în sinea mea – tăcut și rezervat.

Așa că nu s-a petrecut nimic. Stalin și complotiștii săi cei reci și calculați – pentru că așa am simțit că sunt – și-au dat seama desigur că opun rezistență. Era chiar ceea ce-mi doream. I-am ocolit și nu au îndrăznit să mă provoace. S-au gândit, probabil, că au evitat un pas prematur și greșit, dar am devenit conștient de jocul lor la două capete și am simțit o putere interioară, până atunci neștiută, capabilă să o respingă chiar și pe cea care până atunci m-a făcut să supraviețuiesc.

Stalin puse capăt cinei rostind un toast în memoria lui Lenin:

— Să bem în memoria lui Vladimir Ilici, conducătorul nostru, învățătorul nostru, al tuturor!

Ne-am ridicat și am băut cu o solemnitate tăcută pe care, din beție, o uitarăm pe dată, dar Stalin continuă să aibă pe chip expresia aceea serioasă, gravă, chiar sumbră.

Ne-am ridicat de la masă, dar înainte de a pleca spre casele noastre, Stalin a pornit un uriaș patefon. A schițat chiar niște pași de dans, în stilul dansurilor din patria natală. Era clar că nu-i lipsea simțul ritmului. Oricum, se opri imediat, dând o explicație resemnată:

— M-a ajuns vârsta din urmă și am îmbătrânit deja!

Însă asociații săi – sau, mai bine spus, curtenii – începură să-l asigure:

— Nu, nu, prostii. Arătați foarte bine. Vă țineți nemai-pomenit. Da, într-adevăr, pentru vârsta dumneavoastră...

Atunci Stalin a pus un disc în care trilurile unei soprane erau acompaniate de urletul și lătratul unor câini. Hohoti prins de o veselie exagerată, nestăpânită, dar văzând neînțelegerea și dezgustul de pe chipul meu îmi explică, vrând parcă să se scuze:

— Mde, totuși este o chestie deșteaptă, a dracului de deșteaptă.

Toți ceilalți rămaseră în urmă, însă pregătindu-se deja de plecare. Nu mai era, în fapt, nimic de spus după o întâlnire care durase atât de mult, pe parcursul căreia se discutase despre orice altceva, mai puțin despre motivul pentru care fusese organizată acea cină.

Capitolul 6

Nu am așteptat mai mult de o zi sau două până când ne-au invitat la Statul-Major să ne prezentăm cererile. Înainte vreme, pe când încă eram în tren, le spuseseam lui Koča Popović și Mijalko Todorović că pretențiile lor mi se păreau excesive și nerealiste. Nu-mi intra în cap defel cum de rușii ar putea fi de acord să consolideze industria de armament iugoslavă când nu doreau să ne ajute eficient la dezvoltarea industriei noastre civile și mi se părea și mai improbabil că ne-ar înzestra pe noi cu o flotă atâta timp cât nu aveau nici ei una.

Argumentul că era totuna cine are o flotă în Marea Adriatică – Iugoslavia sau URSS – de vreme ce amândouă făceau parte dintr-o lume comunistă unificată mi se părea și mai neconvingător tocmai din cauza fisurilor care apăreau chiar în structura monolitului comunist, pentru a nu mai vorbi despre neîncrederea-sovieticilor în tot ce scăpa controlului lor și preocupărilor, pe care nu și le ascundeau, pentru interesele propriului stat.

Totuși, de vreme ce aceste cereri fuseseră stabilite și aprobate la Belgrad, nu-mi mai rămăsese nimic de făcut decât să le susțin.

Sediul Statului-Major era o clădire uriașă ale cărei vulgaritate și afectare exterioară încercaseră inutil să le compenseze în interior prin uzul excesiv de draperii țipătoare și poleială. Întrunirea era prezidată de Bulganin, înconjurat de cei mai mari experți militari, printre care se afla, de asemenea, și șeful Statului-Major, mareșalul Vasilevski.

Le-am prezentat, mai întâi, necesitățile noastre în termeni generali, lăsându-i pe Todorović și Popović să facă prezentarea amănunțită. Oficialitățile sovietice nu-și asumară nicio obligație, însă parcurseră cu atenție problemele noastre și luară notițe în permanență. Am plecat satisfăcuți, convinși că lucrurile se puseseră în mișcare și că, în scurtă vreme, vom trece la treabă.

Și chiar așa părea să fie. Todorović și K. Popović au fost invitați imediat după aceea la alte întruniri. Dar toate acestea înghețară brusc, oficialitățile sovietice dând de înțeles că au apărut „complicații” și că ar trebui să mai așteptăm.

Ne era clar că se întâmpla ceva în relația dintre Moscova și Belgrad, deși nu știam exact ce anume și nici nu aș putea spune că eram surprinși de asta. Oricum atitudinea noastră critică față de realitatea sovietică și poziția Moscovei față de Belgrad nu aveau alt efect decât că

amânarea întrunirilor era și mai insuportabilă, mai ales când am descoperit că nu mai aveam altceva de făcut, decât să ne omorâm vremea discutând și frecventând demodatele și totuși inegalabilele teatre moscovite.

Niciun cetățean sovietic nu îndrăzneă să ne viziteze, pentru că deși veneam dintr-o țară comunistă, eram considerați totuși străini, cu care cetățenii URSS nu puteau avea de-a face, conform literei legii. Toate contactele noastre erau limitate la canalele oficiale din Ministerul Afacerilor Externe și Comitetul Central. Asta ne sâcăia și ne ofensa, cu atât mai mult cu cât nu existau asemenea restricții în Iugoslavia, mai ales nu pentru reprezentanții și cetățenii din URSS. Dar acest fapt ne-a determinat să ne uităm în jur cu ochi critici.

Încă nu ajunsesem să ne generalizăm criticile, dar aveam destule exemple din realitatea concretă. Vukmanović-Tempo a descoperit greșeli de proiectare la clădirile armatei și nu le ascunse. Pentru a mai ușura plictiseala, eu și cu Koča Popović am renunțat la apartamentele noastre separate din Hotelul Moskva, dar nu am putut lua un apartament comun înainte ca un „electrician” să-l pregătească pentru noi, iar noi am înțeles că asta însemna plantarea de microfoane. În ciuda faptului că Moskva era un hotel nou și cel mai mare, nimic nu funcționa cum trebuie. Era frig, robinetele picurau, iar băile importate din Germania de Est nu puteau fi

folosite pentru că instalația de scurgere inunda podeaua. Baia nu avea cheie, ceea ce-l făcu pe Popović să-și dezvăluie perspicacitatea sclipitoare: arhitectul se gândise că o cheie putea fi pierdută, astfel că a pus closetul lângă ușă, ca s-o poți bloca pur și simplu cu piciorul.

Adeseori îmi aminteam cu păreri de rău șederea mea la Hotelul Metropol, în 1944. Totul părea acolo învechit, dar funcțional. Iar personalul îmbătrânit vorbea engleză și franceză și se mișca cu grație și precizie. Însă la Hotelul Moskva... Într-o zi, am auzit gemete în baie. Am găsit doi muncitori acolo. Unul repara ceva în tavan, iar altul îl ținea pe umeri.

— Pentru numele lui Dumnezeu, tovarăși, le-am zis eu, de ce nu faceți rost de o scară?

Muncitorii mi se plânseră:

— I-am cerut directorului nu o dată să ne dea una, dar n-am avut niciun spor – mereu trebuie să ne descurcăm așa.

Tot bătând drumurile, am văzut „frumoasa Moscova”, care era la mai tot locul un oraș mare, neglijat și înapoiat. Șoferul Panov, căruia i-am trimis un ceas din Iugoslavia și cu care legasem o relație cordială, nu putea crede că erau mai multe mașini la New York și Paris, deși nu-și ascundea nemulțumirea față de calitatea noilor mașini sovietice.

La Kremlin, unde am vizitat mormintele imperiale, fata care ne îndruma vorbea despre „țarii noștri” cu patos naționalist. Rușii se făleau la tot pasul cu superioritatea lor și aceasta căpătase forme grotești.

Și tot așa până la capăt... La fiecare pas descopeream detalii până atunci neobservate ale realității sovietice: înapoierea, primitivismul, șovinismul, complexul de mare putere dublat în egală măsură de eforturile eroice și supraomenești de a preamări trecutul și a se ridica peste firul natural al evenimentelor.

Știind că în toate capetele acelea pătrate ale liderilor sovietici cea mai mică observație critică era transformată în atitudine antisovietică, ne protejam spontan unul pe celălalt atunci când erau și ruși de față. De vreme ce eram și o misiune politică, am început să ne atenționăm unul pe celălalt când descopeream ceva „ciudat” în comportamentul sau vorbirea noastră. Iar măsurile de protecție reciprocă erau tot mai bine puse la punct. Îmi aduc aminte că, știind că se folosea aparatură de ascultare, am început să cântărim bine ce vorbeam în hotel și prin birouri și să dăm radiourile la maximum în timpul conversațiilor.

Reprezentanții sovietici au observat cu siguranță stratagemele noastre. Tensiunea și neîncrederea crescuseră vertiginos.

La acea vreme, sarcofagul lui Lenin, ascuns undeva în interiorul țării în timpul războiului, fusese adus înapoi în Piața Roșie. Într-o dimineață, ne-am dus să-l vizităm. Vizita în sine ar fi fost fără importanță dacă nu mi-ar fi provocat și ea, la fel ca restul, o nouă și până atunci necunoscută rezistență interioară. Pe când coboram încet în mausoleu, am văzut cum femei din popor cu baticul pe cap își făceau cruci mari, ca și cum s-ar fi apropiat de moaștele vreunui sfânt. Am fost, la rândul-mi, copleșit de un sentiment de misticism, ca în vremurile uitate ale tinereții. Mai mult chiar, totul fusese aranjat de așa natură încât să întărească asemenea sentimente – blocurile de granit, gărzile încremenite, invizibila sursă a luminii care cădea peste Lenin și chiar trupul său, uscat și alb ca o bucată de cretă, capul cu părul scurt și rar, parcă lipit de cineva pe țeastă. În pofida respectului pentru geniul lui Lenin, mi se părea artificială și, mai presus de toate, antimaterialistă și antileninistă această regie mistică a resturilor pământești ale lui Lenin.

Chiar și dacă n-am fi fost fără treabă, tot ne-am fi dorit să vizităm Leningradul, orașul revoluției și locul atâtor frumuseți. I-am vorbit lui Jdanov despre dorința noastră, iar el, binevoitor, a acceptat. Dar am simțit și o oarecare rețineră în reacția lui. Întâlnirea noastră nu dură mai mult de zece minute. Oricum, nu uită să mă întrebe ce cred despre declarația făcută de Dimitrov în

Pravda, cu ocazia vizitei sale la București. Liderul bulgar insista asupra coordonării planurilor economice ale celor două țări și crearea unei uniuni vamale între Bulgaria și România. I-am răspuns că nu-mi place declarația pentru că vorbea numai despre relațiile bulgaro-române, izolându-le de restul, și pentru că era prematură. Nici Jdanov nu era încântat de declarație, deși el nu menționează motivele. Acestea deveniră evidente curând după aceea și le voi prezenta mai încolo pe larg.

Cândva, cam pe atunci, a sosit la Moscova reprezentantul iugoslav pentru comerț exterior, Bogdan Crno-brnja, și, întrucât nu a reușit să treacă de unele dificultăți de început cu agențiile sovietice, m-a rugat, cu cerul și pământul, să-l însoțesc la o întrevedere cu Mikoian, ministrul comerțului exterior.

Mikoian ne-a primit rece, trădându-și nervozitatea. Printre cererile noastre era una ca sovieticii să ne furnizeze vagoanele de tren din zonele de ocupație pe care ni le promisese – întrucât multe dintre aceste vagoane fuseseră luate din Iugoslavia și rușii nu le putuseră folosi din cauza faptului că ecartamentul lor feroviar era mai mare ca al nostru.

— Și cum îți imaginezi că vi le vom da – în ce condiții, la ce preț? mă întrebă Mikoian cu răceală.

— Îmi imaginez, desigur, că ni le veți oferi cadou, i-am replicat eu.

El îmi răspunse tăios:

— Nu facem acte de caritate, facem comerț.

Au fost inutile și eforturile mele, și ale lui Crnobrnja de a schimba acordul pentru vânzarea filmelor sovietice, care era necinstit și prejudicia Iugoslavia. Susținând că s-ar putea ca și celelalte țări europene să considere renegocierea acordului un precedent, Mikoian refuză chiar și discutarea subiectului. S-a schimbat atunci când am discutat problema cuprului extras din Iugoslavia. S-a oferit să plătească în orice valută sau prin alte modalități de plată, în avans și în orice cantitate.

Așa că nu am obținut nimic de la el, în afara unor negocieri sterile și fără sfârșit. Era cât se poate de evident – roțile mașinăriei sovietice se opreau atunci când era vorba despre Iugoslavia.

Oricum, călătoria la Leningrad ne-a mai liniștit și ne-a refăcut.

Până să vizitez Leningradul nu credeam că există ceva care ar putea depăși eforturile locuitorilor din regiunile rebele sau ale partizanilor iugoslavi în ceea ce privește sacrificiul și eroismul. Dar Leningradul depășea realitatea revoluției iugoslave, dacă nu în privința eroismului, atunci cu siguranță în cea a sacrificiului colectiv. În acel oraș de milioane de locuitori, izolați, fără combustibil sau hrană, bombardat în permanență de artileria grea și de avioane, au murit trei sute de mii de oameni de foame

și frig în iarna dintre 1941 și 1942. Au fost cazuri de canibalism, dar nu s-a pus problema ca orașul să se predea. Și asta nu este decât tabloul general.

Doar după ce am intrat în contact cu realitatea locului – cu multe cazuri concrete de sacrificiu și eroism și cu unii dintre cei care au fost implicați sau cu martori ai evenimentelor – am simțit grandoarea epopeii Leningradului și puterea de care oamenii – poporul sovietic – reușesc să fie capabili când fundamentele existenței lor spirituale, politice și cotidiene sunt puse în pericol.

Întâlnirea noastră cu oficialitățile Leningradului a adăugat căldură umană admirației noastre. Erau cu toții, până la unul, oameni simpli, educați, muncitori, care duseseră pe umeri și încă mai purtau în sufletele lor măreția tragică a orașului. Însă trăiau retrași și erau fericiți să întâlnească oameni din alte locuri și culturi.

Ne-am înțeles cu ei cu ușurință și dintr-odată – având și noi o soartă asemănătoare. Deși nu ne-a trecut o clipă prin cap să ne plângem de liderii sovietici, am observat totuși că acești oameni abordau viața orașului și a cetățenilor – cea mai cultivată și industrializată zonă de pe vastul teritoriu al URSS – într-un fel mai simplu și mai uman decât la Moscova.

Mi s-a părut că aș fi putut ajunge foarte repede la un limbaj politic comun cu cetățenii Leningradului folosind pur și simplu limbajul umanismului. Adevărul este

că nu am fost surprins să aud doi ani mai târziu că și acești oameni au fost pur și simplu zdrobiți între pietrele de moară ale totalitarismului numai pentru că au îndrăznit să fie și oameni.

În acest episod leningrădean strălucitor, dar trist totodată, s-a strecurat și un element neplăcut – însoțitorul nostru, Lesakov.

Chiar și pe atunci puteai întâlni persoane oficiale în Uniunea Sovietică provenite din cele mai de jos straturi ale clasei muncitoare. Ținând cont de gradul scăzut de instrucție și de simplitatea lui rustică, se putea spune despre Lesakov că fusese până de curând muncitor.

N-am fi considerat deficiențele lui drept niște cusururi dacă nu ar fi încercat să le ascundă făcând risipă de laudăroșenii dincolo de nivelul său real. De fapt, nici nu-și făcuse drum în ierarhie în virtutea propriilor forțe și talente, ci fusese tras către vârf și plantat în aparatul Comitetului Central, unde fusese însărcinat cu afacerile iugoslave. Era pe jumătate agent secret și pe jumătate membru de partid.

Distribuit în rolul omului partidului și întruchipare a spiritului de partid, el colecta în cea mai grosolană manieră informații despre Partidul Comunist din Iugoslavia și liderii acestuia.

Slăbănog cum era, cu o față noduroasă și dinți mici și gălbui, cu o cravată care îi atârna strâmb la gât și o

cămașă care îi ieșea în permanență din pantaloni, temându-se mereu că ar putea părea „necultivat”, Lesakov ar fi fost plăcut ca muncitor obișnuit dacă nu ar fi fost însărcinat cu o datorie atât de împovărătoare și tocmai de aceea dacă nu ne-ar fi provocat – în special pe mine – la discuții neplăcute. Lăuda în gura mare felul în care „Tovarășul Jdanov i-a epurat pe toți evreii din aparatul Comitetului Central al partidului” – lăudând totodată Biroul Politic ungar, care era format pe atunci aproape în întregime din evrei emigranți, ceea ce mi-a sugerat ideea că, în ciuda antisemitismului său secret, guvernului sovietic i se păruse convenabil faptul că evreii se aflau la vârful conducerii în Ungaria pentru că ei erau dezrădăcinați și astfel mult mai dependenți de voința lui.

Auzisem și observasem deja că atunci când voiau să scape de cineva în Uniunea Sovietică, dar nu aveau suficiente motive s-o facă, răspândeau de obicei niște porcării despre el cu ajutorul agenților poliției secrete.

Așa stăteau lucrurile și cu ceea ce mi-a povestit „confidențial” Lesakov despre mareșalul Jukov, care ar fi fost exclus din pricină că a furat bijuterii la Berlin („Știi, tovarășul Stalin nu poate suferi imoralitatea!”) și despre adjunctul șefului Statului-Major, generalul Antonov („Imaginează-ți, a fost demascată că are origini evreiești!”)

Părea evident, de asemenea, că Lesakov era, în ciuda inteligenței sale mărginite, bine informat în problemele Comitetul Central iugoslav și în metodele sale de lucru.

— În niciun partid din Europa de Est, spunea el, nu există un cvartet politic mai urmărit ca al vostru.

Nu a menționat numele celor patru, dar știam, fără să-l mai întreb, că se referea la Tito, Kardelj, Ranković și la mine însumi. Și mi-am pus întrebarea retorică: Nu sunt și cei patru, de asemenea, „ceva mărunțiș” în ochii conducerii sovietice?

Capitolul 7

După zile de trândăvie, Koča Popović a hotărât să se întoarcă în țară, lăsându-l pe Todorović la Moscova să fie prezent când ni se comunică deciziile, adică să aștepte ca liderii sovietici să se îndure și să reia negocierile. Aș fi plecat și eu cu Popović dacă nu aș fi primit un mesaj de la Belgrad prin care eram anunțat de sosirea lui Kardelj și Bakarić, astfel că trebuia să mă alătur lor în discuțiile cu guvernul sovietic referitoare la „complicațiile apărute”.

Kardelj și Bakarić sosiră duminică, 8 februarie 1948. Guvernul sovietic îl invitase, de fapt, pe Tito, dar la Belgrad au născocit scuza că Tito nu se simțea bine – fie și numai din povestea asta se putea observa neîncrederea reciprocă –, astfel că în locul lui se înfățișă Kardelj. Simultan fusese invitată și o delegație a guvernului bulgar, Comitetul Central, adică, despre care ubicuul Lesakov ne-a spus, subliniind cu intenție, că sosiseră „mahării” din Bulgaria.

Anterior, pe 29 ianuarie, *Pravda* îl dezavuase pe Gheorghe Dimitrov și se disociașe de „fедераțiile și confederatiile sale îndoielnice și fantasmagorice” și de uniunile vamale. Erau o dojană și o anticipare a măsurilor concrete și a politicii mai dure pe care guvernul sovietic le va adopta.

Kardelj și Bakarić fuseseră cazați într-o vilă de lângă Moscova, astfel că m-am mutat și eu cu ei. Chiar în acea noapte, pe când soția lui Kardelj dormea și acesta stătea în pat lângă ea, m-am așezat la căpătâiul lui și, cât de șoptit am putut, l-am informat în legătură cu impresiile pe care le culesesem în timpul șederii mele la Moscova și din contactele cu liderii sovietici. Toate duceau la concluzia că nu putem conta pe niciun ajutor consistent și că trebuia să ne bazăm pe propriile resurse, pentru că guvernul sovietic punea în practică o politică de subordonare, încercând să îngenuncheze Iugoslavia așa cum o făcuse și cu țările est-europene ocupate.

Cauza directă a certurilor cu Moscova, mi-a spus Kardelj, atunci sau chiar după sosire, este acordul între guvernele iugoslav și albanez referitor la intrarea a două divizii iugoslave în Albania. Diviziile fuseseră formate, iar în Albania se afla deja un regiment de aviație al armatei iugoslave, în vreme ce Moscova protesta cu tărie, refuzând să accepte argumentul că diviziile iugoslave ar fi fost necesare pentru a apăra Albania de un posibil atac

al „monarho-fasciștilor” greci. În telegrama trimisă la Belgrad, Molotov amenința cu o ruptură oficială.

A doua zi după sosirea lui Kardelj, în timp ce ne plimbam prin parc, supravegheați de agenți sovietici pe al căror chip citeam furia că discutam între noi fără ca ei să ne poată intercepta, Kardelj și cu mine ne-am continuat conversația, în prezența lui Bakarić.

Era o discuție mai în amănunt și cu niște consecințe mai importante prin analizele făcute și, în ciuda diferențelor insignifiante pe care le-am observat între concluziile la care a ajuns fiecare dintre noi, un dialog în care ne-am înțeles perfect. Ca de obicei, eu am fost cel mai sever și cel mai categoric.

Nimeni nu ne spunea nimic și nu am primit niciun semn de la oficialitățile sovietice până în seara următoare, pe 10 februarie, când au venit să ne ia cu mașina la ora nouă și ne-au condus la Kremlin, în biroul lui Iosif Vissarionovici Stalin.

Acolo i-am așteptat cincisprezece minute sau cam așa ceva pe bulgari – Dimitrov, Kolarov, Kostov – și, de îndată ce sosiră, am fost duși la Stalin. Stăteam în așa fel că la dreapta lui Stalin, care era în fruntea mesei, se aflau reprezentanții sovietici – Molotov, Jdanov, Malenkov, Suslov, Zorin; la stânga lui erau bulgarii – Kolarov, Dimitrov, Kostov – și apoi reprezentanții iugoslavi: Kardelj, eu, Bakarić.

Am trimis, după aceea, Comitetului Central iugoslav un raport scris referitor la întrunire, însă întrucât nu l-am putut consulta zilele acestea, trebuie să mă bazez pe propria memorie și pe ceea ce s-a publicat deja despre acea întrunire.

Primul care a spus lucrurilor pe nume a fost Molotov, care, cu concizia sa obișnuită, a scos în evidență diferențele serioase care apăruseră între guvernul sovietic, pe de o parte, și guvernele iugoslav și bulgar, pe de alta, situație care era „de nepermis atât din punct de vedere politic, cât și al partidului”.

Ca exemple ale acestor neînțelegeri a amintit faptul că Iugoslavia și Bulgaria semnaseră un tratat de alianță nu numai fără știința, ci chiar împotriva viziunii guvernului de la Moscova, care susținea că Bulgaria nu ar trebui să semneze niciun tratat politic înainte de a semna un tratat de pace.

Molotov ar fi vrut să insiste mai mult pe declarația făcută de Dimitrov la București referitoare la crearea unei federații est-europene în care să fie inclusă și Grecia, o uniune vamală și coordonarea planurilor economice între România și Bulgaria. Stalin însă i-a tăiat scurt vorba:

— Tovarășul Dimitrov s-a lăsat dus de val la conferința aceea de presă și nu a fost atent la ce spune. Și orice spune el sau tovarășul Tito se consideră că este spus cu

știința noastră. De exemplu, polonezii ne-au vizitat și i-am întrebat:

— Ce credeți de declarația lui Dimitrov?

Ei au răspuns:

— Este un lucru bun.

Le-am spus că nu este un lucru bun. Atunci mi-au replicat că ei, de asemenea, cred că nu este un lucru bun, dacă aceea e opinia guvernului sovietic. Pentru că ei crezuseră că Dimitrov a făcut declarația cu știința și cu acordul guvernului sovietic, așa că au aprobat-o. Mai târziu, Dimitrov a încercat să nuanțeze declarația prin agenția de telegraf bulgară, însă nu a mai slujit la nimic. Mai mult, el amintea cum blocase Austro-Ungaria pe vremuri o uniune între Bulgaria și Serbia, ceea ce a dus natural la concluzia că, pe vremuri au făcut-o germanii, acum rușii. Iată, așa stau lucrurile!

Molotov merse mai departe, spunând că guvernul bulgar continuase demersurile pentru a face o federație cu România fără să se consulte câtuși de puțin cu guvernul sovietic pe această temă.

Dimitrov încercă să tempereze lucrurile, subliniind că el vorbise despre federație în termeni generali. Dar Stalin îl întrerupse:

— Nu, ai fost de acord cu o uniune vamală, cu o coordonare a planurilor economice.

Molotov adăugă și el:

— Și ce înseamnă uniunea vamală și coordonarea economică decât crearea unui stat?

În acele momente, ieși brusc la iveală tema reală a acelei întruniri, deși nimeni n-o formulă și anume: nu era permisă nicio relație între „democrațiile populare” dincolo de interesele și fără aprobarea guvernului sovietic. A devenit clar că în ochii liderilor sovietici, cu mentalitatea lor de mare putere (care-și găsea expresia în considerarea Uniunii Sovietice drept „forța conducătoare a socialismului”) și mai ales având convingerea lor că Armata Roșie eliberase România și Bulgaria, declarațiile lui Dimitrov alături de indisciplina și încăpățânarea Iugoslaviei nu erau doar erezii, ci negarea drepturilor „sacre” ale Uniunii Sovietice.

Dimitrov încercă să explice, să se justifice, dar Stalin îl tot întrerupea fără să-l lase să termine. Abia acesta era adevăratul Stalin. Buna lui dispoziție se transformase în cruzime răutăcioasă și spiritul său de gașcă în intoleranță. Se stăpânea încă și reușea să nu explodeze de furie. Controlând tot timpul situația, el s-a oțărât la bulgari, reproșându-le cu asprime pentru că știa că aceștia i se vor supune, însă de fapt privirea lui era ațintită asupra iugoslavilor – după cum spune proverbul: Bate șaua să priceapă iapa.

Susținut de Kardelj, Dimitrov sublinie faptul că Iugoslavia și Bulgaria nu au anunțat că ar fi semnat un

tratat la Bled, ci au făcut doar o declarație că au ajuns la un acord care va duce la un tratat.

— Da, dar nu v-ați consultat cu noi! strigă Stalin. Am aflat despre ce ați făcut din ziare! Ați flecărit ca niște muieri din bătătură tot ce v-a trecut prin cap, iar ziariștii au înșfăcat ce au putut!

Dimitrov continuă, justificând pieziș punctul său de vedere referitor la uniunea vamală cu România.

— Bulgaria trece prin dificultăți economice atât de mari încât, dacă nu cooperează cu alte țări, nu se va putea dezvolta. În ceea ce privește acea declarație pe care am făcut-o la conferința de presă, este adevărat, recunosc că m-a luat valul.

Stalin îl întrerupse:

— Ai vrut să sclipești de originalitate! A fost completamente greșit, pentru că o asemenea federație este de neconceput. Ce legături istorice sunt între Bulgaria și România? Niciuna! Ca să nu vorbim despre legăturile Bulgariei cu, să spunem, Ungaria sau Polonia.

Dimitrov protestă:

— Nu există, în esență, nicio diferență între politica externă a Bulgariei și cea a Uniunii Sovietice.

Stalin, decis și ferm:

— Există diferențe serioase. De ce să ne ascundem? Experiența lui Lenin ne învață să recunoaștem mereu erorile și să le înlăturăm cât mai repede posibil.

Dimitrov, împăciuitoare, aproape slugarnic:

— Adevărat, am greșit. Dar învățând din erori ne tăiem drumul în politica externă.

Stalin, aspru și zeflemitor:

— Învățând! Ești în politică de cincizeci de ani – și acum corectezi greșeli! Nu greșelile sunt problema voastră, ci faptul că aveți o poziție diferită de a noastră.

Am privit la Dimitrov. Urechile lui erau roșii și pe față îi apăruseră pete roșii care-i acopereau eczema. Părul lui rar se răzlețise și atârna acum în șuvițe moarte peste gâtul lui ridat. Mi-era milă de el. Leul proceselor de la Leipzig, care îi înfruntase din boxa lui pe Göring și fascismul pe vremea ascensiunii lor maxime, părea acum abătut și descurajat.

Stalin continuă:

— O uniune vamală, o federație între România și Bulgaria – ce prostie! O federație între Iugoslavia, Bulgaria și Albania este o altă mâncare de pește. Sunt legături istorice și de alt fel. Asta e federația care ar trebui creată și cu cât mai repede, cu atât mai bine. Da, cu cât mai repede, cu atât mai bine, chiar acum, dacă e posibil, mâine! Puneți-vă chiar acum de acord.

Cineva, cred că a fost Kardelj, a făcut observația că federația iugoslavo-albaneză deja era pe punctul de a fi finalizată. Dar Stalin preciză:

— Nu, mai întâi o federație între Bulgaria și Iugoslavia, apoi amândouă să facă o federație cu Albania. Și adăugă apoi: Credem că trebuie formată o federație între România și Ungaria și, de asemenea, o alta între Polonia și Cehoslovacia.

Discuția se calmă pentru moment.

Stalin nu dezvoltă mai mult subiectul federației. Va repeta mai târziu, sub forma unei directive, că federația dintre Iugoslavia, Bulgaria și Albania trebuie constituită de îndată.

Dar din această poziție declarativă și din vagile aluzii ale diplomaților sovietici de-atunci, se părea că liderii sovietici cochetează de asemenea cu gândul reorganizării Uniunii Sovietice la care să se alipească „democrațiile populare” – Ucraina cu Ungaria și România, iar Bielorusia cu Polonia și Cehoslovacia, în vreme ce statele balcanice s-ar fi alipit Rusiei!

Oricât de obscure și ipotetice păreau aceste planuri, un lucru era sigur: Stalin căuta soluții și forme prin care țările est-europene să consolideze și să asigure dominația și hegemonia Uniunii Sovietice multă vreme de acum înainte.

Cum părea că problema unei uniuni vamale, adică cea a acordul bulgaro-român, fusese pusă la punct, bătrânul Kolarov, amintindu-și parcă ceva important, începu să explice:

— Nu văd unde a greșit tovarășul Dimitrov, pentru că noi am trimis anterior o ciornă a tratatului cu România către guvernul sovietic, iar guvernul sovietic nu a făcut niciun comentariu în legătură cu uniunea vamală în afară de definirea agresorului.

Stalin se întoarse către Molotov:

— E-adevărat, au trimis o ciornă a tratatului?

Molotov, fără să se încurce, dar de asemenea nu fără o urmă de sarcasm:

— Ei bine, da.

Stalin spuse atunci cu o resemnare supărată:

— Facem și noi prostii.

Dimitrov se agăță de această nouă informație:

— Chiar acesta a fost motivul declarației mele. Proiectul de acord fusese trimis la Moscova. Nu mi-a dat prin cap că ați fi putut avea ceva împotriva lui.

Dar Stalin era inflexibil:

— Prostii. Te-ai repezit cu capul înainte ca un comsolist mucos. Voiai să uimești lumea, de parcă ai mai fi fost încă secretar-general al Cominform. Tu și iugoslavii nu informați pe nimeni despre ce puneți la cale, iar noi trebuie să aflăm totul din bârfele de pe stradă. Ne puneți în fața faptului împlinit!

Kostov, care era însărcinat cu economia Bulgariei la vremea aceea, voia să spună și el ceva:

— E greu să fii o țară mică și subdezvoltată... Aș vrea să aduc în discuție câteva probleme economice.

Dar Stalin i-o tăie scurt, trimițându-l la ministerele competente și subliniind că aceea era o întrunire la care se discutau neînțelegerile de politică internațională între cele trei guverne și partide.

În cele din urmă, Kardelj își puse cenușă în cap. Era roșu la față și, semn de tulburare pentru el, își trăsese capul în jos între umeri, făcând pauze neașteptate în timp ce vorbea. Preciză că tratatul dintre Iugoslavia și Bulgaria, semnat la Bled, fusese trimis guvernului sovietic înainte, dar că acesta nu făcuse niciun comentariu decât referitor la durata acordului – în loc de „pentru totdeauna” sugerase „douăzeci de ani”.

Stalin continua să se holbeze în tăcere și nu fără reproș la Molotov, care își clătina capul cu buzele țuguiate, confirmând de fapt afirmația lui Kardelj.

— Făcând abstracție de acel comentariu, pe care de altfel l-am și adoptat, mai spuse Kardelj, nu am făcut nicio modificare.

Stalin îl întrerupse, nu mai puțin supărat, totuși mai puțin agresiv decât o făcuse cu Dimitrov:

— Prostii! Sunt modificări, și încă unele grave! Ce spui despre Albania? Nu ne-ai consultat în legătură cu intrarea armatei voastre în Albania.

Kardelj accentuă asupra faptului că a existat consimțământul guvernului albanez pentru asta.

Stalin striga:

— Asta poate duce la serioase complicații internaționale. Albania este un stat independent! La ce vă e gândul? Justificare sau nejustificare, rămâne faptul că nu v-ați consultat cu noi despre trimiterea celor două divizii în Albania.

Kardelj îi spuse că nu era un lucru bătut în cuie și adăugă că nu-și amintește nici măcar o singură problemă externă în afară de aceea în care guvernul iugoslav să nu se fi consultat cu sovieticii.

— Nu este așa! urlă Stalin. Nu vă consultați deloc. Asta nu este greșeala voastră, ci politica voastră – da, politica voastră!

Întrerupt din nou, Kardelj rămase tăcut și nu ridică privirea. Molotov luă o bucată de hârtie și citi un pasaj din tratatul iugoslavo-bulgar, unde se spunea că Bulgaria și Iugoslavia „vor coopera în spiritul Organizației Națiunilor Unite și vor sprijini toate acțiunile care-și propun menținerea păcii și împotriva tuturor focarelor de agresiune”.

— Ce înțeles au toate astea? întrebă Molotov.

Dimitrov îi spuse că vorbele acelea semnificau solidaritatea cu ONU în lupta împotriva focarelor de agresiune. Stalin izbucni:

— Nu, ăsta este război preventiv – cea mai banală scamatorie de comsomolist: o frază tipătoare care nu face decât să dea grăunțe de măcinat morilor dușmane.

Molotov se întoarce la unificarea vamală bulgaro-română, subliniind că aceasta era începutul contopirii a două state.

Stalin se năpusti și el, făcând observația că uniunile vamale sunt în general nerealiste. De vreme ce discuția începuse cumva să se calmeze, Kardelj observă că unele uniuni vamale s-au dovedit a nu fi chiar rele, odată puse în practică.

— De exemplu? îl întrebă Stalin.

— Ei bine, de exemplu, Benelux¹, spuse Kardelj prudent. Aici Belgia, Olanda și Luxemburgul s-au unificat.

Stalin:

— Nu, Olanda nu. Numai Belgia și Luxemburg. Asta e nimic, e nesemnificativ.

Kardelj:

— Nu, Olanda este și ea inclusă.

Stalin, încăpățânat:

— Nu, Olanda nu e.

Stalin se uită la Molotov, la Zorin, la toți ceilalți. Voiam să-i explic faptul că silaba *ne* din numele Benelux provine

¹ Uniune economică între cele trei state decisă în 1944. Ulterior, a început să desemneze regiunea geografică a acestor țări. Din 1951 li s-au alăturat Germania de Vest, Franța și Italia, formând Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului, precursora a Uniunii Europene de azi (n. trad.).

tocmai de la Nederland, cum se numea pe vremuri Olanda, dar de vreme ce toată lumea tăcea, am tăcut și eu, astfel că a rămas că Olanda nu face parte din Benelux.

Stalin se reîntoarce la coordonarea planurilor economice din Bulgaria și România.

— Este o chestiune fără sens, pentru că în loc să cooperați, se va declanșa în scurtă vreme scandalul. Unificarea Bulgariei cu Iugoslavia ar fi cu totul altceva: aici sunt asemănări, aspirații străvechi.

Kardelj preciză faptul că la Bled se decisese de asemenea să se acționeze treptat pentru constituirea federației dintre Bulgaria și Iugoslavia, dar Stalin izbucni cerând mai multă precizie:

— Nu graduală, ci imediată – mâine! Mai întâi să se unifice Bulgaria cu Iugoslavia și apoi să lăsăm Albania să li se alăture mai târziu.

Stalin se concentrează apoi pe revoltele din Grecia.

— Revolta din Grecia trebuie redusă la tăcere. (A folosit pentru aceasta cuvântul *svernut*, care înseamnă literal „eliminată militar”.) Se întoarce către Kadelj. Crezi în succesul revoltei din Grecia?

Kardelj îi replică:

— Dacă nu crește nivelul intervenției străine și dacă nu se fac erori grave politice și militare.

Stalin continuă, fără să țină seama de opinia lui Edvard Kardelj:

— Dacă, dacă! Nu, nu au nicio șansă să reușească. Ce crezi dumneata, că Marea Britanie și Statele Unite ale Americii – cel mai puternic stat din lume – vă vor permite să străpungeți liniile lor de comunicații din Marea Mediterană! Prostii. Iar noi nu avem flotă. Revolta din Grecia trebuie oprită și asta cât mai repede posibil.

Cineva aduse în discuție succesul comuniștilor chinezi. Dar Stalin era de neclintit:

— Da, tovarășii chinezi au reușit, însă în Grecia este o cu totul altă situație. Statele Unite ale Americii sunt direct angajate acolo – cel mai tare stat din lume. China e un caz diferit, relațiile în Extremul Orient sunt diferite. Adevărat, putem și noi greși! Uite, când războiul cu Japonia s-a încheiat, i-am invitat pe tovarășii chinezi să se pună de acord asupra unui *modus vivendi* cu Cian Kai-Și¹. Au fost de acord cu noi de ochii lumii, însă, de fapt, au luat-o pe calea proprie când s-au întors acasă: și-au încordat mușchii și au lovit. S-a văzut că ei au avut dreptate, nu noi. Dar Grecia este un caz diferit – nu ar trebui să ezităm, ar trebui să ne punem capăt revoltei din Grecia.

¹ Om politic chinez (1887–1975), președinte al guvernului național de la Nanjing, șef al Kuomintang, primul partid politic naționalist chinez întemeiat în 1921 după modelul partidelor occidentale. S-a refugiat din calea comuniștilor în Taiwan, unde a întemeiat Republica China (n. trad.).

Nici până azi nu mi-e clar din ce motive se împotriva Stalin revoltei din Grecia. Considera că, probabil, crearea unui alt stat comunist – Grecia – în Balcani, în condițiile în care nici măcar celelalte nu erau de încredere și supuse, ar putea cu greu să-i servească interesele, ca să nu mai vorbim despre posibilele complicații internaționale, care începuseră să capete forme tot mai amenințătoare și ar fi putut dacă nu să-l implice într-un război, atunci să-i pună în pericol pozițiile deja cucerite.

În ceea ce privește pacificarea revoluției din China, Stalin era condus fără îndoială de oportunism în politica sa externă și nici nu se putea exclude faptul că anticipa pericolele viitoare care ar fi putut plana asupra construcției sale și asupra propriului imperiu din partea unei noi mari puteri comuniste, mai ales câtă vreme nu avea speranțe s-o poată subordona din interior. În orice caz, știa că orice revoluție devenea, din simplul motiv că reprezenta noutatea, un epicentru separat și-și modela propriul guvern și stat. De aceea se temea de cazul chinez, cu atât mai mult cu cât fenomenul implicat era la fel de semnificativ și spectaculos ca Revoluția din Octombrie.

Discuția începuse să piardă din ritm, iar Dimitrov vorbi despre dezvoltarea pe viitor a relațiilor economice cu URSS, dar Stalin i-o retează iar:

— Vom vorbi despre asta cu guvernul unit bulgaro-iugoslav.

La plângerea lui Kostov referitoare la nedreptatea unui acord pentru ajutor tehnic, Stalin replică spunându-i să-i trimită o notă – *zapisocika* – lui Molotov.

Kardelj întrebă ce poziție trebuie adoptată în privința cererii guvernului italian ca Somalia să fie plasată sub protecția sa. Iugoslavia tindea să nu susțină această cerere, dar Stalin susținea contrariul și îl întrebă pe Molotov dacă fusese formulat un răspuns oficial în acest sens. El își motivă poziția astfel:

— Odinioară, regii, când nu se puteau înțelege asupra prăzii, obișnuiau să dea teritoriile disputate vasalilor cei mai neputincioși, în așa fel încât să le poată smulge din mâinile lor la momentul potrivit.

Stalin nu a uitat ca, înainte de a încheia acea întrunire, să mascheze realitatea – cererile și ordinele sale – apelând la Lenin și leninism.

— Și noi, discipolii lui Lenin, aveam deseori neînțelegeri cu Lenin însuși, ba chiar ne certam pe câte un subiect, însă după aceea îl analizam împreună, ne stabilim pozițiile și mergeam înainte.

Întrunirea a ținut cam două ore.

De astă dată, Stalin nu ne invită la cină în casa lui. Din cauza aceasta, trebuie să recunosc, m-am întristat și am simțit un gol sufletesc profund, atât de mare era omeneasca și sentimentală mea afecțiune pentru el chiar și atunci.

Simțeam un gol rece și amărăciune. În mașină am încercat să-mi exprim indignarea față de cele petrecute la întâlnire, dar Kardelj, înfrânt, mi-a făcut semn să tac. Asta nu înseamnă că nu eram de acord cu ei, doar că reacționam în moduri diferite.

Cât de mare era confuzia lui Kardelj a ieșit la iveală a doua zi, când s-a dus la Kremlin să semneze, fără vreo explicație sau ceremonie, cu Molotov un tratat referitor la negocierile dintre URSS și Iugoslavia, iar el nu semnă unde trebuia și trebui să semneze din nou.

În aceeași zi, conform unei înțelegeri făcute în anticamera lui Stalin, ne-am dus la Dimitrov pentru a lua masa – și a ne pune de acord asupra unei federații. Am făcut asta în mod mecanic – dintr-un rest de disciplină față de autoritatea guvernului sovietic. Conversația pe această temă a fost scurtă și indiferentă de ambele părți; ne-am pus de acord să luăm legătura de îndată ce ajungem la Sofia și Belgrad. Desigur, toate acestea nu au dus la nimic, pentru că o lună mai târziu, Molotov și Stalin au început să atace conducerea iugoslavă în scrisorile lor, susținuți în criticile respective de Comitetul Central bulgar. Federația cu Bulgaria s-a dovedit a fi o capcană – pentru a rupe unitatea comuniștilor iugoslavi – o capcană în care niciun idealist nu mai era dispus să cadă. Deși la suprafață totul era calm și dădea impresia că suntem uniți, protagoniștii adoptaseră poziții total

contrare. A fost preludiul la ceea ce urma să se întâmple mai târziu, ruptura deschisă între Uniunea Sovietică și Iugoslavia, care s-a petrecut în iunie 1948.

Păstrez în minte de la acea întâlnire cu delegația bulgară amintirea lui Kostov și a politeții aproape tandre pe care ne-o arăta. Este cu atât mai neobișnuit cu cât, în cercurile comuniste iugoslave de la cel mai înalt nivel, era considerat adversar al Iugoslaviei și, din acest motiv, om al Uniunii Sovietice. Totuși el era, de asemenea, și partizan al independenței Bulgariei și de aceea se uita la iugoslavi cu neplăcere, considerând că aceștia erau lacheii sovieticilor, gata să preia controlul asupra Bulgariei și a Partidului Comunist. Kostov a fost împușcat mai târziu pe baza acuzației false că era în serviciul Iugoslaviei, în vreme ce presa iugoslavă l-a tot atacat, cum s-ar spune, până în ultima lui zi – atât de mare erau neîncrederea și neînțelegerea în umbra lui Stalin.

Atunci ne-a spus Dimitrov ce știa despre bomba atomică și apoi, parcă în trecere, conducându-ne către ieșirea vilei sale:

— Aici nu este vorba despre o critică la adresa declarației mele, ci de altceva.

Dimitrov știa, cu siguranță, la fel de mult ca și noi. Însă nu avea destulă putere și probabil că îi lipsea tăria liderilor iugoslavi.

Nu mi-a fost teamă că ni s-ar fi putut întâmpla ceva la Moscova; la urma urmei, eram reprezentanții unui stat străin independent. Și, cu toate acestea, mi-au apărut deseori în fața ochilor pădurile bosniace, în ale căror adâncimi ne refugiasem în timpul celor mai violente atacuri germane și lângă ale căror izvoare găsisem mereu odihna și pacea. Chiar i-am spus lui Kardelj sau altcuiva, pregătit să mi se reproșeze că exagerez:

— Să ne grăbim să ajungem pe dealurile și în pădurile noastre cât mai repede posibil.

Am plecat trei sau patru zile mai târziu. Ne-au dus cu mașina la aeroportul din Vnukovo dimineța și ne-au urcat în avion fără onoruri. În timpul zborului, am simțit tot mai mult veselia unui copil, dar de asemenea o fericire serioasă, dârză și am continuat să mă gândesc din ce în ce mai puțin la povestea lui Stalin referitoare la generalul Sikorski.

Eram aceeași persoană care cu patru ani înainte se grăbea către Uniunea Sovietică, devotat și naiv în toată fibra ființei sale?

O dată în plus, visurile mele erau distruse în contact cu realitatea.

Însemna asta că un nou vis poate înmuguri?

Concluzii

Mulți oameni, Troțki fiind desigur unul dintre ei, au scos la lumină tendințele criminale ale lui Stalin, setea lui de sânge. Nu am intenția nici să le neg, nici să le confirm, de vreme ce astfel de fapte nu-mi sunt prea bine cunoscute. Recent, s-a afirmat public la Moscova că el este cel care l-a ucis, se pare, pe secretarul organizației de partid din Leningrad, Kirov, acesta fiind pretextul de care avea nevoie pentru a-și regla conturile cu opoziția din interiorul partidului. A pus probabil umărul la moartea lui Gorki; propaganda a accentuat exagerat de mult faptul că moartea acestuia ar fi fost opera opoziției. Troțki îl suspecta chiar că l-a ucis pe Lenin, invocând scuza că i-a scurtat astfel o viață de suferințe. Se spune că și-a ucis soția sau că, oricum, din pricina durității sale, a făcut-o să-și pună capăt zilelor. O altă legendă romantică răspândită de agenții lui Stalin și pe care am auzit-o eu însumi este cu totul naivă – că ea ar fi fost otrăvită pe când încerca mănecarea, înainte să guste din ea soțiorul ei scump.

Fiecare crimă îi poate fi atribuită lui Stalin, pentru că nu există una pe care să n-o fi comis. Indiferent de

standardele pe care le aplicăm în aprecierea sa, în orice caz – să sperăm că pentru totdeauna – lui îi va fi atribuită coroana celui mai mare criminal din istorie. Pentru că în el s-au reunit nebunia criminală a lui Caligula cu rafinamentul lui Borgia și cu sălbăticia țarului Ivan cel Groaznic.

Am fost și sunt mult mai interesat de felul în care acest individ sumbru, viclean și crud a putut conduce unul dintre cele mai mari și mai puternice state nu o zi sau un an, ci treizeci de ani! Până când tocmai acest lucru nu va fi explicat de criticii de azi ai lui Stalin – mă refer la succesorii săi – ei nu vor face decât să confirme că, în bună parte, nu fac decât să-i continue opera și că au păstrat în arsenal aceleași arme – aceleași idei, modele și metode care l-au propulsat pe el în ierarhie. Desigur, în acțiunile sale, Stalin a considerat că este în avantajul său să aibă de-a face cu o societate rusă postrevoluționară obosită și disperată, dar este la fel de adevărat și că anumite straturi ale societății, pentru a fi mai exact, birocrăția conducătoare a partidului, au găsit folositor un asemenea om – un ins necugetat în hotărârea sa și extrem de practic în fanatismul său. Partidul conducător l-a urmat tenace și slugarnic – iar el l-a condus cu adevărat de la o victorie la alta, până când, amețit de beția puterii, a început să păcătuiască și împotriva tovarășilor săi. Astăzi asta este tot ce i se reproșează, păstrându-se tăcerea asupra marilor și cu siguranță nu mai puțin

sălbaticelor crime împotriva „dușmanului de clasă” – țărănimea și intelighenția, ca și aripile de stânga și de dreapta din partid și din afara acestuia. Și câtă vreme partidul nu reușește să se desprindă, atât în teorie, dar mai ales în practică, de tot ce reprezintă adevărata originalitate și esență a lui Stalin și a stalinismului, mai precis de unitarianismul ideologic și de așa-zisa structură monolitică a partidului, acesta va fi un semn rău, dar simptomatic că nu a ieșit din umbra lui Stalin. Astfel că bucuria de azi legată de lichidarea așa-numitului grup antipartid al lui Molotov, în ciuda caracterului odios al personalității sale și a viziunii sale vicioase, mi se pare găunoasă și prematură. Pentru că esența problemei nu este dacă acest grup este mai bun decât celălalt, ci dacă ar trebui să existe până la urmă – și dacă, cel puțin la început, nu ar trebui să se pună capăt monopolului ideologic și politic al unui singur grup din URSS. Prezența întunecată a lui Stalin continuă să plutească amenințător și, presupunând că nu se va mai declanșa un nou război, va continua să bântuie Uniunea Sovietică pentru relativ multă vreme. În ciuda blestemelor cu care i se rostește numele, Stalin încă trăiește în fundația socială și spirituală a societății sovietice.

Referirile la Lenin din discursuri și declarații solemne nu le pot schimba substanța. Este mult mai ușor să expui o crimă sau alta a lui Stalin decât să ascunzi faptul că acest om este cel care „a construit socialismul”,

care a ridicat temelia prezentei societăți sovietice și a imperiului sovietic. Toate acestea atrag atenția asupra faptului că societatea sovietică, în ciuda uriașelor realizări tehnice și probabil în mare măsură tocmai din cauza lor, a început cu greu să se schimbe, că este încă prizoniera propriului schelet stalinist și dogmatic.

În ciuda acestor critici, există speranțe nu cu totul neîntemeiate că în viitorul previzibil vor apărea noi idei și fenomene care, deși ar putea să nu clatine din temelii „monolitismul” lui Hrușciiov, vor arunca o lumină asupra contradicțiilor sale, asupra esenței sale. În acest moment, nu există condiții pentru schimbări ceva mai substanțiale. Cei care conduc sunt încă ei înșiși prea săraci cu duhul pentru a descoperi că dogmatismul și monopolul conducerii sunt un obstacol sau sunt de prisos, în vreme ce economia sovietică poate supraviețui închisă în propriul imperiu și poate absorbi pierderile cauzate de separarea sa de piața mondială.

Cu siguranță, mult din ce este omenesc ia proporții și valori în funcție de unghiul din care este analizat.

Așa și cu Stalin.

Dacă ne însușim viziunea umanismului și a libertății, istoria nu cunoaște despot mai sălbatic și mai cinic decât Stalin. A fost un criminal metodic, atotputernic și total. A fost unul dintre acei rari și teribili indivizi dogmatici în stare să distrugă nouă zecimi din omenire pentru a „face fericită” zecimea rămasă.

Oricum, dacă vrem să înțelegem ce a însemnat cu adevărat Stalin în istoria comunismului, atunci trebuie considerat deocamdată ca fiind, îndată după Lenin, cea mai grandioasă personalitate. Nu a dezvoltat substanțial ideile comunismului, dar a luptat pentru impunerea lor și a reușit să le pună în practică într-o societate și într-un stat. Nu a construit o societate ideală. Ceva de acest fel nici măcar nu este posibil prin însăși natura oamenilor și a societății omenеști, dar a transformat o Rusie înapoiată într-o putere industrială și într-un imperiu care aspiră tot mai hotărât și implacabil la dominația planetară.

Văzut din punctul de vedere al succesului și abilității politice, Stalin poate fi cu greu depășit de orice om politic al vremurilor în care a trăit.

Desigur, sunt departe de a considera că succesul în lupta politică este singurul lucru care contează. Nu cred neapărat că trebuie să identificăm amoralitatea cu politica, deși nici nu pot ignora faptul că, prin însuși faptul că politica implică lupta pentru supraviețuirea unor comunități umane date, ea este marcată astfel de neglijarea normelor morale. Pentru mine, marii politicieni și marii oameni de stat sunt cei care pot alătura ideii de realități, sunt cei care pot merge înainte cu hotărâre, către îndeplinirea obiectivelor, aderând în același timp la valorile morale fundamentale.

Una peste alta, Stalin a fost un monstru care, aderând la idei abstracte, absolute și fundamental utopice,

nu admitea în practică decât victoria – violența, exterminarea fizică și spirituală.

Totuși, să nu fim nedrepti cu Stalin! Ce și-a dorit să realizeze și chiar ceea ce a realizat nu putea fi înfăptuit pe nicio altă cale. Forțele care l-au împins înainte și pe care el le-a condus, cu ideile lor categorice, nu puteau avea alt conducător decât pe el, dată fiind starea lucrurilor din URSS și din restul lumii, și nici nu puteau fi slujite pe căi diferite. Creator al unui sistem social închis, a fost în același timp instrumentul acestuia și, în circumstanțele diferite survenite oricum prea târziu, a devenit victima lui. Nedepășit în violențe și crime, Stalin a fost nu mai puțin liderul și organizatorul unui anumit sistem social. Astăzi este desconsiderat, pus la stâlpul infamiei pentru „erorile” sale, cu ajutorul cărora liderii aceluiași sistem încearcă să mântuiască deopotrivă sistemul și pe ei înșiși.

Și, totuși, chiar dacă a fost înfăptuită într-un nepotrivit stil de operetă, detronarea lui Stalin dovedește că adevărul se va face cunoscut chiar dacă aceia care au luptat pentru el au dispărut. Conștiința omenească este implacabilă și indestructibilă.

Din nefericire, chiar și astăzi, după așa-zisa destalinizare, putem trage aceeași concluzie ca și mai înainte: cei care doresc să trăiască și să supraviețuiască într-o lume diferită de cea pe care a creat-o Stalin și care există în esență și plină de vigoare trebuie să lupte.

Scurte biografii

Gheorghi Fedorovici Aleksandrov (1908-1961)

Filosof sovietic de frunte și membru al Partidului Comunist din 1928. A lucrat din 1934 în Secția de Agitație și Propagandă (Agitprop) a Comitetului Central, pe care a și condus-o între 1939 și 1947. Cartea lui *Istoria filosofiei europene occidentale în secolul al XIX-lea*, publicată în 1944, a fost atacată oficial de Jdanov pentru că trata marxismul ca parte a tradiției filosofice occidentale. În 1950, a devenit comentatorul oficial al implicațiilor filosofice pe care le aveau articolele lui Stalin despre lingvistică. A fost ministru al culturii între 1954 și 1955, după care a devenit membru al Institutului de Filosofie al Academiei Bieloruse de Științe din Minsk.

Vladimir Bakarić (1912–1983)

Croat care s-a alăturat mișcării comuniste din ilegalitate în 1933, pe când era student, și a fost condamnat în 1934 la trei ani de închisoare. În 1941, a intrat în mișcarea de partizani. După război, a devenit prim-ministru

al Croației. În 1946, a participat ca membru al delegației iugoslave la Conferința de pace de la Paris. A fost președintele Ligii Croate Comuniste din 1948 până în 1969.

Lavrentii Pavlovici Beria (1899–1953)

Comunist georgian care a făcut carieră în poliția secretă sovietică – Ceka, GPU și NKVD. În calitate de comisar pentru afaceri interne din 1938 până în 1948 și de viceprim-ministru însărcinat cu securitatea din 1941 până în 1953, a finalizat Marea Epurare, lichidându-și predecesorul (N.I. Ejov) și multe alte persoane oficiale și, de asemenea, a condus regimul de teroare, nu doar în Uniunea Sovietică, ci și în statele satelite, în perioada ultimilor ani de viață ai lui Stalin. A fost executat în lupta pentru putere care a urmat morții lui Stalin.

Semion Mihailovici Budionnii (1883–1973)

Mareșal al Uniunii Sovietice din 1935. A fost activ în timpul Revoluției din 1917. Din 1939 a fost membru al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, iar din 1940 prim-vicecomisar pentru apărare. Urmând ordinele lui Stalin, a fost comandantul militar al câtorva eșecuri pe frontul Caucazului de nord. I s-a permis, după război, să se retragă, decorat cu titlul de Erou al Uniunii Sovietice.

Nicolai Ivanovici Buharin (1888–1938)

Teoretician bolșevic de frunte și membru al Biroului Politic din 1918 până în 1929, susținându-l pe Stalin împotriva lui Troțki, dar înlăturat el însuși de la putere de Stalin, care-l considera lider al opoziției de dreapta, și executat în timpul Marii Epurări. Multe dintre ideile sale și-au făcut loc în revizionismul post-Stalin, în special în Polonia, Ungaria și Germania de Est.

Nicolai Aleksandrovici Bulganin (1895–1975)

Politician sovietic. A intrat în Partidul Comunist în 1917 și a fost membru al Sovietului Suprem din 1937 până în 1958. Din 1941 până în 1944, a fost membru al Consiliului militar, iar în anul următor a făcut parte din Comitetul de Stat pentru Apărare. A mai fost și adjunct al comisarului poporului pentru apărare (1944–1947), ministru al apărării (1947–1949 și 1953–1955), președinte al Consiliului de Miniștri (1955–1958), membru al Biroului Politic (1948–1952), membru al Prezidiului Sovietului Suprem (1952–1958) și prim-ministru (1955–1958).

Vălko Cervenkov (1900–1980)

Lider comunist bulgar care a intrat în partid în 1919. A fost forțat să fugă din Bulgaria în URSS în 1925 împreună cu soția sa, sora lui Dimitrov, după ce a fost acuzat

de complicitate la infamul atac cu bombă din Catedrala Sf. Sofia. Și-a terminat studiile la Școala de partid Lenin, în URSS, și s-a alăturat Secției de Agitație și Propagandă a Internaționalei Comuniste. În 1937, în timpul Marii Epurări, a devenit director al Școlii de partid, post pe care l-a deținut până în 1941, când școala s-a închis. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a condus postul de radio sovietic *Hristo Botev*, care transmitea emisiuni în Bulgaria. La 9 septembrie 1944, s-a reîntors în Bulgaria să preia conducerea Partidului Comunist. În ianuarie 1950, l-a urmat pe Kolarov în funcția de prim-ministru. În luna noiembrie a aceluiași an, a devenit secretar-general al partidului, dar a fost silit să renunțe la post după moartea lui Stalin. A rămas în fruntea Frontului Patriotic până în 1957. A fost ministru al culturii și din nou membru al Biroului Politic. Exclus în 1962, a reîntors în partid după Primăvara de la Praga și a murit în anonimat.

Bogdan Crnobrnja (1916–1998)

Învățător iugoslav care s-a alăturat mișcării de partizani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După eliberare, a fost ministru adjunct la comerț exterior și afaceri externe. După 1955, a fost ambasadorului Iugoslaviei în India.

Peko Dapčević (1913–1999)

General iugoslav comunist. S-a alăturat partidului în 1933, pe vremea când era student la Universitatea din Belgrad. A avut prima experiență militară în 1936, fiind comandant de companie în cadrul Brigăzii Internaționale, în timpul Războiului Civil din Spania. După invadarea Iugoslaviei, a condus revolta partizanilor din Muntenegru, statul său natal, și după aceea a avansat rapid pe scara ierarhică, până la Cartierul General al Armatei de Eliberare Națională. În 1945, i s-a decernat decorația de Erou al Poporului. Anul următor s-a aflat la comanda Armatei a IV-a iugoslavă în zona Veneția-Giulia, din hinterlandul regiunii Trieste, și apoi a fost desemnat să conducă mișcarea de gherilă din nordul Greciei. Din 1953, a fost șeful Statului-Major General iugoslav, dar a fost înlăturat ca urmare a implicării indirecte în afacerea Djilas; pe soția lui, actrița Milena Vrajak, a apărat-o Djilas împotriva „noii clase”.

Gheorghi Dimitrov (1882-1949)

Lider comunist bulgar, unul dintre întemeietorii Partidului Comunist Bulgar în 1909. După o carieră de activist ilegalist și de organizator sindical în Bulgaria, a fost eliberat din închisoare la intervenția Rusiei în 1921 și, pentru următoarele două decenii, a lucrat în Comintern. A fost pentru nouă ani secretar-general

al Internaționalei Comuniste cu sediul la Moscova. Este autorul politicii Frontului Popular din anii 1930. A devenit cunoscut pe plan internațional după ce a fost judecat și achitat la Berlin în 1933 pentru că ar fi fost complice la incendierea Reichstagului. După al Doilea Război Mondial, a renunțat la cetățenia sovietică și s-a reîntors în Bulgaria, unde a preluat conducerea comuniștilor din țară. A devenit prim-ministru în 1946.

Maxim Gorki (1868–1936)

Cel mai important romancier al Rusiei revoluționare. În operele sale – în special *Mama*, *Afacerea Artamonov* și *Klim Samghin* – a condamnat societatea capitalistă. Deși le-a acordat bolșevicilor un sprijin financiar consistent, nu a fost de acord ca aceștia să preia cu forța puterea și a plecat în exil din 1921 până în 1928. După ce a revenit în țară, a preluat conducerea Uniunii Scriitorilor. Este considerat fondatorul realismului socialist. Prieten apropiat al lui Stalin, a devenit un apologet de frunte al regimului sovietic. A murit în circumstanțe destul de misterioase, în 1936. Oficialitățile i-au învinovățit de moartea lui pe membrii „blocului antisovietic de dreapta” și pe troțkiști în timpul procesului-spectacol al lui Buharin, în 1938. Stalin însuși a fost acuzat de complicitate la moartea lui Gorki.

Andrija Hebrang (1899–1948)

Lider comunist iugoslav din Croația. A petrecut 12 luni în închisoare înaintea celui de-al Doilea Război Mondial pentru activitățile sale în mișcarea sindicală. După eliberarea sa, a devenit secretar al Partidului Comunist Croat. A fost liderul Mișcării de Eliberare Națională de la început, din 1941, și a ocupat funcții importante după război, printre care ministru al industriei, membru al prezidiului adunărilor constituante din Croația și din Iugoslavia, președintele Comisiei Federale de Planificare. În 1946, Comitetul Central al partidului i-a cercetat trecutul și l-a descoperit vinovat de lașitate în timpul războiului și de colaborare cu mișcarea fascistă a ustașilor croați. A fost declarat, de asemenea, „facționist” și eliberat din funcții. A fost arestat în 1948, în timpul unei încercări de a fugi în România, după cum s-a spus. S-a sinucis înainte de proces. Sunt voci care susțin că a fost asasinat în pușcărie.

Enver Hodja (1908-1985)

Lider al comuniștilor albanezi. A învățat în Franța și Belgia și a predat limba franceză în școlile din Albania. A fondat Partidul Comunist Albanez în 1941 și Mișcarea Albaneză de Eliberare Națională în 1942. În 1943, a devenit secretar-general al Partidului Comunist

Albanez, post pe care l-a deținut până în 1954, când funcția a fost desființată. A fost, de atunci, prim-secretar al Comitetului Central al partidului. După 1946, a fost premier, ministru de externe, al apărării și comandant suprem al forțelor armate albaneze.

Arso R. Jovanović (1907–1948)

Ofițer în armata iugoslavă înainte de război. Era din Muntenegru. S-a alăturat partizanilor și a organizat Armata de Eliberare Națională și a fost șeful Statului-Major al acesteia până în la sfârșitul lui 1946, când a fost înlocuit de Koča Popović. S-a declarat în mod deschis de partea Uniunii Sovietice în momentul în care a avut loc ruptura dintre Tito și Cominform în 1948. A fost împușcat de grăniceri pe când încerca să treacă granița în România.

Lazar Moiseevici Kaganovici (1893–1991)

Comunist de origine umilă evreiască, a fost unul dintre organizatorii partidului bolșevic. A ajuns la putere fiind unul dintre acoliții cei mai proeminenți ai lui Stalin. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost membru al Comitetului de Stat pentru Apărare și, prin urmare, a ocupat posturi importante în Caucaz și în Ucraina. Influența lui a scăzut în ultimii ani de viață ai lui Stalin, în parte din cauza

campaniilor antisemite. După moartea lui Stalin, a urcat iar în ierarhie, dar a fost înlăturat cu totul de la putere în 1957, fiind considerat unul dintre membrii „grupului antipartid”.

Edvard Kardelj (1907-1979)

Lider comunist iugoslav considerat, în general, drept adjunctul lui Tito. Profesor sloven, a devenit membru de partid în 1928. A fost închis pentru doi ani, în 1931. Din 1934 până în 1937, a studiat la Moscova, la Școala de partid Lenin a Cominternului, și a fost, ulterior, profesor acolo. A colaborat cu Tito pentru reorganizarea Partidului Comunist din Iugoslavia înainte de război apoi, în 1940, a devenit membru al Biroului Politic. În timpul războiului, a făcut parte din Comandamentul Suprem al partizanilor și a devenit viceprim-ministru în guvernul provizoriu format în 1945. Din 1951 a fost, de asemenea, și ministru de externe și președinte al comisiei însărcinate cu reorganizarea guvernului. Este considerat unul dintre cei mai importanți ideologi ai Partidului Comunist din Iugoslavia.

Nikita Sergheievici Hrușciov (1894–1971)

Președinte al Consiliului de miniștri sovietic și prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Lăcătuș de meserie, a ajuns

în ierarhia Partidului Comunist în special grație activității sale din Ucraina. După războiul civil, în care a fost comisar politic în cadrul unui detașament de partizani, a fost trimis la Școala muncitorească din cadrul Universității din Harkov. Apoi, a urcat din post în post în partid, până a ajuns în Politburo (membru supleant) și în Comitetul Central. În 1938, a fost însărcinat să facă epurări în Ucraina, iar în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a ocupat mai multe funcții în armată. După război, a fost transferat din Ucraina la Moscova, unde a devenit membru plin al Comitetului Central al PCUS și al Prezidiului Sovietului Suprem în 1952. După moartea lui Stalin, în 1953, a fost ales prim-secretar și, după aceea, l-a înlocuit pe Malenkov.

Andrei Aleksandrovici Jdanov (1896–1948)

Secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist din 1935. A fost membru supleant în Politburo în 1934 și membru plin din 1939. Însărcinat cu ideologia, a determinat adoptarea obligatorie a realismului socialist în arte și a dirijat campania postbelică împotriva influențelor culturale occidentale. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a condus apărarea Leningradului. A fost determinant în organizarea Cominformului. Moartea sa a fost legată de abuzul de alcool, dar nu este exclus un asasinat politic.

Gheorghi Konstantinovici Jukov (1894–1974)

Mareșal al Uniunii Sovietice. S-a alăturat trupelor bolșevice în 1917. În 1941, a fost șeful Statului-Major al Armatei Roșii și a condus apărarea Moscovei împotriva trupelor germane. A fost prim-vicecomisar al apărării în 1942 și, în anul următor, a fost ridicat la gradul de mareșal.

Boris Kidrić (1912–1953)

Lider comunist iugoslav de origine slovenă. A intrat în partid în 1928 și a trăit în permanență viața unui activist ilegalist urmărit de autorități. S-a înrolat în detașamentele de partizani în 1941 și a devenit comisar politic pentru Slovenia. În 1945, a fost primul premier al Sloveniei și a aplicat în continuare o strategie aspră pentru instaurarea dominației comuniste acolo. În 1946, a fost trimis la Moscova pentru a studia economia sovietică. De la reîntoarcerea sa, în toamna aceluiași an, până la moarte, a condus practic întreaga economie iugoslavă. Perioada sa de administrație a fost asociată cu o colectivizare nemiloasă a agriculturii, abandonată după moartea sa, și cu obiective extrem de exigente pentru producția industrială. A fost membru al Biroului Politic.

Serghei Mironovici Kirov (1886–1934)

Revoluționar bolșevic de frunte și membru al Biroului Politic în 1930. A susținut la început ascensiunea la

putere a lui Stalin, dar s-a opus conducerii dictatoriale a acestuia după Congresul al XVII-lea al Partidului Comunist în 1934. Asasinarea lui în decembrie 1934, probabil la cererea lui Stalin, a declanșat Marea Epurare.

Vasil Kolarov (1877–1950)

Comunist bulgar, l-a succedat pe Dimitrov ca premier, în 1949. Ca și Dimitrov, era un veteran al Internaționalei Comuniste, secretar-general al acesteia în 1922. După al Doilea Război Mondial, a părăsit URSS pentru a se reîntoarce în Bulgaria, unde a ocupat posturile de președinte interimar al Republicii Populare Bulgaria (1946), vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de externe (1949).

Ivan Stepanovici Konev (1897–1973)

Mareșal al Uniunii Sovietice. S-a distins în timpul celui de-al Doilea Răzoi Mondial în luptele pentru eliberarea Harkovului (1943) și Kirovogradului (1944). După război, a fost reprezentantul Uniunii Sovietice în Comisia Centrală a Aliaților cu sediul la Viena. Din 1946 până în 1955, a fost comandantul trupelor de infanterie și din 1955 prim-adjunct al ministrului apărării și comandant suprem al forțelor Pactului de la Varșovia. A demisionat din post în 1960, pe fondul unei sănătăți precare. A fost președintele tribunalului special care l-a condamnat pe Beria în 1953.

Traicio Kostov (1897–1949)

Lider comunist bulgar. A fost membru în Biroul Politic, prim-ministru adjunct și, cu toate că era anti-Tito, i se atribuia o perspectivă care punea Bulgaria pe primul loc al preocupărilor guvernamentale. Înlăturat de la putere în martie 1949 și pus sub acuzare în decembrie 1949, a stârnit senzație retractându-și declarațiile în timpul procesului. A fost condamnat la moarte și executat.

Gheorghi Maximilianovici Malenkov (1902–1988)

Lider al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Apropiat al lui I.V. Stalin, a fost alături de acesta în timpul Marii Epurări. Și-a făcut drum prin aparatul de partid, devenind membru al Comitetului Central în 1939, când a fost însărcinat cu politica de cadre. În 1941, a devenit membru supleant al Politburo și a lucrat în Comitetul de Stat pentru Apărare în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După război, a fost secretar-general al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și viceprim-ministru. I-a urmat lui Stalin în postul de președinte al Consiliului de miniștri (prim-ministru) în era „conducerii colective”, dar a fost forțat să-și dea demisia după ce, în 1955, și-a recunoscut public greșelile. În 1957, considerat membru al „grupului antipartid”, a fost înlăturat de la putere. A fost exclus din partid în 1961 și trimis în Kazahstan.

Dmitri Zaharovici Manuilski (1883–1959)

Membru de frunte al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și diplomat. A intrat în partid în 1903. Ca activist în ilegalitate, a trecut prin închisoare și exil. După Revoluția din 1917, mare parte din însărcinările primite au fost în Ucraina natală. Este considerat unul dintre artizanii genocidului ucrainean (Holodomor), marea foamă care a omorât între 2,6 și 5 milioane de oameni. Pe de altă parte, a fost activ și în Internaționala Comunistă, deținând funcția de secretar al prezidiului între 1928 și 1943. În timpul războiului, a fost ofițer politic al Armatei Roșii. A ocupat, de asemenea, funcția de ministru de externe al Ucrainei din 1945 până în 1952 și șef al delegației ucrainene la Națiunile Unite în 1952.

Anastas Ivanovici Mikoian (1895–1978)

Comunist armean, cunoscut în special pentru că a ocupat postul de comisar pentru comerțul exterior și a contribuit la dezvoltarea industriei alimentare în Uniunea Sovietică. Membru supleant în Politburo din 1937. După moartea lui Stalin, l-a susținut consecvent pe Hrușciov și a devenit unul dintre cei mai influenți lideri ai Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Era considerat, în general, un comunist „rezonabil” și a câștigat ceva notorietate în Occident, în special ca rezultat al vizitei făcute în Statele Unite ale Americii în 1958.

Mitra Mitrović (1912–2001)

Membră a Partidului Comunist din Iugoslavia din 1933. A făcut parte din conducerea mișcării de partizani în al Doilea Război Mondial. După 1945, a fost câțiva ani ministru al educației în Serbia. Mai târziu, s-a ridicat în ierarhia conducerii federale iugoslave, atât în guvern, cât și în Comitetul Central al partidului.

Viaceslav Mihailovici Molotov (1890-1986)

Om politic și diplomat sovietic. Bolșevic din 1906 și specialist în organizarea partidului. A urcat în ierarhie, în special ca locotenent al lui Iosif Vissarionovici Stalin, până când a ajuns al doilea om ca putere după acesta. În 1926, a fost ales membru în Politburo și în prezidiul Comitetului Executiv al Comintern. A fost președinte al Consiliului comisarilor poporului – adică prim-ministru – între anii 1930 și 1941 și adjunct al președintelui consiliului (din 1946 Consiliul de miniștri) până în 1957. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a jucat un rol important, încă din prima zi: el a ținut, la radio, celebrul discurs în care anunța invadarea URSS de către Germania nazistă. Este celebru pe plan mondial în calitatea sa de comisar politic sovietic (din 1946, ministru) pentru afaceri externe. În 1957, a fost înlăturat de la putere, fiind considerat membru al „grupului antipartid” alături de Malenkov, Kaganovici și alții, și a ajuns să ocupe posturi relativ mărunte în străinătate.

Blagoje Nešković (1907–1986)

Comunist sârb care a luptat în Războiul Civil din Spania și s-a alăturat partizanilor lui Tito în 1941. În 1945, a devenit prim-ministru al Serbiei. Membru al Comitetului Central al Partidului Comunist din Iugoslavia, a fost acuzat de deviaționism în 1952 și a fost îndepărtat de la putere.

Ana Pauker (1893–1960)

Evreică din România (născută Robinsohn), a făcut parte dintre fondatorii Partidului Comunist Român în 1921. S-a căsătorit cu Marcel Pauker, membru în CC al PCR. În 1924, au părăsit amândoi România, plecând la Moscova, unde au activat la sediul central al Cominternului. În 1936, s-a reîntors în România și a fost arestată. Soțul ei, aflat la Moscova, a fost eliminat în timpul Marii Epurări. Revenită la Moscova, în urma unui schimb de prizonieri, a devenit membră a Comitetului Executiv al Comintern. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a condus postul de radio sovietic care transmitea pentru România și a ajutat la organizarea Diviziei Tudor Vladimirescu, formată din prizonierii români de război din URSS. S-a întors în România odată cu Armata Roșie. La 7 noiembrie 1947, a devenit ministru de externe și, curând după aceea, viceprim-ministru. În 1952, alături de Vasile Luca și

Teohari Georgescu, a fost înlăturată de la putere, fiind acuzată de „deviaționism”.

Moša Pijade (1889–1957)

Teoretician al Partidului Comunist din Iugoslavia. Era cel mai bătrân membru de partid la întemeierea acestuia, în 1920. Condamnat la 20 de ani de închisoare pentru că a făcut propagandă comunistă în rândul sindicaliştilor, a tradus *Capitalul* lui Marx în timp ce se afla închis în penitenciarul Sremska Mitrovica, aceeaşi închisoare unde mai târziu, pe vremea regimului Tito, şi-a executat sentinţa Djilas. În al Doilea Război Mondial, el şi Djilas au condus revolta din Muntenegru, care a declanşat un sângeros război civil în acea provincie. După război, a devenit vicepreşedinte al Adunării Constituante şi, ulterior, al Adunării Federale. În 1954, în urma afacerii Djilas, a devenit preşedinte al Adunării. Membru al Comitetului Central al Partidului Comunist din Iugoslavia şi al Biroului Politic, a făcut parte, până la moarte, din cercul intim al lui Tito.

Koča Popović (1908–1992)

Descendent al unei cunoscute familii din Belgrad, avocat cu stagiu la Paris şi poet. A intrat în Partidul Comunist din Iugoslavia în 1933 şi a luptat în Războiul Civil din Spania. Când s-a întors, a fost arestat, dar şi-a

continuat activitatea în ilegalitate după ce a fost eliberat. În 1941, a intrat în mișcarea de partizani și a ajuns în vârful eșalonului militar și al guvernului. A fost șef al Statului-Major General din 1945 până în 1953. Din 1946, a deținut până în 1965 postul de ministru de externe al Iugoslaviei, fiind astfel și reprezentant al țării în Adunarea Generală a ONU. Din 1965 până în 1972, a fost membru al Consiliului Federal și vicepreședinte al Iugoslaviei în 1966-1967.

Aleksandar-Marko Ranković (1909–1983)

Conducător al Partidului Partidul Comunist din Iugoslavia, a aderat la mișcarea de tineret a partidului în 1927. A petrecut cinci ani în diferite închisori, unde i-a cunoscut pe Tito și Pijade. În 1937, când Tito a reorganizat partidul, a fost ales în Biroul Politic și a rămas de atunci la vârful partidului. După lupta pentru eliberare, perioadă în care a fost unul dintre cei mai importanți organizatori, s-a făcut cunoscut ca ministru de interne și șef al poliției militare și al celei secrete. El și Kardelj erau considerați, în general, urmașii lui Tito la conducere. A fost înlăturat însă în 1966, după ce s-a descoperit că a ținut sub supraveghere dormitorul lui Tito. A fost exclus din Liga Comuniștilor din Iugoslavia. Și-a petrecut ultimii ani de viață în domiciliu obligatoriu, la Dubrovnik.

Konstantin Konstantinovici Rokossovski (1896-1968)

De origine polonez, a intrat în Armata Roșie în 1919 și a avut o carieră militară strălucită în Uniunea Sovietică. A fost unul dintre cei mai importanți generali ai URSS în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Pentru rolul jucat în apărarea Moscovei, a Stalingradului și a Kurskului a primit de două ori titlul de Erou al Uniunii Sovietice și a devenit mareșal în 1944. În 1949, a fost transferat oficial în armata poloneză și a deținut posturile de ministru polonez al apărării, comandant suprem, viceprim-ministru și membru al Biroului Politic în cadrul Partidului Comunist Polonez. În noiembrie 1956, regimul Gomulka l-a transferat înapoi în Uniunea Sovietică, unde a deținut postul de adjunct al ministrului apărării. În 1958, a fost numit inspector-șef în Ministerul Apărării, funcție păstrată până la pensionare, în 1962.

Pavle Savić (1909–1994)

Fizician atomist sârb școlit la Paris și membru al Partidului Comunist din 1939. A participat la lupta pentru eliberare și a fost atașat la Cartierul General Suprem. A fost nominalizat la Premiul Nobel. În 1949, a primit un premiu pentru cercetările sale în domeniul temperaturilor scăzute. A fost președinte al Academiei de Arte și Științe din Serbia între 1971 și 1981.

Rudolf Slanski (1901–1952)

Lider al comuniștilor cehi. A fost director al cotidianului comunist *Rude Pravo* în 1926. În 1928, a fost ales în Comitetul Central al Partidului. A fost membru al delegației cehoslovace la ultimul congres al Cominternului, în 1935. După ce Hitler a divizat Cehoslovacia, Slanski a fugit în URSS, unde a lucrat până în 1944 în cadrul Comintern. A revenit în Cehoslovacia cu Armata Roșie și a devenit secretar-general al proaspăt reconstituitului Partid Comunist Cehoslovac. A participat la întrunirile Cominform din 1947, 1948 și 1949. În septembrie 1951, a fost înlăturat de la putere și, trei luni mai târziu, a fost arestat pentru „activități criminale”. În 1952, a fost spânzurat.

Ivan Šubašić (1892–1955)

Politician croat. A fost guvernator (*Ban*) al Croației din august 1939 și a plecat în exil în timpul războiului. La 1 iunie 1944, a fost numit prim-ministru al guvernului regal iugoslav din exil, la insistențele Aliaților. Cabinetul său a fuzionat cu al lui Tito după încheierea Acordului Tito-Šubašić pe insula Vis. În guvernul provizoriu de coaliție a fost o vreme ministru de externe.

Mihail Andreievici Suslov (1902–1982)

Lider al Partidului Comunist din URSS. A devenit membru al partidului în 1921, a intrat în Comitetul

Central în 1941 și a fost ofițer cu grad înalt în timpul războiului. În 1946, a devenit șeful Secției de Agitație și Propagandă a Comitetului Central, iar în 1947 secretar. În anii 1949 și 1950 a fost redactor-șef al ziarului *Pravda*. A condus după aceea Comisia pentru Afaceri Externe a Uniunii Sovietice în calitate de președinte (1954) și a fost membru al Prezidiului Comitetului Central al PCUS (1955). Considerat în general drept unul dintre doctriarii partidului, l-a sprijinit cu toate acestea pe Hrușciiov să înfrângă „grupul antipartid”.

Mijalko Todorović (1913–1999)

Lider comunist iugoslav. Și-a început cariera în mișcarea de tineret. A luptat alături de partizani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După eliberare, a lucrat în cadrul Ministerului Apărării, ca director al Administrației Extraordinare pentru Aprovizionare, ministru al agriculturii și șef al Consiliului pentru Agricultură și Păduri.

Aleksandr Mihailovici Vasilevski (1895–1977)

Important general sovietic și șef al Statului-Major General sovietic în timpul bătăliei pentru Stalingrad. A fost înaintat la gradul de mareșal în 1943 și a condus trupele de pe frontul bielorus în 1945. După aceea a fost ministru de război, până la moartea lui Stalin, în 1953.

Odată cu ascensiunea lui Hrușciiov, a început să piardă din putere și apoi s-a pensionat.

Nikolai Feodorovici Vatutin (1901–1944)

General sovietic. Alături de Konev și Malinoski, s-a distins în eliberarea Ucrainei de sub ocupația armatei germane.

Veljko Vlahović (1914–1975)

Membru muntenegrean al Partidului Comunist din Iugoslavia din 1935. A luptat în Războiul Civil din Spania și a fost unul dintre organizatorii principali ai Ligii Tinerilor Comuniști din Iugoslavia. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a condus postul de radio *Iugoslavia Liberă*. S-a întors în Iugoslavia la sfârșitul lui 1944 și a fost redactor-șef al cotidianului comunist *Borba* și adjunct al ministrului de externe. Și-a câștigat o mare reputație de teoretician, mai ales după înlăturarea lui Milovan Djilas.

Nikolai Alekseievici Voznesenski (1903–1950)

Economist sovietic de frunte. În timpul Marii Epurări, a urcat rapid până în postul de președinte al Comisiei de Stat pentru Planificare (Gosplan), care planifica și coordona întreaga economie sovietică. A fost, de

asemenea, adjunct al prim-ministrului în 1939 și membru al Comitetului de Stat pentru Apărare în timpul războiului. Membru supleant în Politburo în 1941 și membru plin în 1948, a fost înlăturat din toate funcțiile în 1949, în timpul campaniei lui Malenkov împotriva susținătorilor lui Jdanov. A fost arestat și împușcat din ordinul lui Stalin.

Svetozar Vukmanović-Tempo (1912–2000)

Muntenegrean care a intrat în rândul tineretului comunist iugoslav în 1933 și a devenit membru de partid în 1935. Specialitatea sa în mișcarea ilegalistă a fost să organizeze tipografii clandestine. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a făcut parte din Comandamentul Suprem al mișcării de partizani și a fost reprezentantul personal al lui Tito în Macedonia. În 1943, a devenit comisar politic șef în Armata de Eliberare Națională. După război, a activat în Adunarea Federală și în cadrul comisiilor de planificare și de economie centralizată. A fost unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Tito.

Koçi Xoxe (1911–1949)

Lider comunist albanez care, grație sprijinului iugoslav, a devenit cel mai puternic membru al Partidului Comunist Albanез imediat după al Doilea Război Mondial,

ca ministru de interne și șef al Poliției Secrete. Pe vremea rupturii între Tito și Cominform, a fost acuzat de activități titoiste și troțkiste și executat.

Valerian Aleksandrovici Zorin (1902–1986)

Diplomat sovietic. Printre posturile pe care le-a ocupat s-au numărat cele de adjunct al secretarului general al Comisariatului Național pentru Afaceri Externe (1941), ambasador în Cehoslovacia (1945–1948), adjunct al ministrului afacerilor externe (1948) și ambasador în Republica Federală Germania (1956–1958). După 1960, a fost reprezentant permanent al URSS la ONU. În 1961 și 1966, a fost ales în Comitetul Central al PCUS. Între 1965 și 1971, a fost ambasador în Franța.

Mihail Mihailovici Zoșcenko (1895–1958)

Autor sovietic bine-cunoscut pentru lucrările sale satirice și pentru modul în care a reprezentat în operele sale confuzul „omuleț” din societatea sovietică. În 1946, Jdanov a făcut din el ținta principală a campaniei partidului de a-și impune controlul asupra vieții culturale. A fost exclus din Uniunea Scriitorilor și a trăit în uitare până la moarte.

MILOVAN DJILAS

Notă biografică

În 1962, Milovan Djilas a fost eliberat condiționat timp de 15 luni, perioadă în care a scris această carte. Făcuse închisoare mai bine de patru ani, fiind acuzat de „defăimare” și opinii „ostile poporului și statului iugoslav”. Până să fie exclus din Comitetul Central al Partidului Comunist, în ianuarie 1954, a fost unul dintre cei patru șefi ai guvernului iugoslav, o vreme ministru, apoi șef al Parlamentului și vicepreședinte.

Djilas s-a născut în 1911, în Muntenegru, tărâm simbolic pe care-l evocă nu o dată în termeni poetici în paginile autobiografice dedicate acestor ani, *Pământ fără dreptate*. La 18 ani a plecat la Belgrad să se înscrie la Universitate și a câștigat recunoașterea de timpuriu pentru poeziile și prozele sale scurte, devenind deopotrivă bine-cunoscut ca revoluționar. În 1931, a intrat în Partidul Comunist, pe atunci în ilegalitate, fiind arestat de guvernul regal, torturat și închis trei ani. La 27 de ani, a devenit membru al Comitetului Central al Partidului și în 1940 membru în Biroul Politic.

După ce germanii au ocupat Iugoslavia, în 1941, Djilas a devenit unul dintre liderii partizanilor. În 1944, în calitate de general al partizanilor, a condus Misiunea militară la Moscova. Anul următor, ca ministru în cabinetul postbelic al lui Tito, a făcut o nouă vizită la Moscova, pentru a se întâlni cu Stalin, Molotov și alți lideri sovietici. În 1947, a luat parte la constituirea Cominform, care, la insistențele lui Stalin, și-a stabilit sediul la Belgrad. În 1948, a mai condus o delegație iugoslavă la Moscova, în încercarea zadarnică de a preîntâmpina ruptura dintre cele două state, care se va petrece mai târziu, chiar în acel an.

Neînțelegerile ideologice dintre conducerea partidului și Milovan Djilas au crescut în Iugoslavia, începând cu 1953. A scris articole critice la adresa birocrăției de partid, pe care o va numi mai târziu „noua clasă”, iar în ianuarie 1954 a fost exclus din Comitetul Central. În această perioadă, se dedică scrierii cărților *Noua clasă*, care va devenit cunoscută în întreaga lume pentru modul în care analizează oligarhia comunistă, și *Pământ fără dreptate*. În anul care a urmat rupturii de partid, 1955, a fost judecat și condamnat (a fost dată o sentință de trei ani cu suspendare) pentru „propaganda ostilă” din interviul acordat ziarului *New York Times*. După Revoluția din Ungaria, Djilas a criticat poziția guvernului iugoslav față de brutală intervenție sovietică și a fost condamnat, în consecință, la trei ani de închisoare. Manuscrisele

celor două cărți scrise de el au fost trimise peste graniță de îndată ce a fost arestat, iar publicarea *Noii clase* i-a atras un nou proces, al treilea, în urma căruia a primit o nouă sentință de șapte ani de închisoare.

Djilas a fost eliberat condiționat în ianuarie 1961 din Sremska Mitrovica, aceeași închisoare în care, ironia sorții, fusese închis de guvernul regal antebelic și suferise atâtea ca rebel comunist. Cât a stat în închisoare, a scris neîntrerupt și a terminat astfel trei cărți. O biografie impresionantă și savantă a marelui prinț-poet-preot muntenegrean Njegoș, un roman istoric despre Muntenegru în timpul Primului Război Mondial și șaisprezece proze scurte (povestiri). Cartea de față, *Conversații cu Stalin* (*Sureti na Staljiom*, în sârbă) a fost scrisă în scurta perioadă în care a fost liber.

La 2 aprilie 1962, Milovan Djilas a fost arestat din nou de autoritățile iugoslave, probabil în legătură cu apropiata publicare a *Conversațiilor cu Stalin*.

A fost eliberat condiționat în decembrie 1966, după nouă ani de închisoare (1956–1966, cu scurte întreruperi). A continuat să fie considerat disident și erou în ochii Occidentului, rămânând însă un personaj controversat în Iugoslavia, până la moartea sa, în anul 1995.

Index

A

- Acordul Tito-Šubašić, 101, 266
Albania, 106, 173-176, 185-189, 222, 228, 229, 231-235
Al Doilea Război Mondial, 75, 250, 252-254, 256, 258, 259, 261-263, 265-269
Aleksandrov, Gheorghi Fedorovici, 45-47, 204, 247
Alexandru I (regele Iugoslaviei), 40
Andrejev, B., 129-130, 133, 142
Antonov, general, 142, 144, 219
Arhanghelsk, 33, 152
Armata de Eliberare Națională iugoslavă, 19, 27, 59, 94, 101, 251, 254
Armata regală bulgară, 55
Armata regală iugoslavă, 59
Armata Roșie, 55, 74-76, 89, 99, 115, 117-118, 125, 128, 144-146, 156, 226, 262, 265, 266
Augustinčić, Antun, 26
Austro-Ungaria, 225

B

- Bagdad, 33
Bakarić, Vladimir, 221-223, 247

- Baku, 37
Balcani, 36, 66, 236
Bari, 31
Basarabia, 72
Belgia, 233, 253
Belgrad, 15, 40, 115-116, 118, 120, 130, 142, 145, 162, 165-166, 168, 171, 175-177, 183, 189, 194, 210, 221, 223, 238, 251, 263, 271-272
Benelux, 233-234
Beria, Lavrentii Pavlovici, 105, 142-143, 193, 195, 205-206, 248
Bielorusia, 229
Bled, 227, 231, 234
Bodnăraș, Emil, 179
Bosanski Petrovać, 30
București, 179, 215, 224
Budionnii, Semion Mihailovici, 76, 248
Buharin, Nicolai Ivanovici, 102, 144, 249, 252
Bulgaria, 51, 53, 55, 153-154, 215, 221, 224-229, 231-234, 238, 249-252, 258-259

C

- Cairo, 31-33, 111
Capitalul (Karl Marx), 199, 263
Caucaz, 196, 248, 254
Cehoslovacia, 167, 229, 266, 270
Cervenkov, Vălko, 51-52, 54, 249
Ciang Kai-shek, 235
Churchill, sir Winston, 33, 35, 96, 100, 102, 109, 151-152, 197
Cominform (Biroul de informații al partidelor comuniste și muncitorești), 52, 165, 167-168, 171, 189, 230, 254, 256, 266, 270, 272

Comintern (Internaționala Comunistă), 20, 28, 34, 40, 45, 48, 51, 53, 56, 108, 111, 251, 255, 261-262, 266
Comitetul Național de Eliberare (Iugoslavia), 22, 28, 87
Comitetul Panslavist, 41, 79
Congresul panslavist, 194
Consiliul Antifascist iugoslav, 22
Creta, 31
Crimeea, 177, 207
Crnobrnja, Bogdan, 215-216, 250

D

Dapčević, Peko, 116, 118, 251
Deakin, maior, 32
Despre opoziție (I.V. Stalin), 144
Dimitrov, Gheorghe, 28, 40, 45, 48-52, 54-57, 81, 108, 152-154, 169, 198, 214, 222-228, 230-232, 236, 238-239, 249, 251, 258
Dostoievski, Fiodor, 145, 203

E

Egipt, 89
Ehrenburg, Ilia, 181
Europa Centrală, 66
Europa de Est, 134, 138, 167, 179, 198, 220
Europa Occidentală, 198
Extremul Orient, 89, 235

F

Fadeev, Aleksandr Aleksandrovici, 204
Finlanda, 74, 200
Flota Mării Negre, 88, 201
Foma Gordeev (M. Gorki), 203

Franța, 109, 149, 233, 253, 270

Frontul de Est, 61, 89

G

Gallipoli, 151

Gavrilović, Milan, 90

Georgescu, Teohari, 263

Germania, 53, 54, 75, 107, 150, 188, 198, 211, 233

Germania de Est (RDG), 198, 211, 249

Germania de Vest (RFG), 198, 270

Golubović, ambasador, 179

Gomulka, Wladyslaw, 167, 265

Göring, Hermann, 228

Gorki, Maxim, 203-204, 241, 252

Grecia, 31, 90, 165, 170-171, 224, 171, 224, 234-236

Gundorov, general, 41, 42

H

Habbaniya, 33, 35

Hebrang, Andrija, 123-124, 176, 253

Hiroshima, 198

Hitler, Adolf, 44, 64, 266

Hodja, Enver, 174-175, 188, 253

Hotel Metropol, 132, 212

Hotel Moskva, 211-212

Hrușcirov, Nikita Sergheievici, 155-156, 158-162, 244, 255,
260, 267-268

I

Iași, 70, 180, 181

Intelligence Service (Serviciul britanic de informații), 34, 100

Istoria filosofiei europene occidentale (G.F. Aleksandrov), 247

Iugoslavia, *passim*

Iugoslavia Liberă (post de radio), 23, 40, 268

J

Jajce, 22-23

Japonia, 235

Jdanov, Andrei Aleksandrovici, 74, 168, 185, 191-194, 200, 204-205, 214-215, 219, 223, 247, 256, 269-270

Jovanović, Arso R., 123, 254

Jukov, Gheorghe Konstantinovici, 60-61, 83-84, 89, 176-177, 219, 257

Juković, M., 176, 177

K

Kaganovici, Lazar Moiseevici, 156, 254, 261

Kalinin, Mihail Ivanovici, 137, 139, 146, 192

Kardelj, Edvard, 45, 116, 171, 198, 220-223, 226, 228, 231-234, 237-238, 240, 255, 264

Kidrić, Boris, 168, 257

Kiev, 155, 157, 160, 162, 183

Kirov, Serghei Mironovici, 241, 257

Kolarov, Vasil, 51-54, 223, 229, 250, 258

Kolomna, 59

Konev, Ivan Stepanovici, 67, 72-77, 258, 268

Königsberg (Kaliningrad), 146, 192

Korneev, general, 19, 68, 116-118, 146

Korsun-Şevcenkovski, 75

Kosovski, căpitan, 75

Kostov, Traicio, 223, 230, 237, 239, 250

Kremlin, 56, 82, 85, 91-92, 102, 125, 135-136, 185, 190, 213, 223, 238

Kuibîşev, 56

Kutuzov, Mihail Ilarionovici, 84, 203

L

Lehman, Herbert H., 32

Lenin, Vladimir Ilici, 84, 93, 202, 207, 214, 227, 237, 241, 243, 245

Leningrad, 192, 194, 214, 216-218, 241, 256

Lozovski, A., 79

Luca, Vasile, 262

Luxemburg, 233

M

Macedonia, 53-54, 269

Malenkov, Gheorghe Maximilianovici, 142-143, 156, 168, 193,
223, 256, 259, 261, 269

Malta, 31

Manuilski, Dmitri Zaharovici, 40, 45-47, 108, 155, 162, 260

Marea Britanie, 20, 99, 110, 118, 170, 235

Marea Epurare, 248-250, 258, 262, 268

Marx, Karl, 199, 263

Marxismul și problema națională (I.V. Stalin), 202

Mesić, commandant, 58-59

Mikoian, Anastas Ivanovici, 215-216, 260

Mitrović, Mitra, 123, 261

Molotov, Viaceslav Mihailovici, 39, 41, 45, 79, 83-84, 86, 90,
92-98, 102, 104-105, 108, 110, 112, 126, 132, 136-137, 142,
147, 151, 156, 161, 166, 170, 185-187, 191-193, 197, 200,
202, 223-225, 230-233, 237-238, 243, 261, 272

Moscova, 19-23, 25-26, 28-29, 36-37, 41, 44-45, 47-48, 50, 52,
54, 56-58, 61, 77, 79, 82, 90-91, 93-94, 108, 111-112, 115-116,
123-124, 130-131, 133, 143, 146-147, 151, 154, 162, 165-168,
171, 173, 176-179, 183-184, 189, 194, 198, 210, 212, 215,
217, 221-222, 224, 229-230, 239, 241, 252, 255-257, 262,
265, 272

Muntenegru, 34, 36, 251, 254, 263, 271, 273

N

Națiunile Unite, *vezi* Organizația Națiunilor Unite
Neretva, 22
Nešković, Blagoje, 168, 262
New York, 212, 272
NKVD, 52, 60, 248
Normandia, 92
Nouvelle Démocratie, *La* (ziar), 166
Novoe Vremia (ziar), 64-65

O

Olanda, 233-234
Orășelul Okurov (M. Gorki), 203
Organizația Națiunilor Unite (ONU), 48, 155, 170, 171, 232,
260, 264, 270

P

Paris, 166, 212, 248, 263, 265,
Pauker, Ana, 179, 262
Pauker, Marcel, 262
Pavelić, Ante, 58
Pentru o pace durabilă – Pentru democrația populară (oficiul
Cominform), 168
Petrović, N., 129, 130, 133, 142
Petru al II-lea (regele Iugoslaviei), 90
Petru cel Mare (țarul), 196
Piața Roșie, 56, 214
Pijade, Moša, 199, 263, 264
Planul Marshall, 165-167
Polevoi, Boris, 74
Politburo, 20, 86, 104, 142, 185, 193, 256, 259-261, 269
Polonia, 167, 227, 229, 249
Popović, Koča, 184, 209-212, 221, 254, 263

Popović, Vladimir, 184
Praga, 168
Pravda (ziar), 64, 74, 215, 222, 267
Primăvara de la Praga, 250
Primul Război Mondial, 93, 100, 151, 202, 273
Prusia Orientală, 146

R

Ranković, Aleksandar, 22, 116, 118, 220, 264
Războiul Rece, 165
Rokossovski, Konstantin Konstantinovici, 265
România, 101, 116, 180, 181, 215, 224-230, 234, 253, 254, 262
Roosevelt, Franklin D., 36, 100, 197
RSFS Rusă, 194

S

Savić, Pavle, 26, 265
Serbia, 131, 225, 261, 262
Serebrennii Bor, 79
Siberia, 191
Sikorski, Wladyslaw, 100, 240
Simić, ambasador, 40
Slanski, Rudolf, 266
Sofia, 238
Somalia, 237
Spiru, Naku, 173, 174, 185
Stalin, Iosif Vissarionovici, *passim*
Stalingrad, 58, 75, 102, 145, 192, 201, 265, 267
Stamboliski, Aleksandr, 53
Statele Unite ale Americii, *passim*
Strasbourg, 166
Šubašić, dr. Ivan, 101, 109, 129, 134, 137, 138, 142, 266

Suslov, Mihail Andreievici, 223, 266
Suvorov, conte Aleksandr Vasilievici, 84

Ș

Șapoșnikov, Boris Mihailovici, 77
Șolohov, Mihail Aleksandrovici, 204

T

Tânăra gardă (Alexandr Fadeev), 204
Teheran, 35
Terzić, Velimir, 26, 41, 73, 79, 83, 84
Tito (Josip Broz), *passim*
Tobruk, 31
Todorović, Mijalko, 138, 184, 209, 210, 221, 267
Troțki, Lev, 48, 102, 144, 241
TsDKA (sediul Armatei Roșii), 39, 62
Tunisia, 31
Turcia, 89

Ț

Țankov, Aleksandr, 53

U

Ucraina, 47, 48, 67, 155-157, 162, 182, 229, 254, 256, 260, 268
Uman, 67, 69
Ungaria, 219, 227, 229, 249, 272
Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS), *passim*
Uniunea Sovietică, *passim*
UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* – Administrația Națiunilor Unite pentru Ajutor și Reconstrucție), 28, 32
Užice, 27

V

- Vasilevski, Aleksandr Mihailovici, 210, 267
Vatutin, Nikolai Feodorovici, 157, 268
Viața lui Klim Samghin (M. Gorki), 203
Vișinski, Andrei Ianuarevici, 181
Vis (insula), 99, 101, 111, 266
Vlahović, Veljko, 40, 52, 54, 59, 268
Vnukovo, 240
Volga-Don, canalul, 201
Voroșilov, Kliment Efremovici, 76
Voznesenski, Nikolai Alekseievici, 193, 194, 201, 268
Vujković, unul dintre șefii poliției regale din Belgrad, 142, 205
Vukmanović-Tempo, Svetozar, 178, 211, 269

X

- Xoxe, Koçi, 174, 188, 269

Z

- Zoșcenko, Mihail Mihailovici, 194, 270
Zorin, Valerian Aleksandrovici, 223, 233, 270

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte – Un om, un vis și desvrăjirea</i>	5
<i>Prefață</i>	15
Partea întâi – ÎNCÂNTĂRI	17
Capitolul 1	19
Capitolul 2	26
Capitolul 3	39
Capitolul 4	58
Capitolul 5	79
Capitolul 6	92
Partea a doua – ÎNDOIELI	113
Capitolul 1	115
Capitolul 2	123
Capitolul 3	129
Capitolul 4	135
Capitolul 5	142
Capitolul 6	155
Partea a treia – DEZAMĂGIRI	163
Capitolul 1	165
Capitolul 2	173
Capitolul 3	179
Capitolul 4	184
Capitolul 5	191
Capitolul 6	209
Capitolul 7	221
<i>Concluzii</i>	241
<i>Scurte biografii</i>	247
MILOVAN DJILAS – Notă biografică	271
<i>Index</i>	275

„Aceste trei întâlniri cu Stalin, care au avut loc în timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial, sunt extraordinar de vii și de tulburătoare. Djilas îl descrie foarte bine pe dictator în bârlogul lui: șiret, crud, deosebit de talentat. Puține cărți ne oferă o imagine așa de clară a împrejurărilor care au făcut din Stalin o personalitate atât de convingătoare și a modului în care a reușit să-i hipnotizeze și să-i terorizeze pe cei din jur, Djilas îi descrie și pe principalii membri ai curții lui Stalin: Beria, Malenkov, Jukov, Molotov și Hrușciov. Rezultatul este un portret fascinant al conducătorului aflat la apogeul faimei și puterii.”

Penguin Classics

„Milovan Djilas a fost unul dintre oamenii care au crezut în visul frumos al unei lumi mai bune și au suferit parte din consecințele ce decurgeau din asemenea naivitate. Întâlnirile cu Stalin au fost preambulul trezirii și ieșirii de sub vrajă.

Rândurile sale erau adevărate atunci când au fost scrise și rămân uluitor de actuale astăzi, când Rusia – altădată a țărilor, mai apoi a secretarilor generali și, în zilele noastre, a altor oameni cu mână de fier – rămâne la fel de vulnerabilă în puterea ei de paradă și totodată mereu puternică, în ciuda slăbiciunilor sale.

Dinspre Istorie către prezent, iată o carte care va face istorie pe mai departe.”

ADRIAN CIOROIANU

ISBN: 978-606-8623-70-2

www.grupulcorint.ro